

PÁZMÁNY KALAUZÁNAK

I. ÉS II. KÖNYVE.

BEVEZETÉSSSEL. MAGYARÁZATOKKAL ÉS SZÓTÁRRAL.

SZERKESZTETTE

BELLAAGH ALADÁR.



BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1893.

TARTALOM-JEGYZÉK.

	Lap
Előszó	5
Pázmány Kalauzáról	9

ELSŐ KÖNYV.

Az emberi okosságnak és az keresztyén hitnek az isteni természetről és tiszteletéről egygyessége.

I. része. Az teremtett-állatoknak szép rendi és az emberi természetnek indúlati az Istennek ismételre kézen:fogva viszik az embert	17
II. része. Mint kellyen az világnak szép alkotmányában az Istennek hatalmát és bölcsességét szemlélni	28
1. Hasznai az teremtett-állatokról való elmélkedésnek	29
2. Az egeknek ékességéről	33
3. Az levegő-égnek és folyóvizeknek csudáiról	37
4. Az földnek és oktalan állatoknak bölcs alkotásáról	40
5. Az emberről	43
6. Három tanúság	45
III. része. Az Isten csak egy természetiben	46
IV. része. Az Isten véghetetlen magában	48
V. része. Az Isten mindenható	54
VI. része. Az isteni természet elváltozhatatlan és mindenütt jelen vagon	58
VII. része. Az Istennek véghetetlen bölcsességéről	61
VIII. része. Az Istennek szolgálattal tartozunk	66

MÁSODIK KÖNYV.

Az keresztyén hitnek igazsága tíz derék bizonyossággal megerősítettik.

	Lap
I. része. Micsodás hasznai legyenek ezeknek a bizonyságoknak	68
II. része. Első bizonyság: Az Christus személyének méltósága	71
III. része. Második bizonyság: Az világ megtérésének módgya	77
IV. része. Harmadik bizonyság: Az martyroknak bizonyságtétele	82
V. része. Negyedik bizonyság: Az prófétáknak jövendölések..	90
VI. része. Ötödik bizonyság: Az isteni csudák --- --- ---	94
VII. része. Hatodik bizonyság: Az győzhetetlen erősség --- ---	100
VIII. része. Hetedik bizonyság: Az keresztyén hitnek szentsége	105
IX. része. Nyolczadik bizonyság: Az keresztyéneknek szentsége	109
X. része. Kilenczedik bizonyság: Az keresztyének ellenséginek veszedelme --- --- --- --- --- --- --- --- ---	111
XI. része. Tizedik bizonyság: Az Istennek gondviselése ---	113
Szótár --- --- --- --- --- --- --- --- ---	117

ELŐSZÓ.

A XVI. és XVII. századnak eleven vallási vitatkozásai igen fejlesztették nyelvünket, de a XVIII. századnak szomorú politikai állapota természetes fejlődésében felette megakadályozta.

Azonban, a visszahatás természeti törvénye szerint, nagy gazdagságú s nagy fejlődő képességgel bíró nyelvünk szunnyadásából felébredt, és csakhamar oly ifjú erő pezsgésének adta tanubizonyosságát és fejlődésében oly bámulatraméltó haladást tett, mint oly rövid idő alatt más nyelv még soha.

Az úgynevezett nyelvújítás, számos oknál fogva, csakugyan elkerülhetetlenül szükséges volt. Sok jóakarattal, nagy philosophiai készséggel, a külföldi művelt nemzetek irodalmának kellő ismeretével, tiszta ízléssel, lelkes hazafisággal, de nem elegendő nyelvtudománnyal fogtak legjobbjaink a nagy munkába. Ez az oka, hogy nyelvünk — a művelt nemzetek nyelvének történetében páratlan — erőszakos újításon ment keresztül. A helytelenül alkotott új szók, az idegen kifejezéseknek szóról-szóra való fordításai, a szórend és a mondatszerkesztés ellen való vétségek — nyelvünk eredetiségének, gazdagságának és szépségének rovására — befészkeltek magukat és egyszersmind számos eredeti, tősgyökeres magyar szót és kifejezést szorítottak ki.

Mint hogy a nyelvújítást idegen példák nyomán hajtották végre, nyelvünk sokat veszített eredetiségéből, vagyis abból a sajátos magyarosságból, a mely ma már csupán régi íróinknak műveiben lelhető fel, a melyeket azért fel kell keresnünk, ha kellőképen meg akarjuk ismerni nyelvünknek tulajdonságait, természetét és lelkét.

Még alig van néhány régi jeles írónk újra kiadva a közönségnek és az iskoláknak használatára.

Igaz ugyan, hogy a magyar nyelv és irodalom tanítói közül azok, a kik a régi jeles írók műveit kellőképen megbecsülték, nem elégedtek meg az olvasókönyveknek csonka-bonka darabjaival, hanem, ha szerét ejthették, bevitték az iskolába az eredeti, vagy a mult századokból származó újabb kiadásoknak egy-egy példányát és felolvastak vagy felolvastattak néhány hosszabb, egybefüggő egészet tevő részt: azonban az iskolában való olvasásnak csak akkor lehet maradandó haszna, ha valamennyi tanuló maga előtt tartja a könyvet.

Kivált pedig a középiskolának addig nem lenne szabad elbocsájtani növendékeit, míg nevezetes régi íróinknak nyelvét kellőképen meg nem ismertette velök.

Ezúttal Pázmány «Kalauz» című híres munkájának I. és II. könyvét tesszük könnyen hozzáférhetővé.

«Mily bőség és erő van — mondja Greguss — Pázmány kifejezésében, mily hajlékonyság és tősgyökeres magyarság szóíftzésében, mily gazdagság szólása módjaiban! Csupán csak Pázmány írásaiból kiszemelve, dús magyar közmondási gyűjteményt lehetne összeállítani; sőt még szótárunk is tetemesen és becses kincsekkel gyarapodnék, hahogy a Pázmány használta, jelenleg nagy részben félretolt szavak beolvasztatnának, s részint felelevenítetve az újabb időkben támadt magyartalanok, vagy kevésbé találók helyébe tétetnének, részint eredeti értelmöknek visszaadatnának.»*)

Azonban műveinek nemcsak nyelve, hanem tartalma is becses. Igen csalatkoznék, a ki azt hinné, hogy a szűk négy fal közé zárkózott ember jámborságával és korlátoltságával fog találkozni műveiben. Nagytehetségű, nagytudományú s világlátott ember szól azokban, a ki mindig széles alapokra helyezkedik; a ki rendszeresen és világosan osztja fel tárgyát, a melyet ügyesen csoportosított bizonyítékainak sokaságával és nagy emberismeretre valló módon fejteget, oly nyelven, a melyet mindenki megérthet. «Az alapot — úgymond Greguss — bő tapasztalás, nagy ismeretkör és

*) Pesti Napló, 1854. évf. máj. 2. (100. sz.)

tudományos tájékozottság képezik, mely utóbbi szintoly határozott irányú, mint lehetőleg elfogulatlan; ily alapon azután az éles okoskodás ereje, az eleven gúnyolódás, a találó élczek és szójátékok nem csodálhatni, hogy szinte ellenállhatatlanná tevék nyomos és mégis sohasem fárasztó vagy untató előadását. Bámulnunk lehet és kell mindenesetre az elmét, mely annyit és így tudott előhozni; de annál kevésbé bámulhatni ezen elme roppant hatását, mely munkálkodásának természetes eredménye volt.»*)

Megemlítjük, hogy a Kalauz első (1613.) kiadása nyomán szóról-szóra közöljük az I. és II. könyvet. Egy-két sort mégis el kellett hagynunk.

Teljesen azon módon rendeztük e két könyvét sajtó alá, mint ugyancsak az ő s Káldi Válogatott egyházi beszédeit és Faludi Nemes úrfi-ját.

A textusban közölt latin idézeteit elhagytuk. Azonban nevezetesebb, szebb és a magyar textus megértésére okvetetlenül szükséges latin idézeteit bevettük jegyzeteinkbe, sőt olykor, a hol szükségét láttuk, még meg is toldottuk egy-két felvilágosító idézettel, kivált néhány szép párhuzamos helynek felemlítésével, a melyekből némikép kitetszik, hogy miben hasonlít más jeles írókhoz és miben különbözik tőlük.

Helyesírásán és szünetjelezésén, hogy könnyebben lebessen olvasni s érteni a mit ír, kénytelenek voltunk megváltoztatni egyet-mást. Szavait nem közöljük sem betűről betűre, sem nem alakítottuk teljesen át a mai helyesírás szerint; mert úgy véljük, hogy a régi írók helyesírásának dolgában, az említett két szélsőséget kerülve, közép úton kell járnunk.

Az idő, a melyben Pázmány élt, nincsen ugyan annyira távol tőlünk, hogy meg ne érthetnők szavait; de annyira közel sincsen hozzánk, hogy magyarázatok nélkül könnyen lebessen megérteni minden szavát. Azért megmagyaráztuk, vagy a lapnak alján, vagy a jelen műhöz esatolt szótárban, valamennyi ma már szokatlan szavát és kifejezését.

Azt véljük, hogy a magyar nyelv és irodalom kedvelői szívesen fogadják a jeles írónak jelen műben foglalt szép sorait; mert,

*) U. o.

a mint Greguss mondja,*) «Pázmány munkálkodása mint egyház- és államférfiúé nemzeti történelmünk multjába tartozik: munkálkodása mint magyar íróé — félretevén minden vallási s politikai felekezetességet — minden időkön keresztül élő kincse marad irodalmunknak, s míg csak ez élni, fejlődni fog, a ki magyarul írni s írásával hatni akar, Pázmány írásait, mint tanulmánya egyik fő forrását, nem nélkülözheti.»

B. A.

*) U. o.

PÁZMÁNY KALAUZÁRÓL.

Pázmány, ki nagy írói tehetségekkel volt felruházva, kétségkívül feltette magában, hogy irodalni tekintetben is becses műveket ír. Ő, ki törekszik, hogy írott művei ne csak hasznos hit-tudományi művek, hanem, a mennyire a komoly tárgyak engedik, egyszersmind kellemes olvasmányok is legyenek, öntudatosan járul hozzá irodalmunknak gazdagításához.

Művei, a melyekben a stilusnak minden faját fellelhetjük, mutatják, hogy ha csupán az irodalomnak szentelte volna magát, akkor talán még kiválóbb helyet foglalna el irodalmunkban.

Minden tudomány és minden szép iránt fogékony, azonban ismereteit csak eszköznek tekinti kitűzött célja elérésére, vagy legalább megközelítésére; célja pedig az, hogy hazájában visszaállítsa a katolikus vallás régi hatalmát és fényét. Munkás természete, mely semmi fáradságtól sem riad vissza, párosulva erős meggyőződéssel, bámulatra méltó erőt fejt ki annak a célnak szolgálatában: «Míg Isten egy foltját tartja — úgymond — az én fogyatéék életemnek, semmi munkát és fáradságot nem kímélek az igazság oltalmától.»*)

A katolikusok között hazánkban, úgyszólván, ő az első, a ki teljes mértékben felismeri, hogy mekkora hatalom a sajtó, a melyet szintén eszközül használ vallása javára.

Harmincznégy munkájáról van tudomásunk, a melyek közül huszonkettőt írt magyarul. Tehát termékenységre nézve is irodalmunknak ritkább jelenségei közé tartozik.

*) A setét hajnalcsillag stb. című könyve 12. lapján.

Hogy művei legnagyobb részének tartalma vitatkozás, annak a dolog természetében rejlik oka. Azonban még ezekben is vannak oly részek, a milyeneket a vitázó művekben, kivált a régiekben, nem egykönnyen találhatni, s a melyek irodalmi szempontból is valóban szépek.

Irodalmi nevezetességre vitatkozó művei közül leginkább Kalauza tarthat számot, a melynek tartalma, nyelve, terjedelme s hatása egyaránt felettébb fölülmúlja egyéb vitatkozó műveit.

Kalauza előtt megjelent és közkézen forgó számos csekélyebb terjedelmű iratát Kalauzában újra felhasználta, a mint ő maga mondja: «Szent Ágoston példáját követvén, az elébb kibocsátott könyveimnek is sok részét ebben a mostani írásomban alkotmatos helyekre rendeltem, . . . és tetszésem szerint megjobbitom, megrovidítem, megtoldom ezeket, a hol helyesnek alítom lenni.»*)

E könyvét, melynek kidolgozására különös gondot fordít, Istvánfi Miklós az egykori nádorhelyettesnek és főajtónállónak — a jeles történetírónak — és Draskovics János tárnokmesternek ajánlja, hogy kifejezze nekik háláját egyházuk iránt való hűségökért; hogy a maga s szerzete számára jóakaratumat biztosítsa, s bizonyára leginkább azért, hogy műve a nemzet előkelői közt annál könnyebben terjedjen el. Mikor már primás, akkor az előkelő embereknek jóakaratumat nem kell ily módon keresnie; Egyházi Beszédei gyűjteményét a Szentháromságnak ajánlja.

Ahhoz a két főúrhoz intézett latin ajánló-levelében művét Hodegus-nak hívja. Így hívta az a névtelen is, kivel Thurzó György nádor özvegye latinra fordíttatá; s a kinek kéziratban maradt fordítását 1616-ban Wittenbergbe küldte az enlített özvegy, hogy a híres prot. egyetem hittudósai czáfolják meg. Ezek Balduin Frigyes**) tudós egyetemi tanító- s hittudományi íróra bízták a czáfolat megírását, a ki elvállalta az elég nehéz feladatot, de csak tíz év multán, 1626-ban, készült el vele, s ő is Hodegus-nak nevezte, sőt a harmadik kiadás címlapján már maga Pázmány is; mindazáltal nem Hodegus az első kiadás címe, a mint sokan,

*) A Kalauz első előlj. besz. (A kegyes olvasónak stb.)

**) Életrajzát közli, de igen röviden, Ch. G. Jöcher, Compend. Gelehrten-Lexikon, I. köt. 311. lap.

a kiknek nem volt alkalmuk ezt a kiadást látni, tévesen vélik, hanem: «Isteni igazságra vezérlő kalauz, melyet írt Pázmány Péter, jezsuiták rendin való tanító. Nyomtatták Posonban, MDCXIII. esztendőben.» A második kiadás 1623-ban jelent meg, a melyről így szól: «Akarnám, ha a Kalauznak második nyomtatását tekintette volna Balduinus: mert abban nemcsak sok dolgot bővebben és világosban erősítettem, de a hol eszembe vehettem, hogy vagy a gonoszság, vagy a tudatlanság megütközhetnék igazmondásomban, nyilvánban igyekeztem magyarázni értelmemet.»¹⁾ A harmadik kiadás 1637-ben és a negyedik 1766-ban jelent meg.

Az első, második és harmadik kiadást a jezsuitáknak pozsonyi házában felállított könyvsajtó nyomtatta; a nyomtatásra Német Jakab jezsuita ügyelt fel.²⁾ A negyedik kiadást pedig a n.-szombati jezsuiták nyomtatták.

A második kiadáshoz, alkalmasint Pázmány felszólítására, Veresmarti terjedelmes tárgymutatót készített, a mely azonban nyomtatásban nem jelent meg.³⁾

Ellenfelei egyebek közt azzal vádolták, hogy Kalauza nem eredeti, hanem, hogy különféle könyvekből, de különösen Bellarmin nagy művéből⁴⁾ állítá egybe.

Tagadhatatlan, hogy Kalauza megírásánál, a sz.-írás, az első ker. századok jeles egyházi íróinak művei, számos hittudományi s egyéb tudományos mű mellett, csakugyan hasznát vette Bellarmin munkájának is. Mindazáltal a Kalauz korántsem kivonata, vagy fordítása Bellarmin munkájának. Sok és nevezetes különbség van a két mű között; ime néhány: a Kalauz csekélyebb terjedelmű Bellarmin művénel; népszerűbb módon is van írva, mert míg Pázmány a csekélyebb műveltségűekre is tekintettel volt, — a kiknek kedvéért tartózkodott minden oly fejtegetéstől, mely a tudóskodás színét viseli magán, — addig Bellarmin inkább a hit-

¹⁾ A setét hajnalesillag stb. című könyve 13. lapján.

²⁾ Ipolyi, Veresmarti, 646—7. l.

³⁾ U. a. n. o. 641—3. l.

⁴⁾ Melynek címe: *Disputationes de controversiis christianæ fidei adversus hujus temporis hæreticos.* — Bellarminról és műveiről szól Ipolyi, Veresmarti, 116—28. lap.

tudósok számára írt; Pázmány különös tekintettel volt a magyarországi dolgokra, mert hisz hazájának közönségéhez szólott: Bellarmin nem egy nemzetnek írta művét; Pázmány vitatkozó módja nyersebb és ingerültebb Bellarminénál, egyebek közt azért, mert Pázmány közvetlenül érintkezett az újítókkal: a híres olasz bíboros pedig nem; a Kalauz szerzője, gyakorlatias fel fogásával, művébe beleszővi személyes tapasztalatait is: Bellarmin csaknem pusztán az elmélet terén marad; Pázmány néha a tréfás módon való tárgyalástól sem riad vissza, Bellarmin mindig a tudós komolyság hangján szól.

Van ugyan sok oly tárgy a Kalauzban, a mi Bellarminnál is megvan; a mi nem is lehet másképp, mert hisz csaknem ugyanazon csejja van mindkét műnek: de viszont oly tárgyakról is van szó a Kalauzban, a melyekről semmit sem találhatni Bellarmin művében. Így pl. a Kalauz I. és II. könyvében foglaltakról nincs szó Bellarmin munkájában.

Pázmány nem említi Kalauza előjáró-beszédeiben a könyveket, a melyekből merített, Bellarminét sem; de akkoriban a kútfők megnevezése az előjáró-beszédben nem volt divat, azután egy művet sem követett oly híven és szorosán, hogy szükségesnek tartotta volna megnevezni. Különben, ha szóról-szóra vesz át valamit valamely írótól, akkor mindig lelkiismeretesen idézi annak nevét, művét és ennek fejezeteit. Teszi ezt már csak azért is, hogy annál nagyobb hitelt adjanak szavainak. Kalauzában mintegy negyvenszer idézi Bellarmint.

Tehát nem tartozik amaz írók közé, a kik épen azokat nem szokták megemlíteni, a kiknek műveiből legtöbbet merítenek.

Bármennyi kútfőt használt is Kalauza megírásánál, azért ő mégsem utánzó vagy másoló csupán; műve pedig tagadhatatlanul önálló alkotás, mert anyagát teljesen önállóan állította egybe. Szóval, a szerkezet és nyelv az ő tulajdona s az ő dicsősége.

A Kalauzról az első magyar nyelvű irodalomtörténeti mű szerzője, Bod Péter, így vélekedik: «Ebben a könyvben minden ékesszólásának és elmés találmányainak folyamatját kiöntötte.»*)

Toldy, egy századdal később, meg ekként: «Mindenre

*) Magy. Ath. 218—9. lap.

kiterjedő tudománynak, éles dialektikának és páratlanul hathatós előadásnak bámulandó műve, melynek vér nélküli diadalma tisztább és sikeresebb volt a Ferdinándok harminczéves-háborújánál . . . hetven éven át a legjobb protestáns elméket és azoknak tekintetre méltó tudományát . . . fúrasztotta.»¹⁾

«A XVII. század híres prózáirói, — mondja Beöthy²⁾ — Pázmány és iskolája, nemesak mint egy új művelődési s irodalmi korszak alapítói, hanem úgy is mint a magyar nyelv mesterei szokatlan fényben tűnnek föl. Ők voltak az elsők, kik a nyelvből fegyvert kovácsoltak. A protestáns szellem, mely előttök majdnem egy századon át irodalmunkban uralkodott, különösen vallásos munkákban, tanításokban, vitatkozásokban, puritán ridegséggel utasította vissza a hatásnak azt az eszközét, mely a nyelv kiképzésében, fordulatainak irányzatos felhasználásában rejlik.»

Politikai életünk, irodalmunk és iskoláink, szóval egész művelődésünk a XVII. században még megérzi a művelt külföld szellemi hatását. A század uralkodó eszméi által keltett mozgalmak hazánkban is észrevehetők. «A magyar szellemnek legkiválóbb képviselői — úgymond Beöthy³⁾ — egyszersmind az európai szellemnek is képviselői s kifejezői . . . Pázmány az antireformatio, a jezsuita tudomány európai áramlatának magyar képviselője, eszméiben, módszerében, nyelvében.»

Vitatkozó műveiben, Kalauzában is, mint általában ama küzdelmes és zajos kor vallási irodalmának valamennyi íróját, elragadja olykor-olykor a vitatkozás heve, s ekkor nem tárgyilagos, sőt elég kíméletlenül fakad ki ellenfelei irányában; mindazáltal még legélesebb vitatkozásai közben is fel-felcsillámlik jó lelkéről tanúskodó egészséges, de — a kor ízlése szerint való — kissé vaskos humora; s, tagadhatatlanul, csaknem mindig észrevehetően mérsékelni törekszik indulatait.

Föltett szándéka: ellenfelei iratainak «keresztyén szelídséggel való megrostálása»; a mi legjobb akarata mellett sem mindig

¹⁾ A magy. nemz. irod. tört. I. k. 64. lap, a 3. kiad. szer.

²⁾ A szépprózai elbeszélés a régi magy. irodalomban, I. köt. 206. lap.

³⁾ U. o. II. k. 349. lap.

sikerül neki: mindazáltal nem közönséges mérsékeltségről tanúskodik, hogy Kalauza egész első könyvében, tartózkodva minden vitatkozástól, úgy írt, hogy ezt a könyvét Balduin Frigyes is, a már említett híres wittenbergi protestáns hittudós, a ki a Kalauz megezfóolására vállalkozott, igaznak és szépnek ismerte el: «Azt írja Balduinus,¹⁾ — mondja Pázmány²⁾ — hogy első könyve a Kalauznak igen tiszta; s valamit tanít, abban ők semmit nem ellenzenek.»

A Kalauz második könyvében sem foglaltatik vitatkozás.

Megmutatta ebben a művében, hogy ő oly író, a ki tudja, mily eszközökkel lehet a tárgy iránt a közönség érdeklődését felkölteni s figyelmét lebilincselni.

Abban az időben a vallási írók legnagyobb része, hevében türelmetlenkedve s a szépre kevés gondot fordítva, egyenesen beleront a tárgy kellő közepébe, s ott kezdi művét, legföljebb holmi előljáróbeszéd-félét ír: Pázmány másként cselekszik; Kalauzában a tárgyalandó vitás hittudományi kérdések előtt oly lapokat találunk, a melyek valóban lekötik az olvasó figyelmét és hajlandóvá teszik, hogy a művet odább forgassa. Ezekben a lapokon keresztül, mint valami szép kerten keresztül, akarja elvezetni az olvasót erős és nagyszámú bizonyítékaiból és meggyőző okoskodásaiból emelt nagy épületéhez.

Kalauza kezdetén, a természet szépségeiért lelkesülve, olykor egy Buffonra emlékeztető sorokban, azt fejtegeti, hogy: «A teremtett állatoknak szép rendje s az emberi természetnek indulatai az Istennek ismeretére kézen fogva viszik az embert.»³⁾ Azután: «Mint kelljen a világnak szép alkotmányában az Istennek hatalmát és bölcseségét szemlélni.»⁴⁾ Művének ebben a könyvében ír: A teremtett állatokról való elmélkedésnek hasznáról, az egek-

¹⁾ T. i. a Kalauz czáfolatában, a melynek czíme: Phosphorus (t. i. fényt, világosságot hozó, azaz hajnalesillag) veri catholicismi stb. a 2. és 3. lapon.

²⁾ Balduin czáfolatára írt — A setét hajnalesillag stb. czimű — feleletében, 16. lap.

³⁾ I. k. I. r.

⁴⁾ I. k. II. r.

nek ékességéről, a levegő-égnek és folyóvizeknek csudáiról, a földnek és oktalan állatoknak böles alkotásáról és az embernek testi s lelki tökéletességeiről.

Neki «e világ nem egyéb, hanem egy szép írott könyv, mely az Istennek dicsőségét hirdeti». ¹⁾

Nemcsak vallásosságáról, hanem egyszersmind a természet szeretetéről tanúskodnak e szép szavai: «Mikor csak egy füvecskét látunk is, az isteni szeretetre gerjedez a mi lelkünk». ²⁾

Azt akarja, hogy «midőn egy szép virágot kezünkbe veszünk, egy árnyéktartó zöld ágat megtekintünk, az Istenhez emeljük lelki szemeinket és dicsőítsük őt, ki ennyi szépséggel felékesítette az elhervadó virágot, hogy a mi szemünket gyönyörűségesen legeltesse; . . . hogy jó szagával minket vigasztaljon». ³⁾

Igaz ugyan, hogy e gondolatokat többnyire az ó-kori remekíróknak és az első ker. századok jeles egyházi íróinak, de kivált Sz. Vazulnak műveiből veszi, azonban szép lelkére vall, hogy azokat megérti s a magáéivá teszi.

Ily dolgokról és ily módon akkoriban nem igen írtak, sem nálunk, sem a külföldön; csak a jóval későbbi jeles íróknak műveiben lelhetni Pázmánynak előbb említett fejezeteinél szebbeket.

Tudjuk, hogy, ha igazságosak akarunk lenni, csak az egykorú s a rokon tárgyakról szóló írókat hasonlíthatjuk egymással egybe; de Pázmány oly izmos tehetség és oly jeles író, hogy kiállja — legalább egyik-másik tulajdonságára nézve — bármely időben élt nagy írókkal az összehasonlítást.

Kalauza, a mely felette kimagaslik a kor vitatkozó művei közül, hasonlít, a mint már említettük, egyben-másban Bellarmin nagy művéhez, Grotius «De veritate religionis christianæ» című nagyhírű munkájához és körülbelül az nálunk, a mi a francziáknál Bossuet e két műve: az «Exposition de la foi et de la doctrine catholique» s a «Histoire des variations» együttvéve.

¹⁾ U. o. I. cikk. (Hasznai a teremtett-állatokról való elmélkedésnek.)

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

A Kalauznak van ugyan némi hasonlatossága Chateaubriand «Génie du christianisme» s Lamennais «Essai sur l'indifférence en matière de religion» című híres művével; csak hogy ezeknek fellengző lelkű szerzői, kik kétszáz évvel később élnek Pázmánynál és épen azért teljesen újkori műveltséggel és ízléssel bírnak, természetesen, más czélt tűznek maguk elé, s más módon is iparkodnak elérni azt.

ELSŐ KÖNYV.

Az emberi okosságnak és az keresztyén hitnek az isteni természetéről és tiszteletéről egygessége.

ELSŐ RÉSZE.

Az teremtett-állatoknak szép rendi és az emberi természetnek indulati az Istennek ismételre kézen fogva viszik az embert.

Valaki az Istenhez akar járulni, mindeneknek előtte el kell hinni,¹⁾ hogy ez világnak vezérlő ura, gondviselő fejedelme, teremtő Istene legyen, az ki mindenható erejével ez világot alkotta, bölcsességével vezérli, gondviselésével szent nevének dicsőségére igazgattya; és hogy ő mind hív szolgálóinak, s mind ellene rúgóldozó²⁾ engedetlen pártosoknak, érdemek szerint, igaz jutalommal megfizet végtére.³⁾ Azért az egész keresztyén hitnek és üdvösséges tudománynak felbonthatatlan fundamentomávvál kell ezt vetnünk, hogy egy igaz Isten legyen; kit azért neveznek az görögök THEOS-nak, mert általlát mindeneket, általhat és gondviselő bölcsességével általmégyen mindenen.

Jóllehet pedig azt alíthatná valaki, hogy ezt az mi hitünknek első fundamentomát nem volna szükséges az természetnek világos tanításival támogatni, mivelhogy még az pogány bölcs⁴⁾ is azt tanácsollja, hogy pálczával kell éréltni, s nem bizonyságokkal oktatni az istentagadókat: mindazonáltal az híveknek nagy lelki vigasztalásokra leszen, ha megértik, mely szépen egygez és igyenes bizonyságot téssen az hit és az okosság az keresztyéni igazságról. Azoknak pedig, kik nyelvekkel vallyák, de feslett életekkel és rút

¹⁾ Latinos. T. i.: hinnie. Lásd a jelen műhöz csatolt «Szótár»-nak «kell» szavát.

²⁾ Sz.-irási kifejezés. V. ö. Gen. 32, 15. Act. 9, 5.

³⁾ Fennebbi sorait Sz. Pál nyomán írja. (Hebr. 11, 6.)

⁴⁾ T. i. Aristoteles.

erkölcsökkel tagadgyák az Istent, ösztöne s ébresztője lészen az természet is az isteni tiszteletre és szolgálatra.

Azért nemcsak az sz.-írásból, de az teremtett-állatoknak szép módgyával és nagy bölcseséggel való rendeléséből, csudálatos erejéből, álmélkodásra indító ékességiből, hasznaiból, cselekedetekből és az emberi természetnek tulajdon indulattyából is nyilván megismérhettyük az világnak urát és gondviselő kormányosságát. Ez okon mondgya Sz. Pál,¹⁾ az böles Salamonnal egyetemben,²⁾ hogy színes mentségek nem lehet azoknak, kik az Istent nem ismerik: sőt, temérdek oktalanságnak kábaságátúl³⁾ hordoztatván,⁴⁾ ugyan azt is merik szűvökben mondani, hogy nincs Isten.⁵⁾ Mert az Istennek véghetetlen erejét és istenségét megismérhetik az teremtett-állatokból,⁶⁾ mint valamely szép fínyes tükörből; mivel-hogy az mennyei és földi állatok nem egyebek ékessen s szép renddel egybeszerkeztetett garádicsoknál, mellyeken az nagy Istennek ismérétre juthat az értelmes embernek okossága.

És hogy amaz mély bölcseségnek fundamentomiból eredett bizonyosságokrúl ne szólljunk,⁷⁾ mellyek noha az tudós emberek előtt foganatosbak, mert az ő értelmeket világosan s nagy fenn meggyőzik és az igazságnak engedelmessége alatt ugyan kötve tartják, de az kösségnek értelmét fellyülmúllják és nagy úton hátrahaggyák,

ELŐSZÖR is, az világnak⁸⁾ sok különböző részeinek szép ékes renddel való alkotásából, így okoskodik Eusébins doctor: Ha egy vadon erdőben, egy kősziklás pusztának barlangi között, jó módgyával éppített palotát látnánk, mely nagy szép csinnyoson felékesített és drága kárpitokkal bévonattatott volna; minden szegeleti arany és ezüst házi eszközzel tündöklenék; kedves gyönyörűségre és szükséges táplálásra tartozó szépséggel bővölködnék; e fölött ő benne szép vetett asztalokat, fínyessen égő szövétnekeket, körülölte jó gyümölcsösfákat, kedvessen illatozó virágokat, esa-

1) Rom. 1, 18—20.

2) Sap. 13, 5—8.

3) Ez a szó ugyanazt teszi, a mit az előbbi. A szavaknak illetén halmozása (pleonasmus) gyakran fordul elő műveiben.

4) Azaz: indítva, ösztönözve.

5) Psalm. 52, 1.

6) Aristoteles szerint régi mondás volt, hogy minden Istentől és Isten által van. (De mundo, 6.) Cicero meg ezt írja: «Deum non vides, tamen . . . Deum agnoscis ex operibus ejus». Tuscul. 1, 29.

7) «Platon et Cicéron chez les anciens, Clarke et Leibnitz chez les modernes ont prouvé métaphysiquement, et presque géométriquement, l'existence du souverain Être; les plus grands génies dans tous les siècles ont admis ce dogme consolateur. Que s'il est rejeté par quelques sophistes, Dieu peut bien exister sans leur suffrage.» Chateaubriand, Génie du christianisme, I. r. V. k. 1. fej.

8) Lásd a «nak, nek» birt.-ragról a jelek műhöz esatolt «Szótár»-t.

tornákon és eséveken folyó hűvös forrásokat látnánk: és az mulató helynek ékességén csudálkozván, tudakoznánk, ki alkotmánya légyen ez az királyi fáradságnak nyugodalmas könnyebbségére való éppület? Vallyon s, ha ki azt felelné, hogy emberi kéz nélkül, az közel való hegyeknek történetből lött szakadásiból és az ő részeinek szélről egybenhordásából kerekedett ki az szép palota: nem azt itélnéd-é, hogy megelőzne minden goromba esztelenséget oktan feleletti? Hasonlóképpen, ha egy bordában nagy mesterséggel rendelt bélfonalat látnál: nem mindgyárt azt gondolnád-é, hogy merő szerencséből nem esett rendelések, hanem okos embernek mestersége szerkeztette ezeket oly jó módgyával? Mivellhogy azért ez világnak szépséges nagy vólta minden ékes éppületeknek ezifráit meszsziére fellyülmüllya, mind az ő fundamentomának az föld kerekességének állandó erejével; mind az ő bóltozattyának, az kerek szép égnei hajlásával; mind az ő finyes fákláinak, az napnak és hóldnak világosságával; mind az ékes kárpitoknak, az mezei szép virágoknak és zöldellő fáknak szemlegeltető külömbözésével: kétség nélkül az jó ki belölte, hogy ennek az díszes éppületnek, mélynek mind az görögöknél, s mind az deákoknál még neve is az szépségtől vétetett,¹⁾ bölcs és hatalmas alkotója vagyon, ki nem egyéb az egy Istennél, kit tisztelünk és imádunk.²⁾

Másodsor, ez világnak szép renddel szabott gondviselő vezérléséből, ilyen bizonytságot támaszt Nazianzénus: Hogyha valahol gyönyörűséges nótára igazított hegedű- vagy lyiút-szót hallunk, mindgyárt általértyük, hogy okos és tudós fő mesterember kezétől vagyon annak eredeti: azonképpen, ha szép megeresztett zászlók alá rendelt roppant seregekre tekintünk, avagy jó rendtartással vezérelt népnek sokaságát láttyuk, nyilván tudgyuk, hogy fejek

¹⁾ «Quem *κόσμος* graeci, nomine ornamentum appellaverunt, eum nos a perfecta absoluteque elegantia, mundum.» Plinius, Hist. nat. 2, 3. V. ö.: «Quod colimus, Deus unus est, qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum . . . de nihilo expressit in ornamentum majestatis suae, unde et graeci nomen mundo *κόσμος* accomodarunt». Tertullianus, Apologet. 17. — «Rút ez a világ, noha az Istentől tsudálatos szépen teremtett vala, a honnan még a neve is tisztát és ékest jegyez mind a görög, s mind a deák nyelven, a

mi nyelvünkön pedig világosságot és fényességet. Rút, mondom, mert megrakodott bűnvel stb.» G. Katona, V. T. II. 699. — Ugyanis a világ neve görögül *κόσμος*, a mely szó dísz, ékességet és rendet teszen; latin neve meg «mundus», a mi mint subst. aszszonyi ékességet, mint adj. pedig tisztát teszen.

²⁾ Fennebbi bekezdéséhez hasonló La Bruyère «Voyez, *Lucile*, ce morceau de terre» szavakkal kezdődő cikkelyének első bekezdése. V. ö. Caractères, (Des esprits forts).

és vezérek vagyon ezeknek : miképpen Sába királyné aszszony, látván az Salamon épületit és udvarának rendit, megisméré az bölcs királynak eszességét.¹⁾ Végezetre, ha egy forgó órának állhatatos folyással járó kerekit látod : ottan tudhatod, hogy értelmes és tudós igazgatója vagyon, az ki megoltalmazza minden bontakozástúl és az napnak forgásához igazította.²⁾ Holott azért ez világnak minden részei ily kimagyarázhatatlan szép renddel, ennyi ezer esztendeig, ily nagy állhatatossággal viseltessenek :³⁾ nem lehet az okos embernek abban semmi kételkedése, hogy fölötte bölcs gondviselő feje és világ tengelye forgató Istene vagyon ez földnek. Ez okból mondgya Lactantius, hogy nincs oly vad természetű ostoba ember, az ki (bár ne tudgya is ki légyen az Isten, kinek gondviselésével vezéreltetik ez világ) szemét az égre fordítván, az teremtett-állatoknak nagy voltokból, rendiből, szépségiből, állhatatosságiból és hasznaiból meg ne ismérje, hogy vagyon valamely Isten, az ki mind ezeket hordozza és vezérli : mivelhogy sem történetből, sem az teremtett-állatoknak tulajdon erejeből és rendelésekből ezek nem származhatnak. Ugyanis, mi lehet oly nyilvánvaló és látható dolog, úgymond egy pogány bölcs,⁴⁾ mint hogy mikor az eget és az égi csillagoknak állhatatos rendit s változásit megtekintjük, az természetnek belénk óltatott indulattyából,⁵⁾ mindgyárt eszünkbe jut, hogy igazgató vezére és gondviselő fejedelme vagyon ez világnak ? Annakokáért mondgya Sz. Dávid, hogy az egeknek is nyelvek vagyon, mellyekkel az Istennek dűcsösségét hirdetik és az ő szavokat megértik minden nemzetségek.⁶⁾ Másutt azt mondgya, hogy az egeknek, mint valami szép királyi sátoroknak kiterjesztése által az Isten mintegy szép finyes ruhában öltözik.⁷⁾ Mert, midőn az terem-

¹⁾ III. Reg. 10, 1—7.

²⁾ V. ö.:

«L'univers m'embarasse, et je ne puis songer
Que cette horloge existe, et n'ait point d'horloger.»

Voltaire, Les cabales, 111—2. sor.

³⁾ T. i. : azért, mert e világnak minden része, annyi ezer esztendő óta, ily nagy állhatatossággal, ily kimagyarázhatatlan szép renddel jár, v. szép rendben van, v. szép rend szerint van igazgatva, kormányozva, vezérelve stb.

⁴⁾ T. i. Cicero, a ki így ír : «Quid enim potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum cælum suspeximus celestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen præstantissima-

mentis, quo hæc regantur?» De nat. deorum, 2, 2. — V. ö. : «Akár merre veted e temérdek minden-ségben tekinteteidet, minden felől e végetlenül bölcs, nagy és jó. de egyszerszínind megfoghatatlan lény jelenségei sugárzanak feléd.» Kölcsey, Parain.

⁵⁾ E szavak, a mint látható, P. toldása.

⁶⁾ Psalm. 18, 2—4.

⁷⁾ Psalm. 103, 2.

tett-állatokban és legfőképpen az egőknek csodálatos alkotásában az ő hatalmasságát és bölcsességét megmutattya, úgy tetezik, mintha ugyan látható öltözetet venne magára, melyben megisméressék mi tőlünk: mivelhogy az teremtettségnek ereje, szépsége, gyorsasága és nagysága csaknem kézen fogva viszen minket az Isten ismételtire. Azért mondgya Sz. Pál is, hogy az Isten nem hatta magát tanúbizonyosság nélkül, jót cselekedvén velünk az égből, esőt adván és az földi gyümölcsök termésére alkalmas üdöket rendelvén.¹⁾ Az Bölcs pedig ezen okból írja, hogy az Istennek bölcs lelke minden teremtettségnek nyelvet adott, mellyel az Istennek bölcsességét hirdesse.²⁾

HARMADSZOR: Hogy magunk kívül meszsze ne bujdossunk, csak ne restellyünk bétékinteni magunkban, könnyen az Istennek ismételtire juthatunk és, az mint Sz. Pál mondgya, ugyan megta-
pasztalhattuk őtet: mivelhogy ő benne élünk és mozgunk³⁾ és, az Sz. Dávid mondásaként,⁴⁾ az Isten orcájának bélyege és jele rajtunk vagyon.⁵⁾ Miképpen azért szűvökben plántálta az Isten az szüléknek magzattyokhoz való szerelmét: azonképpen az egész emberi természetben mélyen béoltotta az ő ismételtinek szikráját, úgy hogy soha világ kezdetitől fogva nem volt oly nemzetség, mely isteni tisztelet nélkül lött volna.⁶⁾ Ha azért az miben minden különböző nemzetségek egyetértének, azt nem emberi gondolatnak és találmánynak, (mely, mint az pára és tajték, hamar elenyészik) ha-

1) Act. ap. 14. 16.

2) Sap. 1. 7.

3) Act. ap. 17. 27. 28.

4) Psalm. 4. 7.

5) V. ö.: «Dans tous ses ouvrages elle (t. i. a természet) présente le sceau de l'Éternel: cette empreinte divine, prototype inaltérable des existences, est le modèle sur lequel elle opère, modèle dont tous les traits sont exprimés en caractères ineffaçables et prononcés pour jamais.» Buffon, Vues de la nature. Première vue. — «A vallás, melynek én híve vagyok, az égi testek mechanikájában látja Isten lételeének bizonyítékait; de egy legfőbb, a mindenséget kormányzó értelem lételeének nem csekélyebb bizonyítékánál tekinti szervezetünknek, akaratunk irányának törvényeit, lel-

kiismeretünk parancsolatait, gondolkozásunk működését, tehát a belvilági mechanizmust, mely magasztosságra a külvilágéval egyenlő, s arról tesz tanúbizonyosságot, hogy Isten ujjá érintette meg ama lény homlokát, mely embernek nevezetik és mely Isten képére van teremtvé.» Castelar, a spanyol cortes 1869. ápr. 12. ülésén mondott beszédében. (Lásd Castelar Beszédei. Ford. Szathmáry Gy. 25. lap.)

6) V. ö.: «Nulla gens est neque tam immansueta, neque tam fera, quæ non, etiam si ignoret, qualeni habere demum deceat, tamen habendum sciat.» Cic. De leg. 1. 8. — «Omni- bus de diis opinio insita est: nec ulla gens moresque projecta, ut non aliquos deos credit.» Sen. Ep. 117.

nem ugyan az természetnek ¹⁾ szívünkben öntött törvényének kell itélni: ²⁾ kétség nélkül arra is az természet oktat, hogy az Istennek gondviselő ereje alá vettetett minden ember. És ezt az pogányok bálványozása is szépen megerősíti; mert tudjuk és érezzük magunkban, mennyire ellenkezik az mi dölfös és fenhéjazó természetünknek dagályosságával, hogy más alábbvaló teremtettségnek fejet hajcsunk és meghóldollyunk: de mindazonáltal inkább akartak az pogányok követ és fát, sőt barmot imádni, hogysen mint Isten nélkül lenni; mivel ³⁾ bizonyosságot tettek, hogy könnyebb, az természetnek felfuvalkodott akaratossága ellen is, akarmely elvetett állatnak szolgálattyára állani és, ezt Istennek itilvén, feje föliben helyheztenni ⁴⁾ s tisztelni, hogysen Isten nélkül lenni. Továbbá, hogy ugyan természetünkben gyökerezett az Istennek gondviseléséről és nyomorúságinkban segítségéről való tudomány, ez is nagy jelensége: mert noha találkoztak oly eszefordult és agyafúrt emberek, kik, sok gonoszságok miatt, elidegenedvén az Istennek igazságátúl, azon mesterkedtek, hogy az Istent tagadván, bátrabbak lehetnének minden gonoszságra; és midőn csendeszen eveztek, nagy fenn pöktek és csúfos mardosásokkal jáczottak az istenfélőkkel: de mindazáltal, midőn viszá fútt az szél, és félelmes igyekben estek véletlenül, az természetnek kisztetéséből felindítatván, Istenhez fohászkoztak, minden falevének cserdülésétül félték, ⁵⁾ kik az Istentül nem akarnak vala félni: és az égre vetvén szemeket, Istentül kértek segítséget. Azért mondgya Sz. Dávid, hogy az Istennek ellenségi is, mikor értik az ő hatalmas erejét, hazudozva hízelkednek néki. ⁶⁾ Így olvassuk, hogy Caligula császár tellyességgel játéknak itéli vala az Istent, és ez világnak parancsoló istennek nevezi vala magát: de midőn az mennydörgéseket hallotta, nagy félelemmel az ágy alatt bújdoklott az Istennek haragja előtt. ⁷⁾ És ugyan természetünknek hertelen és sok gondolkodás nélkül való indulattyából érezzük azt minnyájjan, az mit

¹⁾ L. a 18. l. 8. jegyz.

²⁾ «Consensio omnium gentium lex naturæ putanda est.» Cic. Tuscul. 1, 13.

³⁾ T. i.: a mivel v. ezzel.

⁴⁾ T. i.: feje fölé helyezni, úrnak vallani.

⁵⁾ Bibl. kif. V. ö. Levit. 26, 36.

⁶⁾ Psalm. 65, 3.

⁷⁾ V. ö.: «Van valami a természet egyszerű esodáiban, mi szívünk felett nagyobb befolyást gyakorol, mint büszke philosophiánk

meg akarná vallani; s bármily merész vagy hitetlen légyen, nincs ember a világon, kinek keble fel nem indulna, midőn egén a mennydörgés szava felhangozik, s a föld a vérszázott erdő sohajtásaival eltelt; légyen, hogy csak öngyengeségét érzi e nagy s kormányozatlan erő ellenében; légyen, hogy egy magasabb lény szavát hallja e hangokban.» Eötvös, A karthausi, II. r. XXXI. cz.

Josafát király monda,¹⁾ hogy midőn nyavalyánkban nincs so-
homan reménységünk, mindgyárt az Istenhez fordíttuk sze-
meinket.²⁾

Ennek fölötte az emberi kívánság³⁾ az teremtett-állatokkal
soha meg nem elégedhetik, hanem, akármennyi gazdagságra, bö-
csületre, kincsre, hatalomra, bölcseségre jusson is, nyughatatlan :
és mint az égő tűz, ha olajt öntesz reá, fellobban inkább, hogysen
elalunnék : úgy az mi kívánságunk szomjuságát is meg nem óltyák,
sőt inkább felgerjesztik ez világi jóknak bővölködési. Szükség tehát,
hogy valami nagyobb és jobb légyen az teremtett-állatnál, az kivel
bétellyesedgyék⁴⁾ ez az természetnek nagyobbra vágyódó kíván-
sága, mely lejjában és haszontalanúl⁵⁾ belénk nem plántáltatott.⁶⁾
Ez pedig, az kiben megnyugszik kívánságunk, nem egyéb annál,
az kirúl Sz. Dávid éneklí, hogy akkor elégszik ő meg, mikor az
Úrnak dücsösségét meglátandgya.⁷⁾

Továbbá az emberi okosság tanít arra, hogy az értelmes
lélekkel felékesítettett emberi állat nem lehet alábbvaló és elve-
tettebb az több teremtett-állatok közt :⁸⁾ ha pedig csak hiúságos
találmány vólna az religio, az Istenrúl való tudomány : nem vólna
sem balgatagb, sem nyomorúttabb állat az embernél. Mert eggy az,
hogy sokan az emberek közzül vagy mindenestül, avagy nagy rész-
bül megvonszák magokat ez világi gyönyörűségek-tül és alkotma-

¹⁾ II. Paralip. 20, 12.

²⁾ V. ö. : «Vultis ex operibus
ipsius tot ac talibus, quibus con-
tinemur, quibus sustinemur, qui-
bus oblectamur, etiam quibus ex-
terremur, vultis ex animæ ipsius
testimonio comprobemus? Quæ
licet carcere corporis pressa, licet
institutionibus pravis circumscri-
pta, licet libidinibus et concupi-
scentiis evigorata, licet falsis deis
exancillata, cum tamen respiscit,
ut ex crapula, ut ex somno, ut
ex aliqua valetudine, et sanita-
tem suam patitur, Deum nominat,
hoc solo, quia proprie verus hic
unus. «Deus bonus et magnus»
et : «Quod Deus dederit» omnium
vox est. Iudicem quoque conte-
statur illum : «Deus videt» et :
«Deo commendo» et : «Deus mihi
reddet». O testimonium animæ
naturaliter christianæ! Denique
pronuncians hæc non ad Capito-

lium, sed ad cælum respicit. No-
vit enim sedem Dei vivi; ab illa
et inde descendit.» Tertullianus,
Apologet. 17.

³⁾ Ma így mondanók : az em-
ber vágyai stb.

⁴⁾ Azaz : a mivel beteljen, el-
teljen, megelégedjék.

⁵⁾ T. i. : haszon nélkül, czél
nélkül, czéltalanul, ok nélkül.

⁶⁾ V. ö. : «S'il est impossible de
nier que l'homme espère jusqu'
au tombeau, s'il est certain que
les biens de la terre, loin de com-
bler nos souhaits, ne font que
creuser l'âme et en augmenter le
vide, il faut en conclure qu'il y
a quelque chose au delà du temps.»
Chateaubriand, Gén. du chr. I. r.
VI. k. 1. f.

⁷⁾ Psalm. 16, 15.

⁸⁾ Azaz : egyéb teremtmények-
nél.

tosságoktól, az Istennek félelméért; más az, hogy az lelkiismeretnek furdalási, az Isten haragjának és az kárhozatnak félelni csak egyedül az embert faggattyák. Azért, az Sz. Pál mondásaként,¹⁾ osztelemb és bódogtalamb az ember minden állatoknál, ha Istene nincsen és csak ez világon vagyon határa reménségének.²⁾

NEGYEDSZER: Az természet ereje fölött való csudák és jövendőmondások, mellyeket az Úr Isten régenten cselekedett és most is megújít, mikor kedves ő előtte,³⁾ bizonyági annak, hogy ez világnak vezérlő Istene vagyon, ki az ő híveinek segítségére és óltalmára, az gonoszoknak fenytékére és büntetésére, szokatlan és, az teremtett erőnek folyása szerént,⁴⁾ ugyan lehetetlen dolgokat is cselekeszik.⁵⁾

ÖRÖDSZÖR és utólszor: Az emberi elmének bölcs okoskodása is az igaz Istennek ismérétre mutat és igazít minket. Először: Mert, az mint Sz. Ágoston írja, minden nemzetségek, még az pogányok ő magok is, mikor az Istent említik, oly állatot értnek ezen, az melynél főbbet, böcsülletesbet, jobbat nem gondolhatnak.⁶⁾

¹⁾ I. Cor. 15, 19.

²⁾ V. ö.: «Qu'on nous dise d'abord si l'âme s'éteint au tombeau, d'où nous vient ce désir de bonheur qui nous tourmente. Nos passions ici-bas se peuvent aisément rassasier: l'amour, l'ambition, la colère ont une plénitude assurée de jouissance; le besoin de félicité est le seul qui manque de satisfaction comme d'objet... Il est certain que notre âme demande éternellement; à peine a-t-elle obtenu l'objet de sa convoitise, qu'elle demande encore: l'univers entier ne la satisfait point. L'infini est le seul champ qui lui convienne... Enfin, gonflée et non rassasiée de ce qu'elle a dévoré, elle se précipite dans le sein de Dieu... Or les animaux ne sont point troublés par cette espérance que manifeste le cœur de l'homme; ils atteignent sur-le-champ à leur suprême bonheur: un peu d'herbe satisfait l'agneau, un peu de sang rassasie le tigre... Donc la seule créature qui cherche au dehors, et

qui n'est pas à soi-même son tout, c'est l'homme.» Chateaubriand, u. o. — «Mindennek megvan ellentéte: homálynak fény, végesnek végtelen; a tökéletlen földi élet mintegy újjal mutat a tökéletes életre, mely amannak magasabb folytatása lesz... Tökéletességre s boldogságra vagyok hivatta Isten céljai szerint, de e földön sem tökéletes, sem boldog nem vagyok, kell hát lenni életnek, melyben azzá legyek... Ki szívembe a magasabb vágyódást, a tudás szomját, a felmáradást erős, szüntelen lángoló óhaját rejte: megeshalhat-e, nem valósítván, ki nem elégtvén azt?... Vágyunk, célunk, méltóságunk követeli a halhatatlanságot.» Tompa, Az evangyéliom menedékhely (a vége felé).

³⁾ T. i.: mikor akarja, tetszik neki.

⁴⁾ T. i.: a természet rendje v. törvényei szerint.

⁵⁾ Lásd a II. k. 5. és 6. részét.

⁶⁾ De doctrina christiana, 1, 7. Confess. 7, 4.

Sz. Bernárd ¹⁾ pedig imígyen szól: Az pedig, az kinél főbb és böcsülletesb állatot nem gondolhatunk, lehetetlen, hogy csak az emberi elmének hiúságos gondolkodása és chimeraja legyen; mivelhogy sokkal jobb és böcsülletesb az mi valóságossan vagyon, hogysen az mit csak gondolatunkban elmélkedéssel faragunk: tehát nem lehetséges, hogy valóságosképpen nem volna Istene ez világnak. Másodszor: Ezeknek az világi állatoknak eleitől fogva való tellyes sokaságában ²⁾ ha valamely oly állat találtatik, mely mástól nem származik és nem függ, az lészen az kit mi Istennek nevezünk: ha pedig ebben az sokaságban ³⁾ semmit ⁴⁾ olyat nem vallasz lenni, ki mástól nem függene, úgy mint alkotójától, szemlátomást megcsalatos. Mert ha mindenek mástól származnak és függenek, mivelhogy az egész és tellyes sokaság kívül ⁵⁾ nincs semmi oly állat, melytől az teremtett-állatok sokasága származhatnék: szükség azt mondani, hogy az világi állatoknak tellyes sokasága valakitől olytúl függ, az ki ebben az sokaságban foglaltatik: és így nem egyébtől, hanem avagy ő magától, avagy az ő alkotmányától függene. Ez pedig tellyességgel lehetetlen dolog, az mint ezennel megbizonyítom: tehát azt kell mondanunk, az mit elsőben mondánk, tudniillik, hogy ez világon vagyon oly böcsülletes természet, mely mástól nem függ és nem származik. Harmadszor: Ha az világ, az ő benne való fő részeivel egyetembe, öröktől fogva nem vólt, hanem üdő szerént ⁶⁾ kezdetett: kétség nélkül oly alkotója vólt, az kinek ereje által kezdetett újonnan, az mi nem vólt annak előtte; de az bizonyos, hogy ez világ, az benne való állatokkal, öröktől fogva nem vólt: tehát hatalmas kezdője, teremője vólt az világnak, kinek erejéből kezdetett újonnan lenni. És ez, az világnak teremő Ura, az egy igaz Isten.

Az bizonyásznak első részét ⁷⁾ azzal erőssíti Sz. Ágoston, hogy semminémű állat nem alkothattya önnön magát; mivelhogy az ki valamit teremt és alkot, ő magában lenni kell annak, ⁸⁾ és erejének, hatalmának, tehetségének keil lenni, mert ezek nélkül semmit nem cselekedhetik: tehát az mi azelőtt nem vólt, hanem újonnan kezd lenni, másnak ereje és hatalma által kell annak kezdetni. Azon bizonyásznak második részét ⁹⁾ győzhetetlenül bizonyíttya Sz. Ágoston, ¹⁰⁾ imílyen formán: miképpen nem lehetséges dolog

¹⁾ Ep. 191. — Szavait igen szabadon fordítja.

²⁾ T. i.: a mindenségben.

³⁾ Lásd az előbbi jegyzetet.

⁴⁾ T. i.: semmi.

⁵⁾ T. i.: a mindenségben kívül.

⁶⁾ T. i.: bizonyos időben, valamikor, egyszer.

⁷⁾ Az úgynevezett propositio major-t.

⁸⁾ T. i.: annak bizonyára magának is lennie v. élnie kell.

⁹⁾ Az ú. n. propositio minor-t.

¹⁰⁾ De civ. Dei, 12, 15.

az, hogy az ember öröktől fogva légyen, ha mind teste s mind lelke öröktől fogva nem volt, mivelhogy az emberi természethez mind egyik s mind másik szükséges: szintén azonképpen az üdönek és napnak forgása¹⁾ és egyéb állatoknak egymástól való születése és származása sem lehet öröktől fogva, hanemha az elébbvaló és aztán következő részek is öröktől fogva voltak. Mert szintén mint az emberi természethez szükséges az test és lélek: úgy az üdökhöz, az égnek forgásához,²⁾ az teremtett-állatoknak egymás után való születésekhez és romlásokhoz, egy szóval, az részszerént múlandó és folyó dolgokhoz, mellyeket az deákok *successivum*-oknak hívnak, mivelhogy egymás után való részből állanak, szükség, hogy elébb- és utólbvaló részt foglallyanak magokban. Annakokáért, ha az napnak forgása, az embereknek egymás után születése öröktől fogva voltak, mivelhogy az ő természetekhez illendő részek nélkül nem lehettek: következők, hogy elébb- és utólbvaló részek voltak öröktől fogva. Tellyességgel lehetetlen pedig, hogy mind az elébbvaló, s mind az utánna következő részek öröktől fogva valók légyenek; mivelhogy az mi előtt valami volt, az nem lehet öröktől fogva való.

Ezt az bizonyágot, nagyobb értelemnek okáért, ilyenképpen erőssíthettyük: ha az világ mostani állapotjának kezdete nem volt, hanem öröktől fogva, így mint most, egymás után születtek, bizonyos számú esztendőkig éltek s aztán meghóltak az emberek: következők, hogy az embereknek nemcsak születések, de halálok is öröktől fogva volt. Az pedig nem lehetséges; mert az embernek születése csak bizonyos és meghatározott esztendő számmal volt az halálnak előtte: azért, ha az születés elébb volt az halálnál, nem lehetett öröktől fogva az halál. És mivelhogy csak meghatározott, bizonyos számú esztendő folyt az halál között és születés között, mint szintén most is, ha az emberi állatnak halála öröktől fogva nem lehetett, az ő születése sem lehetett kezdet nélkül. Ebből az kerekedik ki, hogy ez világ nem lehetett kezdet nélkül mindenkor ilyen formán, mint mostan vagyon.

Végezetre, azzal is támaszthatyuk ezt az igazságot: mert az mi öröktől fogva volt, változás nélkül örökké abban az állapotban kell maradni, melyben volt eleinten. Mert ha elváltoznék, nem lehetne ez az változás öröktől fogva; mivelhogy az elváltozó állatnak létele után kellene következni az változásnak. Szükség tehát, hogy az öröktől fogva való állat, az változás előtt,

¹⁾ Aristoteles és utána a középkor tudósai úgy vélekedtek, hogy több — hét vagy nyolcz — ég van, azaz több egymásba nyúló légkör van, a melyek forognak;

ekként magyarázták az égitestek mozgását. Lásd a jelen műhöz csatolt «Szótár»-nak «Ptolemaeus» szavát.

²⁾ Lásd az előbbi jegyzetet.

örökké, azaz véghetetlen ideiglen,¹⁾ változás nélkül maradgyon az előbbi állapotban; mivelhogy ha az változás előtt csak bizonyos idővel kezdett lenni, nem lehetett öröktől fogva. Ebből világosan következik, hogy az egek forgási²⁾ és az embereknek nemzési, egy szóval, az világnak ilyen állapotja, mint most vagyon, nem lehetett öröktől fogva, akár mint habozzon ebben Aristoteles; ki midőn az csipát szemérről letörölvén, bizonyosságának töredelmes pozdorjáját megismérte volna, igazán megvallá, hogy ő az világnak kezdetiről semmit³⁾ bizonyost nem tud mondani. Ezt azért, az ki ez világot teremté, mely az előtt nem vala, Istenünknek és ez világ urának tartjuk; őtet tiszteljük, mint teremtő és gondviselő fejedelmünket.

De ezeknek és több mély bizonyságoknak most békét hagyván, vegyünk az megmondott dologból két hasznos tanuságot.

Elsőt azt⁴⁾ mely veszedelmes vakságra viszi embert az bűn és az Isten törvénye ellen való feslettség. Az Sz. Pál mondása szerént, az ki vétkezik, megtagadgya az Istent cselekedetivel;⁵⁾ mert nem egyéb az gonoszság, úgymond Sz. Jób, hanem az felséges Istennek tagadása.⁶⁾ Ugyanis, az ki bátran elmerül és torkig úsz minden gonoszságban, úgy viseli magát, mintha nem volna az kinek engedelmességgel tartoznék és az ki látná s meg is büntethetné álnakságát. Azért az ki nemcsak szájával, hanem erkölcsével is meg akarja mutatni, hogy az Istent hiszi, ne légyen olyan, mint az kikiről olvassuk, hogy hasonlók az erdei számarokhoz,⁷⁾ és liber báróknak áltván magokat, szabadosan vétkeznek, mintha menedéklevelek volna az isteni szolgálattól: hanem azt szűnetlen szemé előtt hordozza, hogy birodalom alatt született, és nagy büntetésnek fenyítékével köteles az ő Teremtőjének szolgálattára és szófogadó engedelmességre.

Másodikat⁸⁾ azt tanúlljuk: mely méltó okokból parancsolja az Úr Isten,⁹⁾ hogy soha semmi dolgainkban el ne teledkezzünk és lelki szeméinket el ne fordítsuk ő rólla; mivelhogy nagyobb szabadságot semmiből nem vehet az emberi gyarlóság minden gonoszságra, mint abból, hogy kiveti az Istent elméjéből. Mert szinte miképpen az országokban nem lehet nagyobb bontakozása az igazságnak, sem előadása az gonoszságnak, mint midőn az emberek azt vélik, hogy sem fejedelmek, sem bírások nincsen: azonképpen nem lehet azokban is¹⁰⁾ zablája az gonoszságnak, valakik gyakran

¹⁾ T. i.: időig.

²⁾ Lásd a 26. lapnak 1. jegyz.

³⁾ Lásd a 25. lapnak 4. jegyz.

⁴⁾ Latinos. T. i.: elsőnek azt, elsőben, először, v. az egyik stb.

⁵⁾ Tit. 1, 16.

⁶⁾ 31, 28.

⁷⁾ Jób, 11, 12. — Ez idézet után következő szavak és gondolatok az övéi.

⁸⁾ Lat. T. i.: másodszer.

⁹⁾ Deut. 8, 11. — ¹⁰⁾ T. i.: sem.

nem emlekeznek az Isteurül. Az ki pedig szünetlen az Istenre függeszti szemeit, nemcsak nagy ösztöne nagyon minden tekéletes jó erkölcsre, de az világi veszedelmek és háborúságok között is csudálatos vigasztalást talál, mint szintén Sz. Dávid, ki, midőn ez világnak felháborodott habjai között ugyan megpededett volna, azt mondgya,¹⁾ hogy megemlekezvén az ő édes Istenérül, örvendetes gyönyörűséggel bétellyesítették az ő szüve.²⁾

MÁSODIK RÉSZE.

Mint kellyen az világnak szép alkotmányában az Istennek hatalmát és bölcseségét szemlélni.

Isaiás azt írja,³⁾ hogy az Isten három újjára függesztve hordozza az föld kerekességét; akarván ezzel jelenteni, hogy ez világnak gondviselésében az Istennek három csudálatos szép tulajdonsági tündöklenek: tudniillik, atyai jó vólta, mellyel jót akar tenni az teremtettt-állatokkal; gondviselő bölesesége, mely útát talál az ő jó akarattyának véghez vitelében; mindenre ható nagy hatalmassága, melynek erejével mindazokat megszerzi, valamik szükségesek az világnak szép és hasznos vezérlésére. És, hogy ezeket az isteni tulajdonságokat aitaszon szeretettel megismérné minden ember, gyakran int az sz.-írás, hogy az Istennek alkotmányit szorgalmasan gondolkodással szemlélljük; sőt ugyan jajt kiált azokra, kik ebben megfogyatkoznak.⁴⁾ Ő maga is az nagy Úr Isten, meg akarván Sz. Jóbbal ismértetni hatalmasságát és isteni félelemre s szeretetre igyekeztvén gerjeszteni lelkét, nagy sok beszéddel eleiben rakogattya, sőt ugyan nagy pompával előmustráltattya az teremtettt-állatokban

¹⁾ Psalm. 76. 4.

²⁾ Csak ebből az egyetlen fejezetéből is láthatni, hogy már háromszáz év előtt is lehetett szépen írni nyelvünkön. Nem volt az a nyelv szegény annak, a ki tudott vele bánni. E fejezet a stílusnak csaknem valamennyi nemét magában foglalja: az elbeszélést, leírást, elmélkedést, okoskodást stb. E cikkelye, úgyszintén az utána következő hét is, egyebek közt, hasonlít Chateaubriand «Génie du christianisme»

ezimű művének azokhoz a cikkelyeihez, a melyek az «Existence de Dieu prouvé par les merveilles de la nature» ezimű könyvben foglaltatnak (I. r. V. k.); hasonlít, egyben-másban, Tompa «Mi származik a megnyílt fölből?», «Mit találunk a természetben?» és «Tavaszi öröm» cz. beszédeinek és Szász K. «Az Úr dicőségé a mezőkön» cz. beszédének tartalmához is.

³⁾ 40, 12.

⁴⁾ Isai. 5, 11. 12.

tündöklő bölcsességét és hatalmas erejét. Először is az egeknek csuláiról emlekezük: azután az esőt, havat, szeleket, mennyköveket, végre az égi madarakat, vízben úszkáló állatokat, az föld hátán lakozó vadakat előszámállyá: és úgy mutogattya, mely világos tüköri légyenek mind ezek az ő böles hatalmának.¹⁾ Sz. Dávid is, gyakorta az isteni dicsüretre és szeretetre serkegetvén magát, sok szép énekléssel előszámállyá az Istennek teremtett-állatit.²⁾ Sz. Agoston magáról azt írja,³⁾ hogy mikor üdöt vehetett az több foglalatosságig, az Istennek alkotmányit gyönyörűséges elmélkedéssel vizsgállyá, és ezzel úgy felgerjed az isteni szeretetre, hogy az reménlett bódogságnak előljáró sengéjét láttatik érezni magában.⁴⁾

1. Hasznai az teremtett-állatokról való elmélkedésnek.

Az teremtett-állatokról való mélyebb gondolatból három rendbeli haszon származhatik az emberbe.

Első: az Istennek ismérői. Mert, az Böles mondása szerént, az ki jól meggondollya az világ részeinek rendit és állapotját, eszében véski, hogy okos és véghetetlen hatalmú gondviselőtől hordoztatik.⁵⁾ És az teremtett-állatoknak nagy vólta az Istennek véghetlenségét, szépsége az Istennek szépségét, erőssége az Istennek hatalmát, finyessége az ő dücsösségét, édessége pedig az Istennek sok vígasztalásokkal bővölködő jóvoltát adgya értenünk; mivelhogy valami az kútfőből származik, azzal bővölködni kell az kútfőnek. Annakokáért Sz. Basilius azt írja, hogy ez világ nem egyéb, hanem egy szép írott könyv, mely az Istennek dücsösségét hirdeti. És ugyanezent írja Cassiodorus, hogy mondotta Sz. Antal⁶⁾ egy pogány bölesnek, midőn azon tudakoznék tőlle, mint lakhatik az pusztában könyvek nélkül?⁷⁾ Másutt ezen Sz. Basi-

¹⁾ Jób k. 38. és 39. f.

²⁾ Psalm. 18., 103., 145.

³⁾ Confess. 10, 40.

⁴⁾ T. i.: mintegy a másvilág v. mennyei boldogság gyönyörűségének v. örömeinek ízét érzi. — V. ö.: «A föld Isten lábainak zsámolya, hol nagy és csudálatos dolgokat mivel; hol az ő gondviselésének ujjai, áldásának nyomai, minden lépten-nyomon megáttatnak, s a föld szintúgy mint az ég teljes az ő dicsőségével. Vizsgálódjunk a földön, hiszen a szent elmélkedés és áhitat ösvényén, innen is csakugyan az égbe

vezéreltetünk.» Tompa, «Mi származik a megnyilt földből?» (a bev.)

⁵⁾ Sap. 13, 1—5.

⁶⁾ Latin szőrend. T. i.: Cassiodorus írja, hogy ugyanezt mondotta stb. Vagy: ugyanezt mondotta, írja Cassiodorus, Sz. Antal stb.

⁷⁾ «O philosophe! meus codex natura creaturarum est.» Hist. eccles. tripartit. S, 1. V. ö.: «L'étincelle divine dont il est animé (t. i. az ember) le rend participant aux mystères divins: c'est par cette lumière qu'il pense et réfléchit, c'est par elle qu'il voit et

lius azt írja, hogy ez világ olyan mint egy iskola, melyben az teremtett-állatok tanítanak az Istennek ismérétre. Mert, ugy-
mond, az látható állatok szépsége és nagysága az Istennek
erejét és szépségét szemünk előtt hordozzák, úgy hogy noha csak
legkisebb részét érthettyük az teremtett-állatok titkainak, de
mindazáltal csak azok is, az mellyeket szemünkkel látunk, oly
csudálatosok, hogy akármely éles elme sem álmélkodhatik elégsé-
gesen az Istennek ezekben tündöklő bölcseségén. Miképpen azért
az mennyei bódogságban az Úr Isten mintegy tüköre lészen az
megdűcsöülteknek, melyben az teremtett-állatokat szemléllyék:
azonképpen ez világon az teremtett-állatokat tükör gyanánt kell
néznünk, melyben az Istennek jóvóltát, hatalmasságát, bölcsesé-
gét megismérjük: és, mint valami grádicsokon, az látható álla-
tok isméréten az Istennek ismérétre emeltessünk.¹⁾

Második haszna az teremtett-állatok ismérétenek az, hogy fel-
gerjed bennünk az isteni szeretet, és hálaadásra indíttatik az mi
szívünk. Azért mondgya Sz. Basilius, hogy mikor csak egy füvecs-

lit dans le livre du monde comme nité.» Buffon, Vues de la nature,
dans un exemplaire de la Divi- Première vue.

«A természet örök könyvét forgatni ne szünjél:
Benne az Istennek képe leírva vagyon.»
Vörösmarty, Emléksorok. 8.

«. . . Felnyitá a nagy termé-zet
Titkos zárú ajtaít.»
Arany, A gyermek és a szívárvány.

«A természet nyitott könyvén,
Mely tudomány- s bájjal gazdag,
Lélek és szem elmulattak.»
Tompa, Három a daru.

«Lelkem édes, mély mámorba szédült
A természet örök szépségétül.

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! Mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz.»
Petőfi, A Tisza.

«Feledd el az emberek világát,
Isten szól az örök természetben!»
Gyulai, Fáradt vagyok . . .

¹⁾ V. ö.:

«A szélveszek bús harcza, az égi lúng
Villána, harmatsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotásit.»
Berzsenyi, Fohászkodás.

két látunk is, az isteni szeretetre gorjédez az mi lelkünk, ha megdollyuk, hogy ezt is az Úr Isten nem magáért, sem az angyalokért, sem az oktan állatokért, hanem, az mint Sz. Dávid mondgya,¹⁾ az hegyek tetején zöldellő füvet is az embernek szolgálattára teremtette.²⁾ Mert az ember szűkölködik az oktan állatok nélkül hogy húsával tápláltassék, bőrivel és gyapjával ruháztassék, erejével földét szántesa, terhét hordozza, gyalog járástól megmenese: ezek pedig az oktan állatok³⁾ füvel tápláltatnak: az füvek nem nőnek különben, hanemha esővel öntöztetik az föld: az esők különben nem lehetnek, hanemha az tengerből és folyóvizekből pára emeltetik fel: az földből pedig gőzölgő füstök támadnak,⁴⁾ és szelet indítanak, mely az fellőket elterjeszti az föld kerekiségére: ezek pedig az párák és füstök⁵⁾ különben fel nem emelkednek, hanem az napnak és csillagoknak erejével:⁶⁾ annakokáért mind az egek az ő szép forgásokkal,⁷⁾ mind az esők és mezei virágok az embernek szolgálattára, hasznára és tisztességes vigasztalására teremtettek. Azt kívánnya azért ez az szent doctor, hogy midőn egy szép virágot kezünkben vészünk, egy árnyéktartó zöld ágat megtekintünk, az Istenhez emellyük lelki szemeinket és dűcsőítsük őtet, ki ennyi szépséggel felékesítette az elhervadó virágot, hogy az mi szemünket gyönyörűségesen legeltesse; ily szép illattal⁸⁾ megáldotta, hogy jó szagával minket vigasztaljon; ennyi külömb-külobmféle jó ízű gyümölcsöket adott az üdőnek állapattá-hoz képest, hogy az mi torkunknak kedveskedgyék. És egy szóval, nem ugy bánt mi velünk az Isten, mint az emberek az ő béresekkel, kiknek csak temérdek és vastagító eledelt rendelnek, csemege-re és nyalánságra nem szoktatták őket: hanem szükségünk fölött is,⁹⁾ az mi érzékenységünk gyönyörködtetésére is, sok szép dolgokat teremtett az mi nrunk.¹⁰⁾

¹⁾ Psalm. 103, 14.

²⁾ V. ö.: «Az eszmélkedőnek egy fűszál is tanító mestere lehet!» Tompa, (Mi teszi az embert baromná? cz. besz. a végén.)

³⁾ Lat. szórend. T. i.: ez v. ezek az oktan állatok pedig stb.

⁴⁾ T. i.: gőzölgés, kigőzölgés támad.

⁵⁾ Lat. szórend. T. i.: ezek a párák és füstök (t. i. gőzölgések) pedig stb.

⁶⁾ T. i.: melegével.

⁷⁾ Lásd a 26. lapnak 1. jegyz.

⁸⁾ A mit szagló érzékünkkel vészünk észre, arról azt szoktuk

mondani, hogy jó v. rossz, kellemes v. kellemetlen stb.; látó érzékünkkel vészük észre a szépet v. nem szépet.

⁹⁾ T. i.: a mire nincs okvetetlenül szükségünk.

¹⁰⁾ V. ö.:

«Menny és föld Istene,
Kegyed mi végtelen!
Hogy nem hagysz engemet
Öröm- és gyönyörtelen.

Öröm fog el, midőn
A szép természetet
Remek csodáiban
Szemlélnem engeded.»

Czuczor, Öröm és bú.

Ezeket megértvén, nem illik, hogy hasonlók légyünk amaz oktalan állatokhoz, kiknek midőn az ő pásztorok makkot vagy galagonyát vér az fárúl, mohón zabálnak és egymást taszigállják, de szemeket fel nem emelik, hogy megköszönnyék az ő pásztorok jótéteményét. Az gyermekekhez se hasonlítsuk magunkat, kiknek ha szép arany bötükkel írt könyvet adnak, noha gyönyörködnek az bötük tettetes ékességében, de nem értik mi fekszik¹⁾ azok alatt, és az benne való mélységes tudományra nem igyekeznek: hanem azon légyünk, hogy ez világi szépség által az Istennek szerelmére és jótéteményiért hálaadásra indúllyunk, és megemlekezzünk az Bölcs mondásárúl,²⁾ hogy, midőn az Istentől jót vészünk, hálaadást térítésünk viszzá ő szent felségének. Ugyanis, az mint Sz. Ágoston írja, bolondság vólna, ha azok az szépségek elvonnának minket az Istentől, az mellyek ugyan nem is vólnának, ha Istenben nem vólnának.³⁾

Harmadik és utolsó haszna az világi állatok vizsgálásának az, hogy ezeknek példájokkal hivatalunkról és kötelességünkről megemlekeztetünk, és néha nyelvekkel az mi erkölcsünket ezek is az tekéletességre igazgattyák. Ez az oka, hogy az sz. írás is néha az hangyákra,⁴⁾ néha az hékákra,⁵⁾ sőt még az ökrökre⁶⁾ és számárra⁷⁾ is mutat, hogy ezektől megtanúllyuk, mint kellyen hivatalunkban járnunk. Azt mondgya azért Sz. Basilius és Sz. Ambrus doctor, hogy midőn egy szép virágot megtekintünk, ne csak úgy nézzünk erre mint az barnok, hanem eszünkben jusson az mi életünknek gyarlósága, rövid öröme, elmúlándó vigasága. Mert miképpen az szép virág hamar meghervad s elszárad, és noha még Salomonnál is frissebben öltözött,⁸⁾ de nagy gyorsan elveszti minden ékességét: azonképpen te is, akármely erőben, szépségben és hatalomban dicsekedgyél is, rövid üdő alatt meghervadsz és megrothadsz.

¹⁾ T. i.: lappang, rejlik, van.

²⁾ Eccus. 14, 11.

³⁾ «Sero te amavi, pulchritudo tam antiqua et tam nova, sero te amavi. Et ecce intus eras, et ego foris, et ibi te querebam, et in ista formosa, quæ fecisti, deformis iruebam. Mecum eras, et tecum non eram. Ea me tenebant longe a te, quæ si in te non essent, non essent.» Confess. 10, 27. — V. ö.: «Még a virág is, melyet a mezőn szakítasz, színével, illatával, csak akkor szerez szívednek örömet, ha azt mondod neki: Te Isten szép műve, hogyan dicsőíté

meg magát a nagy Teremtő bened!» Székács, «En Uran és én Istenem» cz. besz. (az elej.) «Gyönyörködjetez keresztyéni módon a természet szépségeiben, gyógyuljatok meg ott, ha betegek vagytok, s merítsetek oktatást, mely hasznos legyen ez életre s a következőre is.» Tompa, Mit találunk a természetben? (a befej.)

⁴⁾ Prov. 6, 6.

⁵⁾ Jerem. 8, 7.

⁶⁾ Isai. 1, 3.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Matth. 6, 29.

Hasonlóképpen más helyen is ezen szent doctorok arra tanítanak, hogy midőn az szőlőveszszőt láttyuk, eszünkben jusson állapotunk, hogy noha minket is az Úr Isten, mint valamely szép szőlőt bégyepelt és béárkolt, megmetezett és megkarózott az ő malasztjának és az szentek példájának vastagító támaszival: de viszontag azt kívánnya tőlünk, hogy az szőlőtőben maradjunk, nevekedgyünk, gyümölcsözzünk; és midőn az homlítás által bévermeltetünk, az föld alá bujtatunk, azt is örömmel szenvedgyük.

Másutt azt írják, hogy midőn láttyuk az oktalan állatoknak magokra való szorgalmatos gondviselését, megemlekezzünk, hogy az mi lelkünkre mi is szorgalmatos vigyázással gondot viselgyünk; mert nagyobb kárhozatunk lészén, ha az barmoknál is oktalmabaknak találtatunk az magunk dolgaiban. És szépen taníttják az fiakat az gólyák példájával, mint kellyen tisztelni koros és megért szüléjeket. Mert az gólyák, midőn megagganak szüléik, melegítik az ő hideg tetemiket tollokkal; eledelt hordanak nékik; az röpülésben is segítik, szárnyokkal felemelvén őket. Végezetre, midőn sokféle virágokat látunk, mellyek napkelettel kinyílnak, és az napnyugottal egybenennek; avagy az napra fordítván virágoknak kinyílt kebelét, velle egygyütt forognak, mintha megismérvén az ő legeltető és alkotó mestereket, szolgálani akarnának néki tehetségek szerént: mi is azon légyünk, hogy szemünket az Istenről el ne vegyünk; hanem ötét, minden javainknak kútfejét, kövessük, hálaadó szolgálattal udvarolgyunk és kedveskedgyünk néki.

2. Az egeknek ékességéről.

De efféle szép tanuságoknak, mellyeket az teremtett-állatokból szedhet az ember, mélyebb emlekezetit most elhagyván, rövideden tekincsük meg közönségesen az teremtett-állatoknak csudálatos rendit, ékességét, alkotmatosságát és szép bölcseséggel vezérlését; mellyekből az Istennek hatalmas ereje, bölcsesége és jó volta kinyilatkozik, és világosan kitetzcik az mit az pogány böles¹⁾ monda, hogy az természet szerént való állatok cselekedeti okos és értelmes gondviselőnek cselekedeti, mellyekben fínylik az Istennek bölcsesége, miképpen az sz.-írás is nagy sok szép álméltató szókkal tanít erre. És ugyan azt mondgya, hogy az mezei barmok és az égi madarak, sőt minden teremtett-állatok nyilván kiáltják, hogy ők nem teremtették magokat, hanem az Isten.²⁾

Mivelhogy azért, az Lactantius mondása szerént, az végre

¹⁾ T. i.: Aristoteles.

²⁾ Job, 12, 7. Psalm. 99, 3. Eccus. cap. 43.

teremtette Isten az embert igényes szép termettel, hogy az eget szüntelen szemléllye; és az Istennek az egekben tündöklő hatalmasságát s bölcsességét megismerje:¹⁾ méltó, hogy mi is ezeknek szépségét figyelmetesen megtekintsük.

Legelőször is azért, csudálatos az egeknek az ő nagy vóltok. Mert, az mint Basilius és Seneca²⁾ írják, noha nekünk az nap és az csillagok kisszebbeknek tetezenek az földnél, az ő távúl létek miatt, szintén mint az öreg emberek, sőt az magas tornyok is kicsinyeknek látezanak, midőn messze vannak: de azért az nap sokkal nagyobb az egész föld kerökségénél. És annyira nagyobb, hogy az mathematicusok³⁾ számvetése szerint százhatvanhatszor annyi mint az föld,⁴⁾ sőt csak egy csillaghoz képest is olyan az egész föld, mint egy kis punctocska; az mint Sz. Basilius bizonyos okokkal megbizonyította. És, az miképen az mathematicusok⁵⁾ nem ok nélkül tanították, az nyólczadik égben való⁶⁾ ezer és huszonkét csillag között, melyeket szemünkkel megjegyezhetünk,⁷⁾ — mert az töb-

1) «Cœlum intuemini, ad cuius spectaculum vos excitavit artifex operis Deus.» De origine erroris, 2, 2. V. ö.: «Cum ceteras animantes abjecisset ad pastum, so-

lum hominem erexit, ad cœlique quasi cognationis domicilique pristini conspectum excitavit.» Cic. De leg. 1, 9. —

«Pronaque cum spectent animalia cetera terram,
Os homini sublime dedit, cœlumque tneri
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.»
Ovidius, Metam. I. 83—5.

«Tout marque dans l'homme, même à l'extérieur, sa supériorité sur tous les êtres vivants: il se soutient droit et élevé, son attitude est celle du commandement, sa tête regarde le ciel et présente une face anguste sur laquelle est imprimé le caractère de sa dignité; l'image de l'âme y est peinte par la physionomie: l'excellence de sa nature perce à travers les organes matériels et anime d'un feu divin les traits de son visage; son port majestueux, sa démarche ferme et hardie annoncent sa noblesse et son rang; il ne touche à la terre que par ses extrémités les plus éloignées, il ne la voit que de loin, et semble la dédaigner.» Buffon, Description de l'homme.

2) «Hunc (t. i. a napot), quem toto orbe terrarum majorem probat ratio, acies nostra sic contraxit, ut sapientes viri pedalem esse contenderint.» Natural. quæst. 1, 3.

3) Mikor e cikkelyében a matematikusokról szól, főképpen Clavius-t érti, a kit olykor idéz is. Lásd erről a jelen műhöz csatolt «Szótár»-t.

4) A nap felülete 11,818-szor, köbtartalma 1,284,800-szor nagyobb a földénél.

5) Lásd ezen a lapon a 3. jegyzetet.

6) Lásd a 26. l. az 1. jegyzetet.

7) A csillagászok jelenleg 20 rendbe sorozzák a csillagokat, melyek között a hetedik rendűeket már csak az igen jó szemű ember láthatja, a többit pedig csak

binek, mint szinte az tenger fövényének számát, csak az Isten tudgya¹⁾ — oly nagyok vannak, hogy százhétszer nagyobbak az földnél.²⁾ Az csillagos égnek kerektségét pedig az földnek és tengernek kerektségénél huszonkétezerszer hatszázötvenkétszer nagyobbak írják az mathematicusok;³⁾ és azt mondgyák, hogy az egész föld kerekége, melynek bizonyos mértékét csak egyedül az Isten tudhattya,⁴⁾ — noha az Ptolomæus tetezése szerint huszonkétezer és ötszáz olasz mértföldet, azaz közel hatezer magyar mértföldet foglal magában⁵⁾ — az firmamentomhoz képest csak annyi, mint egy punct, mint egy mákszemecske. Ebből mutatgya meg osztán Seneca⁶⁾ és Plinius,⁷⁾ mely bolondok az emberek, kik felfuvalkodnak ez világi birodalmoeskában, holott ha mindenestül övék vólna is az föld, rövid és keskeny határral környékezett birodalmok vólna.⁸⁾

Továbbá ebből az föld körül forgó egeknek nagy vóltokból⁹⁾ azt hozza ki Aristoteles, hogy meg nem gondolhattya az emberi elme, mely sebes gyorsasággal forog az firmamentum, megkerülvén huszonnégy óráig az egész földet.¹⁰⁾ Mert, az mint az mathematicusok¹¹⁾ megbizonyíttják, az firmamentomnak valamely kicsín része egy órában oly meszsze mégyen, hogy ha valaki mindennap

nagyító üveggel láthatni. Péld. első rendű 18 van, a melyek közül ötöt Budapesten sohasem láthatni.

¹⁾ Psalm. 146, 4. Jerem. 33, 22.

²⁾ P. o. Jupiter bolygó térfofaga 1580-szor nagyobb a földénél, tehát belőle 1580 akkora test telnék ki, mint a föld.

³⁾ Latinos mondat. Azaz: a csillagos égnek kerekége a földnek és tengernek kerekségénél pedig 22,612-szer nagyobb, írják a math.

⁴⁾ Job, 38, 5. 18. Eccus. 1, 2.

⁵⁾ Lásd a 34. l. 4. jegyzetét.

⁶⁾ «... Hoc est punctum, quod inter tot gentes ferro et igni dividitur? O quam ridiculi sunt mortaliū terminī! ... Punctum est illud in quo navigatis, in quo bellatis, in quo regna disponitis stb.» Natural. quæst. (az Előszóban).

⁷⁾ A ki, Sen. szavaihoz hasonlóan, így ír: «... Mundi punctus,

(neque enim est aliud in universo) hæc est materia gloriæ nostræ, hæc sedes: hic honores gerimus, hic exercemus imperia, hic opes cupimus, hic tumultuamur humanū genus, hic instauramus bella etiam civilia, mutisque cædibus laxiorem facimus terram.» Hist. nat. 2, 68.

⁸⁾ V. ö.: «Tous les espaces du monde entier ne sont qu'un point, qu'un léger atome, comparés à son immensité (t. i. Istenről szól) ... qu'est-ce qu'un grain de poussière, qu'on appelle la terre?» La Bruyère, Caractères, (Des esprits forts.) — «Földünk egy kis hangyafészek». Kölcsey, Vanitatum vanitas.

⁹⁾ Lat. szórend. Azaz: továbbá a föld körül forgó egeknek ebből a nagy vóltából (t. i. e. nagyságából) stb.

¹⁰⁾ Lásd a 26. l. 1. jegyzetét.

¹¹⁾ Lásd a 34. l. 3. jegyzetét.

tíz magyar mértföldet menne, kétezerkilencszáznégyszáz esztendő kellene hozzá, hogy oly messze mehetne; és annyi üdő alatt, az mennyiben egy Mi atyánk-at mondanánk, azon firmamentomnak egy valamely kis része annyit mégyen, az mennyit egy madár, vagy nyíl menne, ha ugyanazon üdőben hétszer az egész földet megkerülné.¹⁾ Ennek pedig azl megfoghatatlan gyorsaságnak²⁾ egyéb oka nincsen, hanem az Istennek parancsolattya.³⁾ És mind ezekből az Istennek hatalmas felségéről itéletet tehetünk, mivel-hogy ezt az nagy eget ő csak araszával is általfogja, ugymond Isaiás, és ő hozzá képest ez az kiterjedett nagy kék ég olyan, mint egy semmi.⁴⁾ Kitétezik ugyanazon dologból az Istennek jó vólta is, ki mind ezeket az nagy alkotmányokat csak az hálaadatlan emberi nemzetségnek szolgálattára teremté, az mint ő maga megmondya Moyses által.⁵⁾

Ennek fölötte az egek oly csudálatos forgással,⁶⁾ oly állhatatos és alkotmatos renddel viseltetnek, hogy az ki ezeknek vizsgálásában forgott, álmélkodva szemlélheti benne az Istennek bölcseségét. Azért írja Sz. Basilius, hogy ez világ vezérlőjének bölcsesége ugyan villámik az napnak ez föld körül való szüntelen forgásában: mely az éjnek és nappalnak változásival⁷⁾ hasznoson ékesíti ez földet, és néha hozzánk fellyebb jövéen, nyárat szerez; néha eltávozván, telet hágy. Ugyanis, ha az nap után éj nem következék, és az földi gyümölcsök az éjnek mértékletes hűvösségétül, szép harmatitül nem ujólnának: ki kellene égniek az hévség miatt, az emberi testnek sem lehetne egészsége és csendesz nyugodalma. Azonképpen, ha az nap néha fellyebb s néha alább nem járna; ha az esztendőt négy részre nem osztaná, és az nyár s tél köziben őszt és tavaszt nem vetne, hogy az nagy melegről szép lassú grádicson jutnánk az hidegre, és az hidegről viszontag lassan térnék az melegre: sem földi gyümölcsünk termése, sem magunknak egészséges megmaradása nem lehetne. Miképpen azért az Böles⁸⁾ arra tanít, hogy valamennyiszser az napot, az Istennek csudálatos edényét láttyuk, dücsőítessük az Teremtőt: azonképpen Sz. Basilius is arra int, hogy midőn az napot és az fínyes csillago-

¹⁾ A mai csillagászat, természetesen, egyebet tanít az égi testek forgásának sebességéről. Péld.: földünk a nap körül való forgásának sebessége másodpercenként közép számban négy mérföld. Az egyenlítőnél lakó, földünknek tengelye körül való forgása következtében, másodpercenként 464 méternyi utat tesz meg.

²⁾ Lat. szórend. Azaz: Enn. a megfogh. gyors. pedig stb.

³⁾ Eccus. 43, 5.

⁴⁾ Isai. 40, 12. 22.

⁵⁾ Dent. 4, 19.

⁶⁾ Lásd a 26. l. 1. jegyzetét.

⁷⁾ T. i.: váltakozásával.

⁸⁾ Eccus. 43, 2.

kat láttyuk, nemcsak meggondollyuk, mennyivel szebb ezeknél, az ki ezeket teremtetete; de azt is eszünkben vévén, mely szép ajándékokkal látogatta az Isten az ő számkivetett bűnös szolgálait, itéletet tégyünk, mennyivel böcsülletesb szépségeket ad szent országában az választott híveknek. És másutt az mondgya, hogy ha az Isten házának pitvara, ha az vadak barlangja ily szépen felékesítetett: megíthetjük, minémű légyen az királyi palota.

Az hóldnak fogyása és nevedése, mellyet az sz.-írás csudálat, az ő ereje és cselekedeti, az Istennek hatalmát és bölcsességét nagy nyilván megmutattya. Mert, az mint Sz. Basilius megmutattya, az hóldnak erejével indíttatik meg az tenger, úgy hogy néha egyfelé s néha másfelé folyon.¹⁾ Az vízi állatok, úgy mint az rákok, ostrigák, csigák, sőt még az embernek agya veleje és az fák völgye és béli²⁾ tellyesbek hóldtöltére.³⁾ Az szeleken és üdők változásán is nagy urasága vagyon. Végezetre azzal fejezi bé mind ezeket ez az szent doctor, hogy az hóldnak változásit látván, az emberi állapotnak állhatatlansága eszünkben jusson, és az hamar változástúl félvén, mértékletesen visellyük magunkat jó szerencsénknek tellyességében.

Az több csillagoknak, az egek ékességinek erejét ki tudná csak meg is gondolni, nem hogy előszámlálni? Az többi közt az is csudálatos szép hasznok ezeknek, hogy az tengeren evezőknek nincs egyéb kalávúzk az csillagoknál, és kiváltképpen az északi csillagnak oly ereje vagyon, hogy nemcsak az mágneskő ő maga, de az vasnyelvecskének az mágneshoz dörgölt hegyecsskéje is igyenessen arra az csillagra fordul, és az által mutattya az compas az órát,⁴⁾ az által hordozzák egynéhány ezer mértföldre az tengeren az hajókat, szinte oly bizonyos útakon,⁵⁾ mint az jó kocsis az szép tér földön az ő kocsiját.⁶⁾

3. Az levegő-égnek és folyóvizeknek csudáirúl.

Az levegő-égnek alkotmatos szép hasznai is az bölcs Teremtőnek ismérétre igazítanak minket, és valamennyiszer lélegzetet

¹⁾ T. i.: az ár- és apályról van szó.

²⁾ T. i.: bele, mely a fának völgyében van. Lásd erről a jel. műhöz csat. «Szótár»-nak «völgy» szavát.

³⁾ Néphit. — Abban az időben az orvosok is, erőszakos gyógyításmódjuk mellett, főképen a

hold változásaitól reménylették betegeik gyógyulását.

⁴⁾ T. i.: az iránytű elhajlásáról (declinatio) van szó.

⁵⁾ T. i.: oly biztosan, oly biztossággal.

⁶⁾ A fennebbi bekezdésben foglalt példákat Della Porta nyomán hozza fel. Lásd róla a jelen műhöz csatolt «Szótár»-t,

vévén, szellőztettyük ezzel szívünknek hévségét, annyszor kel-
lene az ő Teremtőjéről böcsüllettel emlekeznünk. Hogy pedig az
levegő-égben indúlt szeleknek csudálatos eredetiről, hasznos fűvá-
síról ne szólyunk, mellyeknek úttyait senki egyéb nem tudhattya
az Istennél, ki győzné megmagyarázni, mely nagy bölcseséggel
öntözi az Úr Isten az levegő-égből az szárazföldet, alkotmos
osókkal, havakkal, harmatokkal! mellyekben az Istennek bölcse-
séges hatalma úgy kinyilatkozik, hogy ő maga is az nagy Isten
sokszor dicsekedik ebben az ő cselekedetiben,¹⁾ és az esők apjának
nevezi magát.²⁾ Vallyon s, ha az egész emberi nemzetnek okossá-
gát egybeverték volna, feltalálhatta volna-é, mint kellyen oly
szép módgyával öntözni az földet, mint az Isten öntözi? Mikor
égett-bort ütnek, az borsóprúból pára mégyen fel az rézfazékban,
és ott meghűvösödvén, cseppenként szép lassan szivárkozik alá:
azonképpen az vizekből sok gőzt és párát emel fel az napnak me-
legsége, és midőn ez jól felérkezik az föld színéről az levegő-égnek
közepire, (mely sokkal is hidegb az föld mellett való részeinél)
meghidegűl, megsűrűdik, és cseppekké változván, úgy öntözi az
földet. Mely dologban két nagy Isten csudáját látom: elsőt,³⁾ hogy
noha az naphoz közelb vagyon az levegő-égnek középső, hogysen
alsó része: de azért ugyan hidegb az felső része; mint megpróbál-
hattya, az ki nyárban az havasok tetejére felhág. Másodikát,⁴⁾ hogy
nem szakad egyszersmind alá az eső, hanem cseppenként esik.
Mely dologról az sz.-írás sokszor emlekezik, és magasztallya abból
az Istennek hatalmát s bölcsességét, hogy az vizeket és felhőket az
égben felfüggeszti⁵⁾ és, az mint az sz.-írás szól, mint valami ros-
tán, úgy szűri alá az vizet.⁶⁾ Ezt meggondolván egy pogány böles
ember,⁷⁾ azt mondgya, hogy ő semmit nagyobb csudának nem
tart, mint hogy az fellegekben felfüggesztetnek az vizek.⁸⁾

Az égbéli sok több csudákon ki győzhet eleget csudálkozni? ki
magyarázza meg, mint légyenek amaz iszonyú villámások az víz
között és amaz rettenetes mennydörgések? mellyektől, az mint
nem régen mondám,⁹⁾ Caligula császár úgy retteg vala, hogy az
úgy alá bújnék előtte. Augustus császár is bujdoklott, midőn az
mennydörgéseket hallotta. Az mennyköveknek ereje, az hónap és
köesőnek alkotása sem egyebet hirdet, hanem az Istennek hatal-
mas bölcsességét.

Az tengerről és folyóvizekről mit mondgyunk? Az tengerben

¹⁾ Job, 37, 11—13., 38, 25—27.
Jerem. 10, 18. Amos, 5, 8.

²⁾ Job, 38, 28.

³⁾ L. a 27. l. 4. jegyzetét.

⁴⁾ L. u. o.

⁵⁾ Job, 12, 15., 26, 8.

⁶⁾ II. Reg. 22, 12.

⁷⁾ T. i. Plinius.

⁸⁾ «Quid esse mirabilis potest,
aquis in cœlo stantibus?» Hist.
nat. 31, 1.

⁹⁾ L. e könyvének I. r. a 22. l.

folynak minden vizek: de az tenger soha meg nem árad, sem killyebb nem terjed, hanem azon¹⁾ állapotban marad mindenkor; maga ha egy folyóvíz elöiben hegyeket hánnának, nincs oly nagy ország, mellyet esztendeig²⁾ el nem fogna és más tengerré nem tenne. Ennek fölötté, noha oly iszonyú hajjai és folyási vannak gyakran az tengernek, hogy szörnyűség csak roá is nézni; sőt noha az Verestenger sokkal magasb az mellette való Aegyptomnál, és ez okon el kellene természet szerint Aegyptomot fogni: de az Istennek hatalmas ereje nem valami magas partokkal, hanem csak az egyenes és erőtlen fővennyel ágyában s fészkében tartya, és mint egy vad lovat zablán hordozza, hogy killyebb ne lépjék; mivelhogy, az sz.-írásnak mondásaként, az Isten markában szorította az tengert³⁾ és ő előtte⁴⁾ nagy dorongokkal bétámasztotta az ajtót, hogy ki ne jöhessen.⁵⁾ Ezt az Isten erejének felmagasztalására sok helyen előnkbe adgya az sz.-írás és ezzel az példával izgat minket az istenifélelemre, mivelhogy az felháborodott tenger is retteg ő előtte.⁶⁾

Az folyóvizeknek csudái még ennél is nagyobbak. Mert ha valaha egy kifolyó kútnál megállottál, ugymond Sz. Basilius, eszedben révén ennek szüntelen folyását, nem gondolkodtál-é magadban, honnan légyen ennek eredeti? hon tartassék annyi víz, hogy ennyi esztendeig el ne foggyon? mint légyen, hogy bé nem töltheti azt az helyet, az hová szüntelen folyását igazította? Ebből az Istennek erejéről tanúságot vehettél,⁷⁾ az kinek szava cselekeszi mindezeket, és, az mint az Angyal kiáltya, méltó félni, dücsőíteni és hálaadásal tisztelni az Istent, az ki alkotta az forrásokat.⁸⁾

Az tengerben és folyóvizekben úszó sok állatoknak, melyeknek száma nincsen, ugymond a sz.-írás,⁹⁾ nagy vóltokat, erejeket és hasznokat sok könyvekben sem számlálhatnók elő. Csak amaz kis halacsjárúl emlekezzünk, mely (ugymond Sz. Basilius) az isteni hatalomnak bizonyos tanítója; ezt *echeneis*-nek, vagy *remora*-nak nevezik az deákok, és oly ereje vagyon, hogy midőn az tengeri nagy hajók kiterjesztett vitorlák szárnyain sebességgel röpülnek, és sem kötelekkel, sem lánczokkal, sem vasmacskákkal az emberi erő ezeket meg nem állathatná: mihent ez az kis halacska reáragaszkodik az hajóra, úgy megállattya, mintha egy erős kőszálhoz kötötetett volna az nagy várnyi¹⁰⁾ hajó.

1) T. i.: ugyanabban az.

2) T. i.: egy esztendő alatt.

3) Isai. 40, 12.

4) T. i.: a tenger előtt.

5) Job, 38, 10. Psalm. 103, 9.
Prov. 8, 29.

6) Jerem. 5, 22.

7) Azaz: ebből t. vehettél az az Istennek erejéről.

8) Apoc. 14, 7.

9) Psalm. 103, 25.

10) T. i.: a vár nagyságú.

4. Az földnek és oktalan állatoknak bölcs alkotásáról.

Az földben és az földi gyümölcsökben metczett pecsétit az isteni bölcseségnek és hatalmasságnak¹⁾ csak az láthattya által tellyességgel, az ki ezeket alkotta és felékesítette. Csudáltattya az sz.-írás²⁾ és csudálták minden üdöbéli bölcsék, hogy az föld ez világnak közepette fundamentom és támasztó oszlop nélkül fel-függesztetett. Mert, az mint Aristoteles írja, oktalan barom az, valaki nem csudálkozik, honnan légyen, hogy midőn az földből egy marokkal felemelünk, mindgyárt alárohan, az egész föld pedig mozdulatlan áll egy helyen minden stömpöly nélkül.³⁾ Ennek pedig az oka nem egyéb, ugymond Sz. Basilius, hanem, hogy az Istennek hatalmassága tartya az földnek minden határit, és ha szintén egyéb okát adhatnók is ennek, abból is az Istennek bölcsesége félnének, mely így rendelte az világnak állapotját. Ebből pedig nagy bizodalunk lehet az Istennek hatalmasságában, ki az gonoszra hajlandó természetet az ő szent akarattyaival úgy megerősítheti, (mint az földet az világ közepett) hogy helyt állyon és az Istentől el ne szakadgyon.

Hogy pedig semmit ne szólyunk az föld gyomrában termett érczekről, amaz lassú és fogyhatatlan tüzeokről, mellyek az hév vizeket melegítik az föld alatt: egy kis füvecske, egy termőfának állapotja könnyen megismértetheti az Istennek bölcs hatalmát. Tekincs meg, ugymond Sz. Basilius, az búzaszárnak mennyi csomója vagyon, hogy könnyebben elbírhassa az teli búzafejet; az zabszalmának pedig illyen térdecskéi⁴⁾ nincsenek, mivelhogy az zabfő könnyű, és nem kell oly nagy erő az ő fentartására. Lásd mennyi polyvában takarta, és mely hegyes kalászoknak kopjaival, mint valami latorkerttel, környűfogta az búzaszemet, hogy az madarak és férgek hozzá ne férhessenek. Gondold meg az nagy álló fáknak⁵⁾ sok ágbogú gyökerének erős fundamentomát, mellyek az szelek és égiháborúk ellen helységben tartják az nagy fát, az mellyet sok száz ember sem tarthatna egyenessen; jusson eszedben, mi módon zöldül meg kikeletkor; miképpen szíják fel az ő ágai titkos⁶⁾ és megfoghatatlan csatornákon az nedvességet, és ebből vesszőket, leveleket és gyümölcsöket nevelnek.

Az oktalan állatokban még ennél is nyilvánban kitetzcik az Istennek bölcsesége és gondviselése. Mert noha okossággal nem élnek⁷⁾ és eleit-utólyját dolgoknak meg nem gondolhattják, mikor

¹⁾ Lásd a 21. l. 5. jegyzetét.

²⁾ Job, 26, 7.

³⁾ De caelo, 2, 13. (A berlini akad. 1831. lat. kiad. szer.)

⁴⁾ V. ö. Nyelvőr, III. 317—8.

⁵⁾ Lásd a 18. l. 8. jegyzetét.

⁶⁾ Azaz: elrejtett, láthatatlan.

⁷⁾ T. i.: nincs eszköz.

valamihez kezdnek: de mindazáltal az ő táplálásoknak, szaporodó nemzéseknek, magok oltalmazásoknak oly jó módgyát követik, mintha nagy böles okossággal bővölködnének; mert az böles Isten természetekben óltotta ezeknek, mit kellessék mívelniek, és, az mint Sz. Tamás¹⁾ doctor írja, az Isten izgattya és vezérli őket, hogy oly alkalmatoson eljárjanak minden dolgokban, mintha okossággal élnének.²⁾ Ez okon az Úr Isten, meg akarván Sz. Jóbbal ismértetni az ő böles gondviselését és erejét, mintha ugyan dicsekednék és magát mutogatná, sok szóval előszámlállya az földi és tengeri állatoknak tulajdonságait, erejét, gondviselését, fioknak felnevelését etc.³⁾

Ugyanis, ki volna az ki nem csudálkoznék rajta, mi módon táplállya az Isten az égi madarakat? Télben midőn mindeneket bélepett az temérdek hó, és úgy elszáraztott minden füveket az sütő dér, hogy sem zöld füvet, sem magvacskákat nem találhat az ember ez földön, és meg sem tudgya gondolni, miképpen kelene csak egy madarkának is ételt keresni az mezőben: az Isten pedig, ki az ő népét negyven esztendeig kenyér nélkül⁴⁾ táplálá az pusztában, eltáplállya őket is, és bátorította az ő híveit ezeknek példájával, hogy meg ne fogyatkozzanak az isteni gondviselésnek bizodalmasában; mivelhogy az keresztyén ember nagy bátorsággal így szólhat az ő Istenének szükségében: Uram, ha az oktalan állatra ily gondot viselsz: elfeledkezel-é az te hasonlatosságodra teremtett fiaidról, kiket az te szent Fiadnak vérével megváltottál és az te dücsösségednek örökösivé töttél? ha az kised állatokra ily gondot vagyon: mentül nagyobb léssen az emberekre?

Csudálkozik Sz. Basilius az hangyáknak cselekedetin, hogy az következőkére télre oly gondot viselnek, mintha az jövendőőrül is gondolkodnának, és oly fáradhatatlanul munkálkodnak az élés szerzésben, hogy holdtöltekor éjjel-nappal egyaránt takarnak. Az élésnek pedig az föld alatt szép tiszta helyt szereznek, holott mint egy szűszékben az téli profontot megtarcsák. De hogy az búza ki ne csirázzék az földben, elharapdállyák az búzának púpját és tetécskéjét, az mellyen ki szokott fakadni az földben, és így magtalaná tészik az megherélt búzát. Hogy pedig meg ne rothadgyon takarmányok az nedvesség miatt, szép tiszta üdőt várnak, kihordgyák, az napra terítik és megszáraztyák buzájokat. Mind ezeket meg-gondolván, ugymond Sz. Basilius, csak álmélkodva azt kiálthatom Sz. Dáviddal: Bezzeg csudálatosok, Uram, az te cselekedetid! mindeneket nagy bölesen cselekedtid, felséges Úr Isten!⁵⁾

Másutt ezen sz. doktor csudálkozik az méheknek szép rend-

¹⁾ T. i.: Aquinói sz. Tamás.

²⁾ T. i.: eszök volna.

³⁾ Jób k. 38. fejt.

⁴⁾ Exod. 16, 35. Num. 14, 34.

Deut. 8, 2—4. II. Esdr. 9, 21.

Judith, 5, 15. Psalm. 94, 10.

⁵⁾ Psalm. 103, 24.

tartásán ; mert ezeknek (ugymond) mint egy szép országnak, jó renddel vagyon minden szertartások. Ezek közt egy király vagyon, melynek noha fulákja vagyon, de senkit ezzel meg nem sért ; mintha intené az fejedelmeket és hatalmasokat, hogy késedelmek légyenek az büntetésre. Sőt az méhek közt is, az kik nem követik az királyok ¹⁾ szilídségét, hamar megbánnák ; mert marások után, ottan meghalnak. Ezzel is az boszszuállásnak kívánságát megfojtya bennünk az ő példájok és az békeséges egyességre izgat. Mikor az kasban szállanak, először is az ő királyoknak öregb és temérdegb töltéssel megeróssított palotát csinálnak, azután, noha geometriát nem tanultak, de oly szépen egyformán, hat-hat szegletű házacskákat raknak lábokkal és szájjokkal, hogy sok méregetéssel kellene az bölc matematikusoknak is hasonlót csinálni. Illyen formán pedig azért csinálják cellájokat, hogy több házacska férjen az kosárban, és bóltosok ²⁾ is légyenek, hogy egyik az másik alatt le ne szakadgyon ; az munkát úgy ciosztják egymás közt, hogy némellyek terhet hordnak az mezőrül ; némellyek azt lerakják az terhes méhekrül ; némellyek lépet csinálnak, simíttyák és fundállják az cellákat ; némellyek pedig, mint sákmányosok, italt víznek az munkásoknak, nemcsak szájjokban, de egyéb részecskéjeket is megnedvesítvén. Az égháborút idején megérik, és haza takarodnak s vesztegségben vannak. Mikor eljő az ételnek ideje, egyszersmind észnek, együtt nyugosznak el, együtt kelnek fel is ; mert estvefelé, midőn nagy döngésben vannak, egy, az ki erre rendeltetett, körül röpül és két vagy három temérdek döngéssel jelt ad, s ottan minnyájan hallgatnak s elnyugosznak ; reggel is hasonlóképpen ébresztetnek az munkára. És jóllehet az egész emberi okosság sem tudna sem viaszat, sem mézet csinálni : de az kis férgecske nagy könnyen megcsinálja. Sőt az emberek ez máj napig sem tudják, miből és mi módon győjtik ők az mézet. Mert Aristoteles ³⁾ és Plinius ⁴⁾ azt írják, hogy az levegő-égből az vékony harmattal együtt esik alá hajnalban az édes nedvesség, melyet az méhek béhordnak kosárokban. ⁵⁾ Egyebek pedig azt írják, hogy az virágoknak nedvességét szíjják ki, és abból érlelik az mézet. De akármint légyon, nagy bölcsesége tündöklik az Istennek az kis férgecskében ; melyben oly természetet óltott, hogy meg is tudja azt csinálni, az mit az okos ember meg sem tud érteni. Mely gondolattal ⁶⁾ méltó, hogy lebocsássa szárnyát, mint az páva rút lábait látván, az emberi dagályosság ; és az ő tudományában s bölcseségé-

¹⁾ Azaz : királyuk.

²⁾ Azaz : boltozatosak, boltozottak.

³⁾ De histor. animal. 5, 22.

⁴⁾ Hist. nat. 11, 12. — Szépen

elmélkedik a méhekről a 11. k. 4—22. fej.

⁵⁾ T. i. : kosarukba.

⁶⁾ T. i. : mit v. ezt meggondolván).

ben fel ne fuvalkodgyék, egyebek fölött magának valamit ne tulajdoníson, látván, hogy megelőztetik az férgeskék mesterségivel.

Végezetre, álmélkodik az imént nevezett sz. doctor,¹⁾ mely jól tudgyák az égi madarkák az üdők változását: és télre kelvén, meleg országot keresnek, nyárra visszajőnek. Mely szépen megismeri sok ezer juh között az bárány az ő annyát. és ha soha azelőtt farkast nem látott is, megijed és elfut előtte, mihelyt láttya. Az fecskék bölcsességét is említi, kik házat akarván építeni, szájokban szalmát visznek az gerendához: de minthogy sárt szájokba keveset vihetnek, az szárnyok sugárát megvizésítik, azután szép vékony porban keverik, és úgy tapasztyák fészkeket. És, hogy az elefántokrúl s egyéb nagy állatokrúl ne szólljunk, ki tudná megmondolni, mely nagy bölcsesség kellett ahoz, hogy az Isten egy szünnyogócskának, egy bolhácskának szemet, száját, gyomrot, több²⁾ szükséges tagokat adna, mellyek az mi szemünk előtt el vannak rejtve? ezen kívül oly szívárványt adott nékik, mellyel nagy hamar az embernek vérét kiszíhattyák. Mind ezekben azért és az több állatoknak sok titkos³⁾ és csudálatos erkölcsiben, erejében, gondviselésében, mellyeket az ember csak elő sem számlálhat, nemcsak megismérhettyük, de álmélkodva is dücsőíthettyük az mi Istenünknek bölcsességét és hatalmasságát, ki, csak egy szavával, ily kised állatokban ily nagy dolgokat cselekedett.

5. Az emberrúl.

Ha az oktan állatokban így fínlík az Istennek hatalma és bölcsesége: mentül⁴⁾ inkább az emberben ő magában? Méltán mondgya Sz. Dávid, hogy az Istennek mérhetetlen bölcsesége csudálatosan kinyilatkozik mi belőlünk.⁵⁾ Mert vallyon s, minémű erő és bölcsesség kellett ahoz, hogy először az agyagos földből, azután anyánk méhében egy kevés vérből ily sok külső és belső tetemekkel szépen felékesítettett testet formálna? vallyon s, ki mehet végére, mint formáltatik és kilencz hólnapig mint tápláltatik anyáknak méhében az mi testünk? Nem heában mondgya Sz. Basilius, hogy az több állatok teremtésében az Isten csak azt mondá: Légyen világosság,⁶⁾ teremcsen gyümölcsöt az föld etc.:⁷⁾ de mikor az embernek teremtésére juta, elébb, majd mintha tanácskoznék, azt mondá: Jer teremcsünk embert,⁸⁾ azután maga kezével formálá az sárt, végre reá lehellék.⁹⁾ Mert mind ezekkel

¹⁾ T. i.: Sz. Basilius.

²⁾ T. i.: és több más.

³⁾ Lásd a 40. l. a 6. jegyzetet.

⁴⁾ T. i.: mennyivel.

⁵⁾ Psalm. 138, 6.

⁶⁾ Gen. 1, 3.

⁷⁾ U. o. 1, 11.

⁸⁾ U. o. 1, 26.

⁹⁾ U. o. 2, 7. — Philoitios szemére veti Zeusnak, hogy nem kö-

azt akarta mutatni, hogy sokkal nagyobb jeleit és mélyebben reá metezett pecsétit hatta az ő hatalmas bölcsesége az embereken, hogysen egyéb állatokon.¹⁾ Azért írja Sz. Ágoston, hogy az ember minden csudáknál nagyobb csuda.²⁾ Véghetetlen dolog volna, ha rend szerént elő akarnók számlálni az emberi testnek és léleknek éppületiben tündöklő bölcseségét az Istennek, ki az rút földből ily szép testet, ennyi sok különböző tagokkal ékesen formála, csudálatos érzékenységekkel meggazdagíta, és minden cselekedetünkre szükséges eszközökkel úgy feléppíté, hogy ha csak egy tagocskának fogyatkozása vagy változása lenne is, ottan mindgyárt alkotmatlanság találatnék benne valamely munkára és hasznos cselekedetre. Nem győz Galenus eleget csudálkozni az ember szemének, agya velejének és szívének mesterséges rendelésén: álmétkodik az emberi testnek³⁾ táplálásának módgyán, az gyomornak emésztő erején, az vérnek sok erecskéek csatornáján minden tagokra elosztásán.⁴⁾ Sz. Ágoston⁵⁾ meg

nyörül az embereken, pedig ő maga teremtette őket. (Hom. Odyss. XX., 201—2.) Hesiodos írja, hogy az ember sárból alkotatott (De operibus et diebus, 60. v.). Sz. Pál Athénben mondott beszédében felhozza, hogy némely görög költő azt mondja, hogy Isten teremtette az embert. (Act. 17, 28.) V. ö.: «Animal hoc

providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem vocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse a supremo Deo.» Cic. De leg. 1. 7. — Horatius az isteni lélek részének «Divinam particulam auræ» hívja az ember lelkét, Sat. II. k. II. sat. 79. v. —

«Inde hominum pecudumque genus . . .

Igneus est illis vigor et celestis origo
Seminibus.»

Vergil. Aen. VI. 728—31.

«Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem purumque relinquit
Aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.»

U. a, u. o. 745—7.

«. . . Venerabile soli
Sortiti ingenium, divinatorumque capaces,
Atque exercendis capiendisque artibus apti,
Sensum a celesti demissum traximus arce,
Cujus egent prona et terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque.»

Iuven. XV. Sat. 141—9.

¹⁾ Lásd a 21. l. 5. és a 34. l. 1. j.

²⁾ De civ. Dei, 10, 12.

³⁾ Lásd a 18. l. 8. jegyzetét.

⁴⁾ De usu part. 3, 10. — Gro-

tius Húgó is megemlékezik erről
«De veritate religionis christi-
næ» cz. m. (az 1. k. 7. cz.-ben.)

⁵⁾ Confess. 10, 8.

nem foghattya, az emberi elmének erejét, mely ennyi számtalan dolgokat magában képes; és, mikor szükség, megemlekezik róluk. Az álomban mint kötöttség meg az embernek külső érzékenysége; mint vigyázzon belől az értelme, és sok különböző álmokkal fárasztja, vagy vidámítja az embert; ezeket és több számlálhatatlan dolgokat, mellyeket érzünk magunkban, noha nem tudhattuk teljességgel mint lésznek, de azt bizonynyal megtanulhattuk ezekből, hogy az emberi okosság fölött való, böcs és értelmes teremtőnk vagy on minékünk, az ki ezeket alkottya, mellyeket mi csak meg sem érthetünk. Mivelhogy pedig egész könyveket kellene írnia az emberi testnek csak egyik részecskéjéről is, ha minden mesterségét gyökeréből ki kellene fészegetni: ezeknek békét hagyván, csak három szép és üdvösséges tanúságot hozok elő Sz. Basilius doctorból, mellyek ébresztői lehetnek az mi tunyaságunknak és feledékenységünknek.

6. Három tanúság.

Első tanúság az légyen, hogy noha az Isten semmiből teremthette volna az mi testünket, de azt akará, hogy az földből lenne kezdeti, az végre, hogy az föld, mellyet szüntelen tapodunk, megemlekeztetne az mi kicsin állapotunkról és fel ne fuvalkodnánk semmi javainkban: hanem az mi akaratosságunknak dagállját az földnek emlekezetivel megfojtsuk, és gyakran azt mondjuk magunkban: Miben kevélykedhetik az por és hamu? ¹⁾ Mit zúgolódhatik az fazekas ellen az cserép és földedény? ²⁾ Mi oka vagy on, hogy egy szócskáért haragudgyék felebaráttya ellen az föld, mely csak azt érdemli, hogy az emberek lábaitól tapodtassék?

Második tanúságot ³⁾ ezt adgya Sz. Basilius, hogy midőn az emberi ábráznak az több oktan állatok termetitől különböző állapotját megtekintjük, eszünkben jusson, hogy minket igyenes fenálló termettel azért teremtett az Isten, hogy ebből is kitetcezenék az mi életünknek czéllyá és hivatalunknak kötelessége. Mert az egek felé igyenes felserdült állapotot az végre adott nekünk az Isten, hogy elménket, gondolatunkat, akaratunkat és minden kívánságunkat az Istenhez, az mennyei jókra igazítsuk, és ne nézzük csak az földet, mint az oktan állatok. ⁴⁾

Harmadik tanúságot ⁵⁾ azt adgya ezen szent doctor, ⁶⁾ hogy az embert az Isten urává tötte minden oktan állatoknak. Azért minden tehetségünkkel azon kell lennünk, hogy állapotunknak

¹⁾ Eccns. 10, 9.

²⁾ Isai. 29, 16., 45, 9. Jerem. 18, 6. Rom. 9, 20.

³⁾ Lat. T. i.: tanulságul.

⁴⁾ Lásd a 34. l. 1. jegyzetét.

⁵⁾ Lat. T. i.: tanúságul.

⁶⁾ T. i.: Sz. Basilius.

méltóságát megtaresuk, és az oktan állatokhoz hasonlók ne légyünk erkölcsünkben. Mert az ki elragadtatik az haragosságtúl, dühös ebbé változik; az ki ragadoz az másén, farkassá lészen; az buják és fajtalanok méltán nevezetnek ménlovaknak, mert az ő természeteknek erkölcsében öltöztek szabad akarattyokkal.¹⁾ Az is keresztyén emberhez illendő gondolkodás, az mellyet Macrobiusnál olvasunk,²⁾ hogy ez világ nem egyéb, hanem az Istennek temploma. És ez okon úgy kell élnünk ez világon, mint az papok szoktak az templomban.

HARMADIK RÉSZÉ.

Az Isten csak egy természetiben.

Az isteni természetnek állattyaiban való egyességérül sok helyen téssen bizonyágot az sz.-írás, és nyilván taníttya, hogy társ nélkül vagy az Isten és ő kivülle nincsen más Isten.³⁾

Az emberi okosság is erre tanította Aristotelest; mert, midőn béfejezi az ő mély tudományának⁴⁾ tizenkettődik részét, azt írja, hogy ez világnak jó renddel való vezérlése nem lehetne, ha sok isten volna; miképpen jó rendtartás nincsen, a hol sok úr parancsol. Annakokáért csak egy úrnak és gondviselő fejedelemnek szükség lenni ez világon.

Ezt pedig az mi hitünknek derék és állandó fő czikkelyét az mi értelmünknek szép bizonyági is erőssen támogattya.

ELŐSZÖR: Az isteni természetnek oly tulajdonsága vagy az, hogy az Isten mindeneknek ura és senki ő véllé újjat nem vonhat, senki akarattyának ellene nem állhat, az mint az sz.-írás is taníttya⁵⁾ és az természetnek világossága is kinyilatkoztattya; mivel hogy az kinek ellene állhatnának, az nem csak erőtlen Isten volna, de felbonthatatlan öröme és vigassága, állandó és jól rendelt birodalma sem lehetne. Ebből azért nyilván kikerekedik, hogy nem lehet több egy Istennél. Mert ha egy isteni természetnél több volna, az ő itéleti, akarattya és hatalma is különböző volna; és így egyik isten különbet⁶⁾ akarhatna az másiknál, ellene állhatna

¹⁾ T. i.: szabad elhatározásukból, önkényt, szándékosan.

²⁾ In Somn. Scipionis expos. 1, 14.

³⁾ Deut. 6, 4., 32, 39. Sap. 12, 13. Isai. 43, 10. Ezech. 36, 5. Matth. 12, 29. Joann. 17, 3. I.

Cor. 6, 5. Gal. 3, 20. Ephes. 4, 5. etc.

⁴⁾ Azaz: Metaphysikájának.

⁵⁾ Judith, 16, 16. Esth. 13, 9. Job, 9, 4. Ps. 75, 8. Isai. 47, 3.

⁶⁾ Azaz: egyebet, mást.

az másíknak: vagy ha ellene nem állhatna, erőtlén vólna, és akarratya ellen kellene valamit elszenvadni. Így lévén pedig az dolog, ez világ sem maradhatna csendességben; mert két úrnak nem szolgálhatna, és az magában meghasonlott ország állandó nem lehetne.

MÁSODSZOR: Azt tanította nemesak az sz.-írás,¹⁾ de az igaz okosság is, hogy utolsó czéllya, vége és határa az Isten minden teremtett-állatoknak, és főképpen az ember életének és kívánságának. Mert az Isten nem szűkölködik semmiben, hasznót sem vár senkitől, holott ő magában elégséges. Tehát nem teremthette egyéb végre ez világi állatokat, hanem csak az ő jó vóltának kinyilatkoztatására és az ő nevének dicsíretire.²⁾ Ennek fölötté az is tulajdona az Istennek, hogy ő legfőbb és felsőbb birája ez világnak,³⁾ az ki törvényt szabhat és az engedetleneket büntető veszzójével ostromozza; az engedelmes szolgálakat pedig jutalommal édesgeti. Mindezekből azért következik, hogy egy Istennél több nem lehet. Mert ha többen vólnának, egyikkel sem elégednék meg az embernek kívánsága, hanem az másikat kívánná látni; és ellenköző törvényeket, büntetéseket és jutalmakat rendelhetnének az embereknek.

HARMADSZOR: Ha egynél több isteni természet vólna: nem lehetne mindenik természetben minden *perfectio*, jószág és méltóság; mivelhogy az egyik isteni természetben az az tekkéletes jószág nem vólna, mely elválasztaná és különbözövé tenné ő tölle az több isteni természeteket.

Végezetre, Lactantius az próféták írásiból bizonyítván ezen igazságot, szépen megmutattya, hogy az pogányok is, ha barom módra nem akarnak veszni, tartoznak helyt adni az ő tanubizonyosságoknak; mivelhogy ezeknek sok bétellyesedett jövendőmondási megmutattják, hogy az Istentől vólt tanúságok.⁴⁾ És ugyan lihetetlen, hogy ők, az világi gyönyörűségekétől távúl lévén és semmi elmúlándó jókat nem kergetvén, az embereket meg akarták vólna esalni.

Ebből pedig az mi hitünknek első ágazattából⁵⁾ két üdvös-séges szép tanúságot vehetünk. Elsőt:⁶⁾ Mely undok és ártalmas dolog légyen az halálos véték; mivelhogy mikor az ember vétkezik, teltsége szerént,⁷⁾ az Istennek egyességét felbontván, sok isteneket igyekezik állatni. Mert, az mint Sz. Pál mondgya, az telhetetlenek és részegesek istene az önnön hasok.⁸⁾ Az ragadozó

¹⁾ Prov. 16, 4. Eccus. 43, 28.

²⁾ Deut. 26, 19.

³⁾ Psalm. 49, 6., 74, 8. Eccus. 35, 15. Isai. 33, 22. Jer. 29, 23. etc.

⁴⁾ T. i.: tanításuk, v. Isten ihletéséből szólottak.

⁵⁾ Lat. szórend. T. i.: hitünknek ebből az első á.-ból pedig stb.

⁶⁾ Lat. T. i.: először.

⁷⁾ T. i.: a mennyiben teltségében, erejében, hatalmában van.

⁸⁾ Phil. 3. 19.

dúsok és gazdag fukarok az ő kincseket, az felfuvalkodott dőlfősök az ő böcsülleteket fogadgyák isteneknek és utolsó czéllyoknak,¹⁾ melyért az igaz Istentől készek elszakadni. És ez okon mondgya az sz.-írás, hogy az gonoszok elpártolván az igaz Istentől, új és ismétetlen istent faragnak magoknak.²⁾ Ha azért nemcsak szájunkkal, de ugyan valóban egy Istent akarunk vallani, szorgalmatosan meg kell az büntül őltalmazni lelkünket.

Második tanúságot³⁾ azt vegyük ezekből: hogy, ha csak egy utolsó czéllya és végső határa vagy az mi életünknek és kívánságunknak, azon légyünk, hogy minden kívánságunk, igyekeztünk, vágyódásunk az Istenre nézzen, őtet keressük minden dőlgainkban, az ő dücsösségét és tisztességét szomjúhozzuk minden útainkban, és gyakran úgy szóllyunk mi magunkban, az mint Christus urunk Márta aszszonynak: ⁴⁾ Oh én lelkem, sok dologban fáradosz és nyughatatlankodol; sokban töröd, faggatod erődöt és értelmedet: de csak egy minden dőlgaid közzül az mi szükséges, tudniillik, hogy szeressed, félyed, tisztellyed és keressed az te Istenedet, az te életednek és minden tisztességes kívánságidnak utolsó határát, melyben örökké megnyugodhatol. Mit használ, oh én lelkem, ha ez világot mind megnyered is, de azt az egyyet elveszted, az kit mindenek fölött és mindenek előtt kellene keresned? ⁵⁾ Térj az te nyugodalmodra, oh én lelkem, mert az Úr jót cselekedett te veled.¹⁰⁾

NEGYEDIK RÉSZÉ.

Az Isten véghetetlen magában.

Nehéz az világnak teremőjét igazán megismérni, úgymond Plato,⁷⁾ és ha ugyan valóban megismérnök is, nincs tehetségünkben, hogy köz beszéddel kifejezhessük az mit értünk is ő rólla. Annakokáért azt írja Cicero,⁸⁾ hogy midőn az siracúsai király, kit

¹⁾ Eph. 5, 5. — ²⁾ Dent. 32, 17.

³⁾ Lat. T. i.: tanúságul.

⁴⁾ Luc. 10, 41, 42.

⁵⁾ Matth. 16, 26.

⁶⁾ Psal. 114, 7.

⁷⁾ Tim. 23.

⁸⁾ De nat. deor. 1, 22, (60.) — Szavai ezek: «Roges me, quid aut quale sit Deus; auctore ntar Simonide: de quo cum quaesivis-

set hoc idem tyrannus Hiero, de liberandi causa sibi num diem postulavit; cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit; cum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi spes videtur obscurior».

Hieronnak neveztek, Simonidestől azt kérlette volna : Mi legyen az Isten ? Simonides egy napot kére, hogy, mély gondolkodása után, alkalmatosb feleletet adhatna. Másod nap két napot kére az válasz tételre és így midőn egynehányszor több-több üdőre halasztaná feleletit, okát akarván tudni az király az nagy üdővontatásnak, azt felelé az böles, hogy mentől többet gondolkodik az isteni természetnek mi voltárúl, annál nagyobb homályt és feneketlemb mélységet talál benne. Okos és igaz felelet lón ez, egy pogány bölestől. Mert az természetnek oktatásából tudgyuk azt, hogy az mely lehetetlen, hogy valaki markában foglallya az egész földnek kerekességét, avagy egy kalánnal kimerítése az feneketlen tengernek mélységét : szintén oly lehetetlen az is, hogy az rövid határral megkönyéztetett értelein megfogja és magában kapcsolja az véghetetlen méltósággal tündöklő isteni természetet, melynek sem kezdetit, sem végét, sem eleit nem láttya, sem utólyát. Annakokáért az sz.-írás is sok helyen láthatatlannak nevezi az Istent.¹⁾ és azt mondgya, hogy oly finyességben lakik, melyhez nem közelgethet az emberi elne,²⁾ és, az-mint Sz. Jób mondgya, annyira meggyőzi az emberi értelmet,³⁾ hogy még az kik magoknak igen bölcseknek látczanak, sem mernek ő reá nézni ;⁴⁾ mivelhogy ő szintén olyan, mint az finyes nap,⁵⁾ melynek világos sugárit és tündöklő finyességének lövöldözésit el nem szenvedheti az mi gyenge szemünk. Ez okon még az seraphin angyalok is befödik orcájokat, midőn az Isten előtt állanak,⁶⁾ holott az ő értelemek sem érkezik el az Istennek dücsőséges finyességével.⁷⁾

De jóllehet az Isteni természetnek felségét most úgy nem szemlélhettyük, az mint magában vagyon : mindazáltal tudnunk kell, ki legyen az kinek szolgálunk ; hogy végére mehessünk, mit kellyen ő tölle várnunk, ha néki kedveskedünk ; és mitől kellyen félünk, ha ellene vétünk : hogy ebből az isteni ismérétből neve-

¹⁾ Joann. 1, 18. Rom. 1, 20. Coloss. 1, 15. I. Tim. 1, 17. etc.

²⁾ I. Tim. 6, 16.

³⁾ 36, 26.

⁴⁾ 37, 24.

⁵⁾ Mal. 4, 2.

⁶⁾ Isai. 6, 2.

⁷⁾ V. ö. : « Parlons selon les lumières naturelles. S'il y a un Dieu, il est infiniment incompré-

sensible, puisque, n'ayant ni parties, ni bornes, il n'a nul rapport à nous : nous sommes donc incapables de connaître ni ce qu'il est, ni s'il est. Cela étant ainsi, qui osera entreprendre de résoudre cette question ? Ce n'est pas nous, qui n'avons aucun rapport à lui. » Pascal, Pensées, II. r. III. cz. I. p. —

« Isten ! kit a böles lángesze föl nem ér,

Csak titkon érző lelke ohajtva sejt :

Léted világít mint az égő

Nap, de szemünk bele nem tekinthet. »

Berzsenyi, Fohászk.

kedgyék bennünk az ő dücsösségének szomjuhozása, böcsülleti és hatalmasságának dicsőre, sőt ugyan tartozunk is azzal, hogy az mennyire elérkezünk, ő rólla gyakran tudakozzunk; mivelhogy az ki ő fölölle nem beszél, azt méltán csücsögő némának nevezi Sz. Ágoston.¹⁾

Első dolog pedig, mellyet az isteni természetről tudunk illik, az: hogy az Isten önnön magában véghetetlen, úgy hogy nemcsak ereje és hatalmassága meghatározhatatlan, nemcsak az helyre és megmaradásra nézvéⁿ ²⁾ környékezhetsen, mivelhogy, az mint ezennel megmondom, mindenkor és mindenütt jelen vagyon az istenség: de ennek fölötte természetiben is véghetetlen és magában foglalja minden határ nélkül, valami tekéletes méltóság lehetséges ez világon. Az köveknek, fáknak és oktalan állatoknak bizonyos határral megkönyékeztetett természeti vagyon, és nincs ő benne annyi jószág, mint az emberben: az emberben sincsen az angyali természetnek méltósága: az isteni természet pedig magában foglal minden tekéletes jószágot és méltóságot, úgy hogy valami szépség, gyönyörűség, hatalom és méltóságos tekéletosság lehetséges, az minden fogyatkozás nélkül ő benne találta-
tik és ő benne fnylik. Miképpen az aranyforintban benne vagyon az két, vagy három rézpíznak haszna ³⁾ és vásárlásra való alkalmatossága, de nem olyan fogyatkozással, mint az rézpíznben: azonképpen valamit az Isten teremtett, sőt valamit az ő mindenható ereje teremthet, azok mind ő benne vannak: az mint nyilván taníttya az sz.-írás is.⁴⁾

Hogy pedig az isteni természetnek méltósága véghetetlen legyen, nemcsak világosan taníttya sok helyen az sz.-írás,⁵⁾ de az emberi okosság is azt bizonyos jelenségekkel kimutattya. Mert nem lehet annak bizonyos határral békerítettett ⁶⁾ méltósága, az kinél nagyobb és böcsültesb semmi sem lehet; és az kívül kell származni minden tekéletes jószágnak, mely az teremtett-állatokban lehetséges. Ennek fölötte, az isteni természetnek ⁷⁾ véghetetlen méltóságának és minden szeretetre méltó szépségének három jelenségét találom az emberekben: első^t azt,⁸⁾ hogy az kik az Istennek színét láttyák az örök bódogságban, úgy megleégesznek ő vélle, hogy, az mint Sz. Dávid mondgya, semmit egyebet ő kivülle

1) «Et quid dicimus, Deus meus, vita mea, dulcedo mea sancta? Aut quid dicit aliquis, quum de te dicit? et vae tacentibus de te, quoniam loquaces muti sunt.» Confess. 1, 4.

2) T. i.: a hely- és időre nézve.

3) Azaz: hasznossága, hasznavehetősége, értéke.

4) Rom. 11, 36. I. Cor. 15, 28

5) Psalm. 144, 3. Bar. 3, 25.

6) T. i.: határolt, korlátolt.

7) Lásd a 18. l. 8. jegyzetét.

8) Latinos. T. i.: először, elsőben stb.

nem kívánnak.¹⁾ Ennek pedig egyéb oka nem lehet, hanem csak az, hogy az Istenben minden jót megtalál az ember, valamit ő kívülle kívánhatna, sőt az minémű szépség, öröm és gyönyörűség sok epével és méreggel olegyítve vagyon egyéb állatokban,²⁾ az Istenben tisztán s fogyatkozás nélkül vagyon. Második jelenségét³⁾ azt találok, hogy ez világon is sokan csak azért az reménségért, hogy valamikor részesek lesznek az Istennek színe látásában, nagy vígan és jó akarattal megvetik ez világnak minden hízelkedő gyönyörűségét; az pusztákban, vagy rekeszekben, mint magok kínnyén⁴⁾ választott örök tömlöczökben, nagy sanyarúságban örömost élnek, és csudálatos édességgel azt kiáltják Sz. Ferenczcel: Én Istenem és minden jóm, megelégszem te veled; nem kívánok semmit te kívülled; részem léssen minden jóban, ha te tölled el nem szakadok. Harmadik jelenségét⁵⁾ azt találok, hogy noha ez világi jók csak olyanok, mint az Úr asztaláról esett morsalékok⁶⁾ és az zavaros patakoknak rút folyami;⁷⁾ noha mind ezek csak egy kis cseppecskéje amaz feneketlen tengernek:⁸⁾ de mégis az emberek annyira kapnak rajta, oly nagy gyönyörűséget találnak benne, hogy gyakran életüket sem szánják elveszteni ezekért.

Az isteni természetéről azért így gondolkodgyunk: hogy noha az Isten szépnek mondatik, de nem olyan szépség vagyon ő benne, az minéműt külső érzékenységünkkel megfoghatunk; sem olyan finyesség nincs ő benne, az minéműt szemünkkel látunk, mivel-hogy nem illendő az isteni felséghez, valamit az mi érzékenységünk felérhet. Azonképpen noha jó, noha böles és hatalmas az Isten, de nem olyan jóság, nem olyan hatalom és böleség vagyon az Istenben, az minéműt mi gondolunk és elménkben foglalunk; mert így rövid és fogyatkozott böleség, hatalom és jóság volna az Istenben: hanem ennél az böleségnél, mellyet mi gondolunk, véghetetlenül nagyobb az mi Istenünk bölesége. Végezetre, az Istenben vagyon minden erő, méltóság és tekkéletesség, mely az teremtett állatokban feltaláltatik; mert, az Sz. Pál mondása szerint, ő tölle, ő általa, ő benne vannak mindenek,⁹⁾ és valami teremtett az Istentől, az ő benne élet vólt.¹⁰⁾ De nem úgy vannak ezek az Istenben, mint az teremtett-állatokban, tudniillik,

¹⁾ Psalm. 16, 15.

²⁾ T. i.: sőt a mely, v. a mi szépség, ör. és gyöny. sok epével és m. e. v. egyéb á.-ban; v.: sőt az a szépség, öröm és gyönyörűség, a mi sok epével és méreggel van elegyítve egyéb á.-ban.

³⁾ Lat. T. i.: jelenségnek v. jelenségül, v. jel. gyanánt.

⁴⁾ T. i.: maguk akaratjából.

⁵⁾ L. e lapn. 3. jegyzetét.

⁶⁾ Matth. 15, 27. Luc. 16, 21.

⁷⁾ Jerem. 2, 13. 18.

⁸⁾ Eccl. 7, 25. Sap. 11, 23. Eccus. 1, 2.

⁹⁾ Rom. 11, 36.

¹⁰⁾ Joann. 1, 4.

meghatározva és sok fogatkozásokkal bébaronálva: hanem véghe-
 tetlenül, minden fogatkozásnak sonkolya és söpreje nélkül.
 Azért midőn az Istenről gondolkodunk, azt mondgya Sz. Basilius
 és Sz. Ágoston, hogy mentül nagyobb és tekeletesb jószágot, méltó-
 ságot, fínységet, hatalmat, bölcseséget gondolhatunk, azt mind
 meggondollyuk, és azután megvallyuk, hogy mind ezeknél véghe-
 tetlenül jobb, fínysesb, hatalmasb, bölcsesb az mi Istenünk.
 Ugyanis kicsin és gyarló isten vólna, az kit az emberi értelemnek
 rövid és fogatkozott gondolattya megmérhetne és megfontolhatna.
 Mikor pedig errül az mi Istenünknek méltóságárul gondol-
 kodunk, azt is eleven hittel megfogjuk, hogy ennek az nagy Úrnak
 javaiban részesek lehetünk, ha akarjuk; és az ő feneketlen jó vólta
 forrásának üdvösséges folyamival mególthattuk lelkünk szomju-
 ságát. Mert ugyanis e nélkül csudálkozhatunk az Istennek véghe-
 tetlenségén: de az ő kívánságára fel nem gerjed szívünk, maga
 nem egyébért kell az isteni természetnek méltóságát ily mélyen
 megtekinteni, hanem azért, hogy az mi kívánságunk felgerjedgyen
 és nagy remésséggel felindúlyon az ő keresésére és megtalálására.

Mindezekből pedig az mi hitünknek és erkölcsünknek tekél-
 letességére két szép tanúságot vehetünk.

Első tanúság az légyen: hogy mikor az Istenről és az isteni
 dolgokrul szóllunk, megemlekezzünk az keresztyéni józanságrul,
 és, ha valamiben megelőztetik az mi értelmünk, kötve tarsuk
 minden okoskodásunkat az hitnek engedelmessége alatt;¹⁾ meg-
 gondolván, hogy igen gyarló és nyomorúlt isten vólna, az kinek
 természete és cselekedete tovább nem hatna az emberi okosságnál.
 Mivelhogy azért az isteni fínységnek mérték fölött való visgálása
 mégejti az embert,²⁾ és hejában fúrad, az ki őtet vagy az ő titkait
 csak maga értelmével akarja fontolni s mérsékelni,³⁾ holott csak
 az ő nyomdokit, azaz csak az teremtett-állatoknak mivóltát sem
 foghattuk tellyességesen elménkben, az mint Salomon írja:⁴⁾
 illik, hogy midőn az Isten előtt állunk és az ő dolgairul elmélke-
 dünk, az seraphin angyalokat kövessük, és befödvén az isteni
 fínységnek sugári előtt szeméinket, úgy kiálcsunk, hogy szent
 az seregeknek ura Istene.⁵⁾ Midőn egy mesterembernek műhelyében
 bémégyünk, úgymond Sz. Ágoston, noha sok szerszáminak hasznát
 és szükséges vóltát nem értyük, mindazáltal hivolkodóknak nem
 alíttuk, sem az mesterembert ezeknek megszerzéséért nem ócsá-
 rolyuk: sokkal méltóbb tehát, hogy ha valamit látsz értelem fölött
 az isteni dolgokban, azt alázatosan csudálljad és tekeletesen hid-
 gyed; mert, az sz.-írás mondása szerént,⁶⁾ ha el nem hiszszük, meg

¹⁾ II. Cor. 10, 5.

²⁾ Prov. 25, 27. Eccus. 3, 22—26.

³⁾ Job, 11, 7. Eccus. 43, 34.

⁴⁾ Eceles. 1, 8.

⁵⁾ Isai. 6, 2. 3.

⁶⁾ U. o. 7, 9. a LXX ford. szer.

nem érthetjük ¹⁾ az Istennek titkait. Azért nagy hálaikat adgyunk az mi kegyelmes Istenünknek, hogy megjelentette nekünk az ő titkait; és gyönyörködgyünk az ő felségében, mely meghaladgya okosságunkat: kérvén őtet, hogy az mostani homályos és árnyékban való ismeret után az ő szent színe látására jutasson, mellyet megígért híveinek.²⁾

Második tanúság az légyen: mely éktelen vak bolondságot eslekeszünk, midőn az Istent ez világi haszonért, vagy gyönyörűségért elhadgyuk, holott az Istenben egyedül ő magában vagyon mindennémű jó, ugy annyira, hogy ő hozzá képest az egész világnak aránya olyan, mint egy kis fővenyeeske, az ezüst pedig a sárhoz hasonló.³⁾ Ez világi gyönyörűségek, mellyen ily igen kapnak az emberek, olyanok, mint az felzavart büdös csatornakútaknak mosléki,⁴⁾ sőt az egész világnak szépsége és dücsössége olyan az Istenhez képest, mint egy kis porocska, vagy az vederből kiesett esepedék,⁵⁾ mely az embernek szomjúságát el nem ólhattya. Azért írja Sz. Bernárd, hogy nagy kábaság az tóllünk, hogy mindenkor csak azokat szomjúhozzuk, az mellyek nem hogy tellyességgel mególthatnák, de sőt csak meg sem enyhíthetik az mi kívánságunkat. És nem heában írja, ugymond,⁶⁾ Sz. Dávid, hogy az istentelenek kerengőben járnak;⁷⁾ mert az teremtett-állatok után futnak, melyekben nyugodalmot nem találnak; és az minden jónak forrását elhadgyák, melyben szomjúságokat mególthatnák.

Hogy azért ezt az esztelenséget elkerüllyük, nemcsak el kell távoztatnunk az bűnöket, mivelhogy ezek tellyességgel elszakasztanak az Istentől: de ez világi hiúságoktól is meg kell vonnunk magunkat, és az Istenhez ragaszkodván, ő benne keressük az mi kívánságunknak nyugodalmát. Mert, az mint szépen írja Sz. Ágoston, minket az Isten ő magáért teremtett; és mind addig nyughatatlan az mi szívünk, valamíg ő benne meg nem nyugszik.⁸⁾ Miképpen az mely viaszra reányontak egy pecsétet, az viaszon hagyatott völgyecskék és barázdáeszkák bé nem töltetnek mindelestül más rendbéli peeséttül: azonképpen az Istennek hasonlatosságára teremtett lélek bé nem telik és meg nem elégeszik egyébbel az egy Istennél.

¹⁾ V. ö.: «Credo ut intelligam.» Sz. Anselmus.

²⁾ I. Cor. 13, 12. I. Joan. 3, 2. Apoc. 22, 4.

³⁾ Sap. 7, 9.

⁴⁾ Jerem. 2, 13.

⁵⁾ Sap. 11, 23. Isai. 40, 15.

⁶⁾ T. i.: Sz. Bernát.

⁷⁾ Psalm. 11, 9.

⁸⁾ «Fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.» Confess. 1, 1. — V. ö.: «Si l'homme n'est pas fait pour Dieu, pourquoi n'est-il heureux qu'en Dieu? Si l'homme est fait pour Dieu, pourquoi est-il si contraire à Dieu?» Pascal. Pensées (II. r. I. ez. IV. pont).

ÖTÖDIK RÉSZE.

Az Isten mindenható.

Az Istent mindenhatónak nevezi gyakorta a sz.-írás,¹⁾ és azt mondgya, hogy semmi nincs ő nálla lehetetlen:²⁾ azért valami önnönmagában ellenkezést nem foglal, azt mind megcselekedheti az Isten. Annakokáért mondgya másutt az írás, hogy nincs egyéb határa az isteni hatalmasságnak, hanem csak az ő akarattya;³⁾ mert mindent, valamit akar, megcselekedhet; és ugyan kimondhatatlannak nevezi az Bölcs is⁴⁾ az Istennek erejét és hatalmasságát.

Az mi okosságunk is ezent adgya előnkben; mert világossan kimutattya, hogy az Isten mind megcselekedheti azt, valami lehetséges dolog és nyilvánvaló ellenkezést nem foglal magában: azért midőn azt mondgya Sz. Hieronymus, hogy az ki egyszer elvesztette szüzeségét, az Isten sem cselekedheti, hogy az szűz légyen;⁵⁾ és midőn az több szent doctorok azt írják, hogy az mi meglőtt, az Isten sem cselekedheti, hogy meg ne lőtt légyen: nem az isteni hatalmasságnak fogyatkozásából⁶⁾ mondgyák, hogy ezek meg nem lehetnek, hanem abból, hogy ezek magokban lehetetlenek, és azt az ellenkezést foglalják magokban, hogy az mi meglőtt az meg nem lőtt légyen. Az Istennek mindenhatóságához pedig csak az kívántatik, hogy mindenekre kiterjedgyen az isteni erő, valamik ilyen nyilvánvaló ellenkezést nem foglalnak magokban.

Továbbá legfőképpen három dologban fínlük ez az Istennek mindenható ereje és hatalmassága.

Először: Az világnak teremtésében. Mert, az mint az sz.-írás mondgya, minden állatokat ő teremtett és az ő akarattyából vannak, az eget és földet, benne való állatokkal egyetemben ő alkotta.⁷⁾ És ezen az teremtésen fondáltatik az Istennek minden állatokon természet szerént való urasága, mely azt kívánnya, hogy néki engedgyen és szolgállyon, őtet böcsüllye s tisztellye minden állat. Az teremtésben pedig legfőképpen ezekben fínylik az Istennek

¹⁾ Exod. 15, 3. Eccus. 1, 8, 43, 30.

²⁾ Jerem. 32, 17. Matth. 19, 26. Marc. 10, 27. Luc. 1, 37.

³⁾ Sap. 12, 18. Matth. 8, 3.

⁴⁾ Eccus. 18, 4., 43, 31.

⁵⁾ Ad Eustach. De custodia virg. cap. 5.

⁶⁾ T. i.: megfogyatkozása miatt.

⁷⁾ Gen. 1, 1. Psalm. 145, 6. Isai. 45, 18. Jerem. 32, 17. Joan. 1, 3. Hebr. 3, 4. Act. 14, 14.

hatalmassága: I. Hogy egyedül,¹⁾ segítség és külső eszköz nélkül, teremt mindeneket semmiből. II. Hogy fáradság nélkül, nagy könnyen, csak egy akarattal és parancsolattal teremt mindeneket, az mint Sz. Dávid mondgya.²⁾ III. Hogy ily nagy, ily erős, ily sok, ily szép és az ő nemekben ily tekéletes állatokat teremt; mert, az mint mondtam ezelőtt, egy csillag nagyobb az egész föld kerekességénél, az levegő-égben indult szeleknek és mennyköveknek erejét az emberi okosság meg nem foghattya. És mindezeknél az sok szép teremtett-állatoknál sokkal többeket, nagyobbakat és szebbeket teremthetne ő Felsége.³⁾

Másodszor: Az Istennek hatalmassága nyilván kiteteczik az világnak megtartásából. Mert miképpen az világosság, mely az naptól, vagy gyertyától származik, úgy függ az napnak és gyertyának erejétől, hogy mihent az nap elenyészik, vagy kivetik az gyertya, ottan elvész az házban való világosság is: azonképpen az Istennek hatalmas erejétől úgy függnek minden állatok, hogy mindgyárt semmivé lésznek, mihent ettől nem tartatnak. Azért mondgya az sz.-írás, hogy semminémű teremtett-állat meg nem maradhat, ha az Istentől nem hordoztatik;⁴⁾ és hogyha csak orcáját elfordította, vagy szemét behunnya is az Isten, mindgyárt porrá lészzen és elvész ez világ.⁵⁾ Ugyanezent jelengeti másutt is az sz.-írás, midőn azt mondgya, hogy mindeneket az ő hatalmas szavával hordoz az Isten;⁶⁾ mindeneket tenyerében tart, és az földet három ujján viseli.⁷⁾ Mert miképpen ha tenyerünkben egy nagy követ fentartunk, mihent elvonnyuk kezünket az kő alól, ön kényén mindgyárt leesik az kő: szintén az szerént, ha az Istennek keze nem tartaná ez világot, ottan semmivé lenne. Azért mondgya Sz. Dávid, hogy tenyeréből kivetik az Isten az embert, midőn meg akarja rontani.⁸⁾ Sz. Jób pedig azt írja, hogy csak felnyissa markát az Isten, ottan mindgyárt elesik és megromlik az ember;⁹⁾ mert minnyájan az Istenben élünk, mozgunk és vagyunk;¹⁰⁾ és mindenek ő tőlle, ő benne, ő általa vannak.¹¹⁾

Nemesak tartya pedig az Isten az teremtett állatokat, hogy semmivé ne légyenek, de cselekedetekben is úgy segílli őket, hogy tellyességgel semmit nem cselekedhetnének, ha az Istennek vélek együtt munkálkodó ereje reá nem segítenéje¹²⁾ őket. Ez okon mondgya az sz.-írás, hogy az Isten cselekeszik mindeneket mindenekben, úgy hogy még csak az gondolatra sem

¹⁾ Job, 9, 8. Isai. 40, 13., 44, 24.

²⁾ Psalm. 148, 5.

³⁾ Azaz: Isten.

⁴⁾ Sap. 11, 26.

⁵⁾ Psalm. 103, 29.

⁶⁾ Hebr. 1, 3.

⁷⁾ Isai 40, 12.

⁸⁾ Psalm. 87, 6.

⁹⁾ Job, 6, 9. — ¹⁰⁾ Act. 17, 28. —

¹¹⁾ Rom. 11, 36. — ¹²⁾ T. i.: segítené. V. ö. Nyelvőr, V. 341—2. XX. 242—5.

vagyunk elégségesek mi magunktól.¹⁾ Noha azért az föld terem gyümölcsöt, és az anya szüli az ő gyermekét: de mivelhogy az Istennek együtt munkálkodó ereje nélkül ezt nem cselekedhetnék, az sz.-írás azt mondgya, hogy az Isten teremt az füvet az barmoknak,²⁾ és az Istennek keze fornálya az embert az ő anyjának méhében.³⁾ Azonképpen noha az tűz égeti meg az fát és az nap világosítja nappal az világot: de ha az Isten velük együtt nem munkálkodnék, erőtlenek vólnának ezek is az ő cselekedetekre; miképpen ám az babylóniai kemenczében nem árthata az tűz az három ifjúnak;⁴⁾ és az mi Urunk halála óráján meg nem világosíthatá az földet az nap; az embernek is szeme semmit nem látna, keze és nyelve nem mozdúlna, ha az Isten megvonná az ő erejét és munkálkodását. Egy szóval, mint az test lélek nélkül; az malomkerék víz nélkül nem mozog: azonképpen semminémű teremtett-állat az Istennek segítsége nélkül nem munkálkodhatik. Ezt az pogány bölcsek is megismérték; mert az természetben plántált igaz okosság mutattya, hogy az Isten minden teremtett-állatoknak alkotója, és tellyességgel lehetetlen, hogy valami oly állat légyen az Isten kívül, mely az Istentől ne függjön. Ez okon nevezték az bölcsek az Istent ez világ lelkének, az mint Sz. Ágoston írja;⁵⁾ akarván jelenteni, hogy olyan az világ az Isten nélkül, mint az test lélek nélkül. Ebből pedig csudálatoson kitetzcik az Istennek kegyelmessége; mert noha mi közzülünk senki nagy pínzen oly rabot nem venne, sem oly szolgát nem kedvelne, mely semmiben soha semmit nem cselekednék, hanem az ő Ura segítené minden munkára: mindazáltal az Isten minket ily kedvesen fogad, noha az ő munkálkodása nélkül mi tellyességgel hívokodók vólnánk.

Harmadszor: Abban is tündöklik az Istennek hatalmassága, hogy az teremtett-állatokban, természet fölött is, mindent megcselekedhetik valamit akar; mivelhogy, az Böles mondása szerént, az Isten akarattjának szolgál minden állat tehetsége fölött is; az mint ugyanottan sok példákkal meg is bizonyította.⁶⁾ Mert noha az víz elöltya az tüzet természeti szerént, de mikor az Isten akarja, az víz is meggyulad, és ugy ég, mint az száraz fa;⁷⁾ mikor pedig az Istennek úgy tetczik, az embernek csak egy haja szálát sem emésztheti meg az nagy égő kemencze; az mint Dániel próféta bizonyáságunk ebben.⁸⁾ Ennek fölötté, noha az manna csak egyféle

¹⁾ Isai. 26, 12. I. Cor. 12, 6.
II. Cor. 3, 5. Philipp. 2, 13.

²⁾ Psalm. 146, 8. 9.

³⁾ Job, 10, 10., 31, 15. Sap. 7,
2. Isai. 44, 24. Jerem. 1, 5.

⁴⁾ Dan. 3, 15—24.

⁵⁾ De civ. Dei, 4, 31.

⁶⁾ Sap. 16, 17—24.

⁷⁾ III. Reg. 18, 34—38. II. Machab. 1, 20—22.

⁸⁾ 3, 15—24.

eddel vala és csak egy ízi vala; de az Isten akarattjából olyan ízit érzették az hívek, az minéműt kívánták.¹⁾ Sz. Ágoston ugyan ezen dolognak bizonyosságúra hozza elő az Áron vesződjének gyökér és nedvesség nélkül hertelen virágzását, sőt ugyan gyümölcs teremését;²⁾ azt is mellé veti, hogy Sárának vénségében fia lön,³⁾ noha iffiantan magtalan vala,⁴⁾ hogy az Bálám számára okosan és emberi nyelven szólla.⁵⁾ Hasonlatosképpen az is az természet folyása és rendi fölött volt, hogy Jónás az czethal gyomrában elevenen maradt három napiglan;⁶⁾ hogy Christus urunk és Sz. Péter az víz hátán száraz lábbal jártak;⁷⁾ hogy az Jordán vize, mint egy nagy hegy, megtorlott, míg az sidók általköltöztek rajta;⁸⁾ hogy az nap megállott az Jósue parancsolattjára;⁹⁾ hogy Ezékliás könyörgésével tíz grádiacesal hátrább vonatott.¹⁰⁾ Végezetre, noha lehetetlen az embereknél, hogy egy tőfokon az nagy otromba tevé általbújék: de az Istentől ez is lehetséges.¹¹⁾ Lehetetlen az természettől, hogy az vas fenn úszszon az víz hátán: de az Isten ezt is megcselekedte;¹²⁾ és az mikor akarta, az kősziklát vízzé,¹³⁾ az vizet vérré,¹⁴⁾ vagy borrhá változtatta,¹⁵⁾ és több efféle természet folyását megelőző dolgokat alkotott, mellyekkel az ő hatalmának határ nélkül kiterjedett¹⁶⁾ nagy voltát jelentette.

Ezekből pedig, hitünk és életünk tekkéletességére, két szép tanuságot vegyünk:

Elsőt¹⁷⁾ azt: hogy mikor az isteni cselekedetekről szóllunk, ne fontoljuk, ne mérsékellyük ezeket az mi rövid értelmünkkel. Azt ne alítsuk, hogy az mit fel nem érünk az mi kurta gondolatunkkal, azt az Istennek mindenható ereje véghez nem viheti. Mert ő maga szájából költ ki az mi Urunknak, hogy az mi lehetetlen az emberek itéleti szerént, fölöttébb is lehetséges az isteni erőttől,¹⁸⁾ mely mindenekre elérkezik, valamit jó akarattjából kedvellend. Miképpen azért midőn az mi elménket fellyülmülő isteni természettről elmélkedünk, kötve tartjuk az hitnek engedelmesége alatt értelmünket,¹⁹⁾ és az mi rövid gondolatunkhoz nem határozzuk az istenséget: azonképpen mikor az ő mindenható erejének cselekedetét értelmünkkel fel nem érjük, szükség, hogy fejét hajszunk és az mi okoskodásinknak erőtlen szárnyát lebozsássuk az Istennek szavára.²⁰⁾

¹⁾ Sap. 16, 20. 21.

²⁾ Num. 17, 8.

³⁾ Gen. 21, 2.

⁴⁾ U. o. 11, 30.

⁵⁾ Num. 22, 28.

⁶⁾ Jon. 2, 1.

⁷⁾ Matth. 14, 25—31.

⁸⁾ Exod. 14, 16—22.

⁹⁾ Jos. 10, 12—14.

¹⁰⁾ IV. Reg. 20, 8—11. Isai. 38, 8.

¹¹⁾ Matth. 19, 24.

¹²⁾ IV. Reg. 6, 5—7.

¹³⁾ Exod. 17, 6. Num. 20, 8—11.

¹⁴⁾ Exod. 7, 20.

¹⁵⁾ Joann. 2, 6—10.

¹⁶⁾ T. i.: határtalan.

¹⁷⁾ Lat. T. i.: elsőnek stb.

¹⁸⁾ Luc. 18, 27.

¹⁹⁾ II. Cor. 10, 5.

²⁰⁾ Ezech. 1, 25.

Második tanuságot¹⁾ azt vegyük, hogy ha ennek az mindenható Úrnak kedvesen szolgálunk, nagy bátorságos bizodalommal lehetünk minden veszedelmes igyünkben és szükségünkben; mivel-hogy ez a győzhetetlen Isten nemcsak szolgálainak és barátinak, de ugyan atyafiainak és szüléinek tartya azokat, az kik ő néki híven szolgálnak.²⁾ Viszontag, ha őtet megbántjuk és gonosz életünkkel ellenségünké tesszük, méltó, hogy féllünk, rettegjünk: mert az ő keze előtt el nem mehetünk, az ő igazságát meg nem hajthattjuk, az ő bölcsességétől semmi titkot el nem rejtegethünk. Továbbá, miképpen Sz. Dávid³⁾ és Sz. Jób⁴⁾ nagy hálaadással álmélkodnak azon, hogy az Isten csak szemét is reá fordítta az romlandó férgesekére, az ő teremtett-állatgyára, az gyarló emberi nemzetségre: azonképpen illik, hogy mi is nagy hálaadásból származott csudálkozó szókkal dicsírjük az mi Istenünket, hogy szeme előtt hordoz, tenyerében tart; és minden cselekedtünkben, mint valami köteles szolgánk, segít minket, kik az ő vastagító hatalma nélkül semmire el nem érkeznénk. És ez mellett azt is meggondoljuk, mely nagy szemtelen vaktságban légyen az bűnös ember, midőn az ő Istenétől vött erővel az ő jótévő ura ellen viaskodik! és azt boszszontya, az kinek kezétől függ mind élete, s mind örök veszedelme! Bizony, ha egy magas toronynak tetejéről egy kötélén kieresztene valaki engemet, és úgy tartana csüggőben, meggondolván, hogy ha elereszt, ottan szörnyű halállal kell vesznem: nemcsak nem haragítanám, boszszontanám és rágalmaznám, az kinek kezétől függ életem, de sőt inkább aláza- tos kéressel, sok kedves ígretekkel és minden tehetséggel engesztelném őtet. Ha azért az gyarló embert, az kinek kezében vagyon életem és halálom, haragra nem mértem indítani: minémű ostoba baromság és magafeledett bolondság léssen, ha az ellen törekedem és bűneimmel azt boszszontom, az kinek segítsége nélkül csak lélegzetet sem vehetek?

HATODIK RÉSZE.

Az isteni természet elváltozhatatlan és mindenütt jelen vagyon.

Az élő Istennek sem természetiben, sem tanácsában, sem akarattyában nem lehet változás és újulás: hanem, az mint az sz.-írás tanította,⁵⁾ az mi ő benne vagyon, öröktől fogva egy álla-

¹⁾ Lat. T. i.: második t.-nak.

⁴⁾ 14, 3.

²⁾ Matth. 12, 48—50.

³⁾ Num. 23, 19. Psalm. 101.

⁵⁾ Psalm. 8, 5., 10, 5., 143, 3.

27, 28. Malach. 3, 6. Jac. 1, 17.

patban megmarad. Az okosság is erre ugyan kézen fogva viszen ; mert az ki természetiben elváltozik és megújúl, nem volt azelőtt abban minden tekéletes jóság, hanem fogyatkozás volt benne, melyet az elváltozással megjobbít és tekéletesé tészen : avagy, ha azelőtt minden *perfectio* és fogyatkozás nélkül való méltóság volt ő benne, az új változással elveszti azt az állapotot, melyben volt, és megfogyatkozik az előbbi méltóságában, mely dolgok az isteni természethez nem férhetnek.

Tanácsát és akarattját sem változtathattya meg az Isten. Mert az ki eltekélett akarattját megváltoztattya, ha ok nélkül cselekeszi, esztelenül miveli; mert az okossághoz nem illik, hogy ok nélkül cselekedgyék: ha pedig azért másollja meg akarattját, hogy újabb és jobb tanács jutott eszében, tudatlanság nélkül ez nem lehet. Mivelhogy azért ezek az fogyatkozások az isteni természethez nem férhetnek, világosan kinyilatkozik, hogy az ő tanácsában és rendelésében nem lehet semmi újság és változás. Azért mikor az sz.-írás valami változást láttatik az Istenben jelenteni, Sz. Ágoston azt írja,¹⁾ hogy mi bennünk lészen az változás, nem az Istenben.

Ebből az derék igazságból nyilván következik, hogy az Úr Isten egy helyről másban sem mehet: hanem az ő határ nélkül való megmérhetetlensége²⁾ által mindenütt jelen vagyon; mert ugyanis, ha együnnen másuvá mehetne, mint mi, sok új változásokban eshetnék. Ezért mondgya az sz.-írás, hogy az eget és földet bétölti az Isten, és ő előtte senki el nem mehet;³⁾ mivelhogy, az nagy Sz. Pál mondása szerint, minnyájan ő benne élünk, ő benne vagyunk és mozgunk.⁴⁾ És nemcsak mint az hal az vízben minden felől megkörnyékeztetik az víztől, úgy az teremtett állatok is az Istenben vannak;⁵⁾ de, az mint Sz. Ágoston mondgya,⁶⁾ miképpen az napfny az levegő-eget általhattya, minden részeit világossággal bétölti, de meg nem szaggattya; miképpen ha egy nagy tengerben egy kised spongia volna, melyet az víznek nedvessége minden részeiben általfogna, úgy az isteni természet is minden állatoknak részeit bétölti.⁷⁾ Végezetre, miképpen az kis testben is nagy bölcsesség és tudomány lehet: azonképpen akár-mely kised állatban is az Isten tellyesen jelen vagyon. Ez okon nevezi az sz.-írás az Istent megmérhetetlennek,⁸⁾ és azt mondgya,

¹⁾ De civ. Dei, 14, 11., 22, 2.

²⁾ Az «immensitas» latin szót magyaráítja úgy.

³⁾ Psalm. 138, 7. Sap. 1, 7. Jerem. 23, 24. Am. 9, 2.

⁴⁾ Act. 17, 28.

⁵⁾ Azaz: a teremtmények nem

úgy vannak Istenben, mint a hal a vízben, a mely azt körülveszi csak, de nem hatja v. járja át: hanem stb.

⁶⁾ Confess. 7, 1.

⁷⁾ U. o. 7, 5.

⁸⁾ Psalm. 144, 3. Bar. 3, 25.

hogy magasb az egeknél és az eget sem környéközik meg őtet¹⁾; mert ugyanis, ha ezer ilyen világot teremtene is az Isten, mind azokban változása nélkül jelen lenne az ő meghatározhatatlan természeti.

De mivelhogy, az Istennek szava szerint, ez minden haszna az isteni ismételtnak, hogy kitisztúllunk bűnünkből:²⁾ ebből az keresztyéni hitnek czikkelyéből megtanúlljuk,³⁾ mely szentül és szemérnessen kellyen mindenütt magunkat viselnünk, hogy valamit olyat az Istennek szent színe előtt ne cselekedgyünk, az mit szégyenlenénk egy böcsülletes ember előtt mívelni. És azért mondgya amaz pogány böles:⁴⁾ Ugy ély az emberek közt, mintha az Isten látna.⁵⁾ Ugyanis közel vagyon hozzád az Isten: te veled és te benned vagyon, bennünk lakik az Szentlélek, jónkra és gonoszunkra⁶⁾ számot tart és vigyáz: az mint őtet mi böcsüllyük, úgy bánik ő is velünk.⁷⁾ Másutt ezen pogány böles arra tanít, hogy mindenkor úgy éllyünk, mintha valamely nevezetes fő ember szeme előtt forgódnánk; mert ezzel sok gonoszságtól megtartóztatunk.⁸⁾ Ha azért az böcsülletes embereknek csak gondolatunk szerint való jelenléte is zablát vét az mi gyarlóságunknak, mentül szorgalmatosb vigyázásra ébreszt az Istennek valóságos jelenlétele? Sz. Basilius istentelenségnek nevezi, ha ki az emberek jelenlétével inkább megtartóztatik az gonoszságtól, hogysen az Istennek színével,⁹⁾ és arra tanít, hogy oly szépen viseljük mindenkor magunkat, mint az eljegyzett szemérmes leányzó az ő jegyese előtt. Ha azért, természet szerint, az ki gonoszt cselekeszik, rejteket

¹⁾ III. Reg. 8, 27. Job, 11, 8. 9., 22, 12.

²⁾ Isai. 27, 9.

³⁾ Lat. szórend, T. i.: a ker. hitnek ebből a cz.-ből stb.

⁴⁾ T. i.: Seneca.

⁵⁾ «Sic vive cum hominibus, tanquam Deus videat: sic loquere cum Deo, tanquam homines audiant.» Ep. 10. (a végén.)

⁶⁾ Azaz: jó s gonosz cselekedeteinkre.

⁷⁾ «Prope est a te Deus: tecum est, intus est... sacer intra nos spiritus sedet, malorum honorumque nostrorum observator et custos: hic prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. Bonus vir sine Deo nemo est.» Ep. 41. (az elején.)

⁸⁾ «Aliquis vir bonus nobis eli-

gendus est ac semper ante oculos habendus, ut sic tanquam illo spectante vivamus et omnia tanquam illo vidente faciamus... Magna pars peccatorum tollitur, si peccaturis testis assistat. Aliquem habeat animus, quem vereatur, cuius auctoritate etiam secretum suum sanctius faciat.» Ep. 11. a vége felé. És: «Sic fac... omnia tanquam spectet aliquis. Prodest sine dubio custodem sibi imposuisse. et habere quem respicias, quem interesse cogitationibus tuis iudices.» Ep. 25. a közepén.

⁹⁾ Latinos. T. i.: Sz. B. i. hívja, ha valaki az emb. jelenléte miatt inkább tartózkodik a gonoszságtól, hogysen stb.

keres, setétet szeret;¹⁾ és oly szentelen nincsen, az ki nyilván az úczán, finyes nappal, nem általlaná és nem szégyenlené az undok vétkeket: minémű nagy vakság lehet bennünk, ha az Istennek és az ő szent angyalinak jelenléte, meg nem tartóztathat az gonosztúl? Nem tudgyuk-é, hogy csudái vagyunk az Istennek és az angyaloknak?²⁾ Az emberek közt négy okát találom, miért nem tartóztatnak meg³⁾ az gonosztúl, ha szinte más valaki jelen vagyon is: 1. Ha vak és nem lát, az ki jelen vagyon. 2. Ha lát, de nem tud ítéletet tenni az dologrúl, mint az apró gyermekek. 3. Ha szinte olyan hasonló lator az is, az ki jelen vagyon, mint ő maga, az ki vétkezik. 4. Ha semmi közti nincs hozzá az jelenlévő embernek, és meg sem fenýítheti s meg sem büntetheti az vétket. Ezek pedig az okok megszűnnek az Isten előtt való gonosztévőkben,⁴⁾ és ez okon méltó, hogy megtartóztassa az mi eláltalkodott gonoszságunkat az Istennek jelenléte.

HETEDIK RÉSZE.

Az Istennek véghetetlen bölcsességérül.

Az Istennek elváltozhatatlansága azt hozza magával, hogy soha semmi új tudomány ő benne ne kezdessék: hanem öröktúl fogva mindeneket általlató bölcsésséggel tündököllyék. Azért mondgya az sz.-írás, hogy az Istenben vagyon minden tudomány-nak kincse.⁵⁾ Másutt azt olvassuk, hogy az Istennek finyes szemei általláttyák az emberek szívét és az földnek mélységét,⁶⁾ és, az mint Sz. János mondgya,⁷⁾ semmi nincs ő nálla láthatatlan, hanem mindenek nyilván és földél nélkül vannak ő előttte. Az okosság is arra mutat, hogy ha az Istennek természeti véghetetlen, az ő értelme is véghetetlen légyen, és valami megismérhető, azt mind általlássza; mivelhogy fogyatkozás nélkül nem lehetne az Isten, ha valamit újonnan tanulhatna. Ezért mondgya az sz.-írás, hogy az Isten öröktúl fogva tudott minden jövendő dolgokat.⁸⁾

¹⁾ Joann. 3, 20.

²⁾ I. Cor. 4, 9.

³⁾ Latinos. T. i.: miért nem tartózkodnak.

⁴⁾ Latinos. T. i.: ezek az okok pedig nincsenek meg, ha az ember Isten színe előtt tesz gonoszt.

⁵⁾ I. Reg. 2, 3. Esth. 14, 14. Eccus. 42, 19. Coloss. 2, 3.

⁶⁾ II. Paralip. 6, 30., 16, 9. Job, 28, 24. Psalm. 32, 13., 43, 22., 138, 3. 5. Prov. 16, 2. Eccus. 23, 28., 39, 24., 42, 18—20. Jer. 11, 20. stb.

⁷⁾ I. 3, 20.

⁸⁾ Deut. 31, 21. Sap. 8, 8. Eccus. 23, 29. Isai. 48, 5. Dan. 13, 42. stb.

Sőt nemcsak az jövendő dolgokat láttyák az Istennek sokra néző szemei, de azt is tudgyák, micsoda következnék, ha imilyen vagy amollyan dolog lenne, az mely ugyan soha nem is léssen. Azért mondá Dávidnak,¹⁾ hogy ha Ceilában bémegyén, megfogják, és Saul kezében adgyák őtet.²⁾ Joásnak pedig azt mondá az próféta által, hogy ha ötször vagy hatszor ütötte volna az földet, tellyességgel meghóldoltatta volna Syriát.³⁾ Azt is megmondá, mi következött volna, ha Tyrusban prédikállott volna az mi Megváltónk;⁴⁾ avagy ha Ezékiel az pogányokat tanította volna;⁵⁾ vagy ha Sedékiás az babilóniai királyhoz ment volna.⁶⁾

Ez pedig az Istennek megfoghatatlan bölcsesége,⁷⁾ noha számlálhatatlan jelenségekből, de az én rövid itéletem szerint legfőképpen öt dologból nyilatkozik ki: I. Az ő ismértei alá vettetett állatoknak táméntalan sokaságából. Mert nincs oly kicsin és elvetett állat, az melynek természetit, sőt legkissebb indúlatit, cselekedetit, változásit, szám szerint nem látná az Isten,⁸⁾ úgy hogy az mi hajunk szálai,⁹⁾ az mi lépésünk¹⁰⁾ és minden cselekedetünk, az tengernek fővenyi,¹¹⁾ az esőknek cseppjei,¹²⁾ az eget csillagi,¹³⁾ az embernek minden gondolati¹⁴⁾ számban vannak ő előtte; és egy szóval, sommában foglalja Sz. Dávid ezeket, midőn azt mondgya, hogy az Úr minden jövendő, múlandó dolgokat állaltat.¹⁵⁾ II. Az ő isméréteinek böcsülletes méltóságából. Mert az Istennek isméréteiben nincsenek azok az fogyatkozások, mellyek az miénkben. Az mit mi tudunk, csak igen csekélyen és vékonyon kapcsoljuk elménkben, nem láttyuk mélyen által minden természetit, erejét, tulajdonságát, indulattját az dolognak, és innét vagyon, hogy az bölesek közt ennyi sok különböző vélekedések vannak az filosofiában; az Isten pedig mindeneket szinte úgy néz, az mint magokban vannak, világossan, mélyen, és szinte fenéig láttya minden állatoknak mivoltát és tulajdonságát. Ennek fölötte nincsen az Istenben sok különböző¹⁶⁾ gondolat és értelem, mint mi bennünk: hanem ő benne csak egy eloszolhatatlan értés vagyon, mely az ő természetitül nem különböz; ez okon sem meg nem szűnik, sem nem újul az ő gondolattya és bölcs értelme, hanem

1) T. i.: Isten.

2) I. Reg. 23, 12.

3) IV. Reg. 13, 19.

4) Matth. 11, 21.

5) Ezech. 3, 6.

6) Jerem. 38, 17.

7) Lat. szórend. T. i.: az Istennek ez a megf. böles. pedig.

8) Matth. 10, 29.

9) U. o. 10, 30.

10) Job, 14, 16., 31, 4., 34, 21. Prov. 5, 21.

11) Eccus. 1, 2.

12) U. o.

13) Psalm. 146, 4.

14) I. Par. 28, 9. Psalm. 138, 3. stb.

15) Psalm. 138, 5. Eccus. 23, 29

16) Azaz: változó, v. egymással ellenkező.

mindenkor azonagy állapotban fáradhatatlanul megmarad. III. Ezen isteni bölcseségnek nagysága kinyilatkozik az világnak alkotmányából: mert, az Böles mondásaként, az Isten kiöntötte minden állatokra az ő nagy bölcseségét.¹⁾ Nagy bölcseségnek tartjuk az emberek közt, mikor valaki sok szép új formákat tud gondolni: mely nagynak kell tehát lenni az isteni bölcseségnek, mely annyi sok szép különböző állatokat teremtett? Tekíncs meg csak az embereket, egynelűny százezer ember közt kettőt nem találsz, kiknek ábrázattyok, termetek, szavok, erkölcsök hasonlóknak lennének egymáshoz. Ha nagy elméjű embernek mondjuk azt, az ki először az forgó-órát találta,²⁾ és sok apró kerekeskéknek alkotmányos forgásával, huszonnégy óráig, az üdőnek állapattját megmutattya: mit mondjunk az Istennek bölcseségéről, mely az eget forgásit, ennyi ezer esztendőre, ily állhatatos forgással, szüntelen vezérli? sőt (az kit én csudálatosb dolognak alítok) az gyarló embernek egy kis erecskéjét, földből csinált szívét és tüdőjét oly szép mesterséggel alkotta, hogy száz, sőt régenten³⁾ nyolcz és kilencz száz esztendeig is, szüntelen, éjjel és nappal mozganának. Vallyon s minémű bölcsesség kellett ahoz, hogy egy kicsin magvacszkában oly erő szorítottassék, hogy nagy erős álló fát teremcsen? Kiésoda mehet végére⁴⁾ egy szúnyogocskában, egy kis bolhában miképpen rendelte az Isten az ő érzékenségeinek és táplálásának eszközeire⁵⁾ szükséges tagait? Ezeket és több hasonló dolgokat csak egyedül az Istennek bölcsesége tudta meggondolni és véghez vinni. IV. Fínylik ez világnak gondviselésében is az isteni bölcseségnek mélysége. Mert egy az, hogy mindenekre egyaránt gondgya vagyon néki; sem kicsin, sem nagy dolog nincsen, az mely szüntelen, minden üdőben az ő gondviselésétől nem vezéreltetnék. Az mint pedig az Böles mondgya: Eleitől fogva végig elhat az ő gondviselése,⁶⁾ azaz megszűnne kezdi, az mit véghez akar vinni; és az ő bölcseségével egybekapcsolja, egybehozza az megszese vetett dolgokat. Innen vagyon főképpen eredeti, hogy az emberek gyakran megütköznek az Istennek gondviselésében, mert megszese nem néznek. Szintén úgy cselekeszünk mi, ngymond Sz. Ágoston,⁷⁾ mint az ki rövidet lát, és az szép írott falra nézván, mivelhogy az írásnak sem eleit, sem utólyát nem láttya, hanem csak egy darab fóltyát, dísztelennek tetczik az fal néki: mi is nem láttyuk,⁸⁾ honnan légyen eredeti és mi végre nézzen, hogy amaz

¹⁾ Eccus. 1, 7—10.

²⁾ Azaz: fel- v. kitalálta, v. ki-gondolta.

³⁾ P. o. Matuzalem 969 éves korában halt meg. Gen. 5, 27.

⁴⁾ T. i.: hogy.

⁵⁾ T. i.: eszközeiül v. eszközei gyanánt.

⁶⁾ Sap. 8, 1. Eccus. 39, 25.

⁷⁾ De ordine, 1, 1.

⁸⁾ A lat. «nos quoque» v. «et nos non videmus». T. i.: mi sem v. mi szintén n. látjuk.

ártatlan megnyomorítottatik, amaz keresztyén ország elpusztítottatik, amaz pogány és istentelen ember előmégyen dolgában; és ez az oka, hogy megbotránkozunk, zúgolódunk magunkban. Mikor azért valamit nem értünk az isteni gondviselésnek szépen öszveszövítt folyásiban,¹⁾ ne kárhoztassuk az Istennek gondviselését, hanem az mi értelmünknek kicsinségét megesmérjük.²⁾ Ebben pedig az Istennek gondviselésében³⁾ az igen csudálatos, hogy noha vigyázó, de fáradság és szorgalmatoskodás nélkül vagyion; és noha erős hathatós, de lágyan és édesdeden viszen véghez mindeneket.⁴⁾ Az emberek gondviselése szorgalmatossgát kíván, ugymond Sz. Pál;⁵⁾ azaz, mint ő maga magyarázza, hogy az ki másra gondot visel, az betegekkel ő is beteg légyen, az megsérültekkel néki is fájdalmi légyenek.⁶⁾ Ennek fölötte, mi közöttünk, az kik kenények az ő dolgoknak véghez vitelében, nem szoktak lágyan és édesdeden nyulni munkájokhoz: de az Isten búsulás és fáradságos szorgalmatossga nélkül visel gondot, és noha véghez viszi elvégezett tanácsát, akár mint csavarogjon is az ember clötte, de azért pórásra nem köti az embernek szabad akarattyát. Méltó azért átokra az Plinius okoskodása, ki azt beszéli,⁷⁾ hogy ez világra gondot nem viselhet az Isten sok éktelen és fáradságos munka nélkül: hasznos mindazáltal, ugymond, az emberek közt való csendesz életre, hogy azt hidgyék, hogy az Istennek gondgya vagyion reánk. De ezt az oktalan mondást sok szép bizonyságokkal elrontya Lactantius. És, hogy az több okokat hallgatásban hadgyuk, ha az Isten gondot nem viselne ez világra és minden jövendő dolgokat bölcs okossággal egybe nem szerkesztetne: mi az oka tehát, ugymond Josephus, hogy az próféták által jövendő dolgokat megjelentett? hogy az bünösöket ő általok fenyegette, és az megjövendölt ostorival meg is látogatta? ha gondot nem viselne ez világra, semmit⁸⁾ effélet nem cselekedhetett volna az Úr Isten. És ha szükséges az Istennek gondviselését vallani, hogy tekéletes erkölcsben élhessenek az emberek: kétség nélkül igazságnak kell lenni az Istennek gondviseléséről való tudománynak; mivelhogy az hamisság nem szükséges az tekéletességhez. V. és utólszor: Mind ezeknél mélyebben kinyilatkoztattya az isteni bölcseségnek véghetetlenségét az mi Üdvözítőknek megtestesülése, mellyet az angyalok is az anyaszentegyháznak tanításából értettek.⁹⁾ És noha számtalan szép dolgok fílnenek ebben az

1) Szintén Sz. Ágoston szavai, De civ. Dei, 11, 22.

2) T. i.: ismerjük meg.

3) Lat. szórend. T. i.: az Istennek ebben a gondviselésében pedig.

4) Sap. 8, 1.

5) Rom. 12, 8.

6) II. Cor. 11, 29.

7) Hist. nat. 2, 5.

8) L. a 25. l. 4. j.

9) Eph. 3, 10.

steni bölcseségnek találmányában: de az fölötte csudálatos, hogy az mi Urunk megtestesülése által az Isten igazságának, mely az bűn ellen felgerjedett vala, úgy lőn elég,¹⁾ hogy az irgalmasságnak legnagyobb és böcsülletesb jelensége is kinyilatkoznék. Ennek fölötte, zoneygy munkával nemcsak az régi nyavalyánknak szerze orvosgot, de az emberek életinek tekélletes rendelésére is példát ada; s az maga cselekedetivel ébresztő ösztönt hagyja nekünk, az ő sok anyaruságinak és kinyainak emlekezeti által. Végezetre, az kit em angyali, sem emberi elme csak meg sem tudott volna gondolni, azt mívelé, hogy az Isten emberré lenne; az öröktől fogva való dő szerént születtenék; az halhatatlan és megsérüdhetetlen meghalna és sok nyomoruságok alá vetttenék. Mert noha az isteni ermészet ő magában semmit nem szenvedhet, sem nem születtetetik mástúl: mindazáltal minthogy az isteni személy úgy egybeötötték az emberi természettel, hogy az személynek egy vóltában²⁾ igaz Isten és igaz ember vólna az mi Megváltónk, annakokáért gyanazoneygy igaz emberről és igaz Istenről igazán³⁾ mondgyuk, hogy születtetett, meghólt és feltámadott mi érettünk,

Ezekből két szép üdvösséges tanuságot vehetünk, első azt:⁴⁾ hogy, az Istennek véghetetlen bölcseségére tekintvén, ha mi kicsin tudomány, okosság és bölcseség vagyon bennünk, abban el ne fuvalkodgyunk, se magunkat el ne hidgyük. Mert, az mint Jeremiás próféta mondgya, minden ember botor ostoba az ő tudományában;⁵⁾ és ha az Isten mellé vettetik⁶⁾ kész balgatagság az mi bölcseségünk.⁷⁾ Azért mondgya vala, az ki bölcseséggel mindeket megelőzött vala,⁸⁾ hogy ő tudatlamb minden embereknél, s még csak ingyen nem is látta, nem hogy megfogta vólna az bölcseséget.⁹⁾ Mert szinte, az miképpen Urunk mondgya, hogy enkit az Isten kívül jónak nem mondhatunk:¹⁰⁾ azonképpen mondhattyuk, hogy senki az Istentől megválva¹¹⁾ bölcsnek nem mondathatik. Ugyanis, bizony, az emberi tudománynak oly rövid határa vagyon, hogy az ki sokat tud is, ezeredrészt ha tudgya annak, az mit nem tud. És ezen az igazságon fondáltatik az tudós embereknek alázatossága, mely az felfuvalkodást és felebaráttjának megutálását tellyességgel kirekeszti. Másodikat¹²⁾ azt tanullyuk, hogy ha az Isten minket és az mi cselekedetinket, gondolatinkat, nyegezetinket szinte úgy szemléli, mintha senkire egyébre gond-

1) T. i.: téve.

2) T. i.: egy személyben.

3) T. i.: helyesen, jól.

4) Latinos. T. i.: először.

5) Jerem. 10, 14.

6) T. i.: Istennek bölcsesége

mellett v. h.-hez képest.

7) I. Cor. 3, 19.

8) T. i.: Salamon.

9) Prov. 30, 2. 3.

10) Luc. 18, 19.

11) T. i.: Istenen kívül.

12) Lat. T. i.: másodsor.

gya nem volna, méltó, hogy miképpen az kis gyermek bátorságos, midőn láttya, hogy az ő anyjának szemei rajta vannak: azonképpen mi is az Istennek reánk való gondviselésében, minden nyomornságinkban, megnyugodgyunk. Ugyanis azzal biztat az mi Istenünk minket, hogy ha az anya elfeledkezik is az ő fiáról, de soha ő szent felsége mi röllünk el nem feledkezik,¹⁾ és gondviselő szárnyai²⁾ alól ki nem rekeszt. Ennek fölötté, ha az vitézek serénységgel harczolnak, midőn láttyák, hogy az ő királyok szeme nézi emberkedéseket; ha az szolgát serkegeti az ő urának nézése: méltó, hogy mi is szüntelen megemlekezzünk, hogy az Isten lát minket; és ezzel ébreszszük az mi restségünket minden tekéletes jószágokra. Ezt cselekedték az régi szent jámborok, és azért mondgya Sz. Dávid, hogy valamihez kezdett, elébb meggondolta, hogy az Istennek szemei előtt forgódik.³⁾ Azért mongya Ábrahám, hogy ő az Istennek színe előtt jár;⁴⁾ Jákob is azzal dicsekedik, hogy az ő elei az Istennek szeme előtt jártak.⁵⁾ És az Isten ő maga, régulat szabván Ábrahámnak, mint kellyen élni, azt parancsollya, hogy az ő színe előtt járjon, és úgy léssen tekéletes.⁶⁾ Annakokáért mondgya az Bölcs, hogy eggyik fő oka az emberek gonoszságának az, hogy meg nem gondollyák az Isten szemeinek fínyes voltát, mely általlát mindeneket.⁷⁾ Sz. Jób⁸⁾ és Ezékiel⁹⁾ próféta is azzal írják hogy¹⁰⁾ bátorkodnak minden feslettségre az gonoszok, mert azt alfttyák, hogy az Isten őket nem láttya.¹¹⁾

NYOLCZADIK RÉSZÉ.

Az Istennek szolgálattal tartozunk.

Az pogány bölc¹²⁾ azt írja, hogy az ki kétéssé tenné, ha kellyen-é az Istennek szolgálni és őtet böcsülletes tisztelettel illetni, azzal nem méltó okos bizonyságokkal harczolni, hanem, mint ok-talan barommá változott esztelent, pálczával és veréssel kell észre hozni. Mert, az miképpen ezen könyvnek első részében megmutatók,¹³⁾ ugyan természetünkben óltatott indulat vezérel arra, hogy nyavalyánkban az Istenhez folyamjunk, segítséget ő tőlle várjunk.

¹⁾ Isai. 49. 15.

²⁾ Psalm. 16. 8.

³⁾ Psalm. 15. 8.

⁴⁾ Gen. 24. 40.

⁵⁾ U. o. 48. 15.

⁶⁾ U. o. 17. 1.

⁷⁾ Eccus. 23. 28.

⁸⁾ 22. 14.

⁹⁾ 8. 12.

¹⁰⁾ Lat. T. i. : írják, hogy azzal.

¹¹⁾ Ezekhez hasonló gondolatok vannak a 27—8. lapon.

¹²⁾ T. i. : Aristoteles.

¹³⁾ L. a 22—3. lap.

És az okosság is arra mutat, hogy az kitől vöttük, az minémű jókban vagyunk,¹⁾ azt hálaadással tiszteljük és képes szolgálattal illeszük. Mivelhogy tehát az felvetett²⁾ bizonyságokból kinyilatkozik, hogy az Istentől teremtettünk, ő tölle tartatunk és tápláltatunk, mint urunktól, nyilván következik, hogy tartozunk néki szolgálni és sok áldomásért hálaadással lenni. Végezetre, az emberi okosság az tellyes sz.-írással arra is megtanít, az mint ez könyvnek harmadik részében megmutatók,³⁾ hogy az Isten mindeneket önnön magáért teremtett, nem azért, hogy valami hasznot venne az ő alkotmányitól, hanem, az mint ő maga előnkben adgya Moyses által, hogy az ő szent neve dicsírtessék és felmagasztaltassék; hogy az ő bölcsesége, hatalmassága, megfoghatatlan méltósága megismértessék; és ő lévén utolsó czéllya az mi életünknek, ő reá nézzünk, ő hozzá siessünk, néki szolgállyunk mint urunknak.

De mivelhogy ez oly nyilvánvaló igazság, hogy bővebb bizonyság nélkül nem szűkölködik: azt kell innár megtekintenünk, minémű religióban, micsoda vallásban, kellyen az Istent igazán⁴⁾ és kedvesen⁵⁾ tisztelni.

¹⁾ T. i.: és a józan ész is parancsolja, hogy a kitől vettük a jótéteményeket.

²⁾ T. i.: felhozott, előadott.

³⁾ L. a 47. lap.

⁴⁾ L. a 65. lapon a 3. jegyzetet.

⁵⁾ T. i.: az ő kedve v. akarata szerint.

MÁSODIK KÖNYV.

**Az keresztyén hitnek igazsága tíz derék bizony-
sággal megerősítettik.**

ELSŐ RÉSZE.

Micsodás hasznai legyenek ezeknek az bizonyságoknak.

Ha az Istennek nincsen gondviselése ez világra, nem szükség, ugymond Sz. Ágoston,¹⁾ az Istennek igaz tiszteletiről szorgalmatoskodnunk; ha pedig ez világnak szépsége és az mi lelkiismeretünknek titkos indulati minden okos embert arra vezetnek, hogy az Istent keresse és néki szolgáljon: kétség nélkül ugyanezen Isten módot is mutatott az igaz tudománynak isméréiben, hogy ez által, mint valami szép grádics által, az Istenhez juthassunk és az ő igaz tiszteletit megadhassuk. Mivelhogy pedig, az Lactantius mondása szerént, nem kisebb balgatagságban vannak, az kik hamissat hisznek és az isteni tiszteletben tévelyegnek, azoknál, az kik egyáltalában ugyan semmit nem hisznek és az Istennek sem szolgálnak: annakokáért fölötte szükséges, hogy mindeneknek előtte megismérjük, minémű hitben és vallásban kellyen az Istennek kedvesen²⁾ szolgálni. És ez okon, ebben az második könyvben, közönségesen az keresztyén hitről megmutatom, hogy ennek oly sok derék bizonyságokkal megerősített hitelre való méltósága vagyon, hogy az ki okossággal akar élni, nyilván megismerheti, hogy az keresztyén vallás hihetségesb minden egyéb tudománynál; és valaki mélyen megrostállya az ő bizonyságit, eszében veheti, hogy ehhez kell ragaszkodni, ha el nem akar veszni.

De talám valaki haszontalan munkának itéli ezt az mi írásunkat, mivelhogy keresztyének közt vagyunk, kik minnyájan elhitték az keresztyén hitnek igazságát: holott, az Tertullianus mon-

¹⁾ De utilitate credendi, 16. — ²⁾ L. a 67. lapon az 5. jegyzetet.

dása szerint, az ki igazán hiszen, mindeneknek előtte azt hiszi, hogy az ő hiti igaz, és ezen kívül nem kell az igazságot keresni.¹⁾ Ennek fölötté az keresztyén hitnek mélységes tudománya fellyülhaladgya az emberi értelmet, és az Istentől belénk óltatott igaz hit által, nem az emberi okoskodás által ismérte meg az ő igazsága. Tehát haszontalan más rendbéli erősségekkel támogatni az igaz hitet. De ha valaki mélyebben elmélkedik ez dologról, fölötté hasznosnak, sőt ugyan szükségesnek is isméri ezt az munkát . . .

Hogy pedig az keresztyén hit fellyülhaladgya az emberi értelmet, annyira nem árt az mi hitünk bizonyosságára támasztott okoskodásoknak, hogy sőt inkább innen vagyon szükségünk efféle bizonyosságokra, mellyekkel megmutattuk, hogy fölötté hihetséges az mi hitünk, és az ki okossan cselekeszik, köteles az mi hitünknek engedelmességére ; mert az mit keresztyén hittel vallunk, nem egyébért vallyuk, hanem az Istennek tanúbizonyosságáért és megjelentéséért, az mint ezután megmutatom.²⁾ Holott pedig mi magunk az Istennek tulajdon szóllását nem hallottuk : az tanítók prédikállása által foganoszik mi bennünk az igaz vallás.³⁾ De mivel-hogy az ki hamar hiszen, állhatatlan szívé az, és hamar meg is csatlattatik ;⁴⁾ és, az mint Epicharmus mondgya, az igaz okosságnak erőssége az, hogy vakmerőül el ne hidgyünk akármit :⁵⁾ annak okáért, hogy az ember köteles légyen az Istentől kinyilatkoztatott igazságnak hitelére, nem elég, hogy csak pusztán és száraz beszéddel adgyák eleiben, hogy ezt az Isten mondotta, hanem ez fölött kívántatik, hogy oly bizonyos jelenségek járullyanak az igazságnak hirdetése mellé, mellyek ezt hihetővé tegyék, és elegendő erősségi légyenek, hogy okossan és értelmessen vihessék az embert az hitelre. Azért mondgya Sz. Pál, hogy az mi engedelmességünk okos légyen ;⁶⁾ azaz, hogy oktalanul és vakmerőül ne rohannyunk, hanem bizonyos okoktól vitetvén hajollyunk. Sz. János is arra int, hogy minden szón el ne indullyunk, minden léleknek ne hidgyünk, hanem megérsük először, ha Istentől vagyon-e.⁷⁾ Mert nem elég az hitnek köteletségére, hogy valaki azt mondgya, hogy az Isten tanította, az mit ő hirdet : hanem ennek bizonyosságit is kell hozni,

¹⁾ «Nobis curiositate opus non est post Christum Jesum, nec inquisitione post evangelium : cum credimus, nihil desideramus ultra credere.» De præscript. 8. — Felhozza Bourdaloue is (Sur la religion chrétienne, a bev.).

²⁾ «Kalauz»-a III. k. 3. részében szól arról.

³⁾ Rom. 10. 15.

⁴⁾ Eccus. 19, 4.

⁵⁾ Epicharmus (lásd róla a jel. műhöz es. «Szótár»-t) ama szavait Cicero (Ep. Ad Attic. 2. 13.) nyomán hozza fel. Fábrián Gábor (Cic. Össz. lev. I. k. 157. lap.) így fordítja :

«Eszeden járj, ne higj könnyen ; Nagy bölcsesség fekszik ebben.»

⁶⁾ Rom. 12. 1.

⁷⁾ I. Joann. 4. 1.

mellyek az okos ember itéletit meghajthassák. És hogy az Isten ő maga megmutatná, mely igen elégtelen dolog az, ha ki erőssen hirdeti, hogy ő az Istentől vött tudományt tanította, de az mellett semmi oly derekas biznysággal nem támogattya mondását: valamikor ő szent felsége új jelenések által akarta tanítani az híveket, mindenkor sok csudálatos és hihető jelenségét adta az tanításnak. Moysést csudatévő veszzőjével böcsüllé; ¹⁾ Keresztelő Jánost csudálatos fogantatással, születésekor lött csudákkal, ²⁾ életének és erkölcsének hitelre méltó szentségével. ³⁾ Az mi Urunk ő maga is, ha bizonyos jelenségét nem adta volna tanításának, Istentől eredett igazságának: nem vétkeztek volna, az kik bé nem vötték tanítását. ⁴⁾ Végezetre, az apostolokat is nemcsak nyelvekkel, ⁵⁾ de csudálatos jelenségeknek biznyságival is felékesíté. ⁶⁾ Noha azért Üdvözítőnk méltán feddi az sidókat és az királyi embert, hogy, annak előtte sok csudáit látván, nem hittek néki és új csudákat kívántak, ⁷⁾ mintha ezzel próbálnák őtet, kételkedvén az elébb megtapasztalt hatalmasságárúl: de efféle hitelenséget kirekesztvén, nemcsak tiltva ninesen, hogy bizonyos jelenségét kívánnjuk az isteni tanításnak, de sőt inkább ugyan szükséges is, hogy csak az sovány és pusztá beszéden el ne indülljunk, ha meg nem akarunk csalatkozni, akárki mint kiálcsa is, hogy ő az isteni tudományt hirdeti. Azért írja Sz. Ágoston, hogy noha az hit csak az tanubiznyság tételén ⁸⁾ fundáltatik, de azért az okosságot ki nem keszti; mert vigyázó elmével meg kell tekinteni, kinek kellessék hinnünk. Másutt is azt hirdeti ezen szent doctor, hogy az Isten nem vonszon üstökön fogva az hitre: hanem hihetséges biznyságokat ad előnkben, mellyek nélkül ugyan nem is juthatunk az hitre.

Ezek azért az biznyságok, ⁹⁾ mellyekkel az régi szent doctorok megmutatták az keresztyén hitnek méltóságát és az pogányokat az ő hitelére hódoltatták, arra szolgáltnak, hogy emberi okosság szerént is megismérjük, mely méltó hitelre az keresztyén tudomány; és ¹⁰⁾ hogy fölötte okossan cselekesznek, az kik minden egyéb tudományokat hátravetvén, ehez ragaszkodnak. Mert ugyanis amaz szent és tudós fő emberek, kik által az Isten kigyomlálá az vak pogányságot ez világból, mivelhogy az pogányok ellen nem harcolhatnak vala az sz.-írásból, legelőször megmutatták vala,

¹⁾ Exod. 4, 2.

²⁾ Luc. 1.

³⁾ Matth. 11, 7—11.

⁴⁾ Joann. 15, 24.

⁵⁾ Act. 2, 1—4.

⁶⁾ Matth. 10, 8. Marc. 16, 20.

⁷⁾ Joann. 4, 46—48.

⁸⁾ Ama kifejezéssel a lat. auctoritas szót (v. ö. Sz. Ágost. De vera relig. 24.) magyarítja.

⁹⁾ Lat. szórend. T. i.: ezek a biznyságok azért.

¹⁰⁾ T. i.: kitetszik belőlük.

hogy ellenközö¹⁾ tudományok az embernek természetiben plántált okossággal is szemtől szembe tusakodnak. Azután megfelelnek vala minden ellenvetésekre, mellyekkel az keresztyén hitet gyalázzák vala: megmutatván, hogy semmi oly dolgot nem foglal magában az keresztyéni értelem, mellyért valaki méltán elidegenedhesék ő tőlle. Végezetre, megmutatták vala győzhetetlen jelenségekkel, hogy fölöttébb is méltó hitre az keresztyén hit; és hogy mentségek nem lehet Isten előtt azoknak, az kik ezen meg nem nyugosznak. Követvén azért én is ezeknek nyomdokit,²⁾ rövideden az ő irásokból szedett tíz bizonyos jelenségit adom az keresztyén vallásnak³⁾ hitre méltó igazságának.

MÁSODIK RÉSZE.

Első bizonyosság: az Christus személyének méltósága.

Hogy az emberi tetzésnek változandó állhatatlansága és sok részre szaggattatott magátúl különböző egyenetlen vélekedése bizonyos úton nem vihet az isteni igazságra minket, abból is kitétezik, hogy, az mint Sz. Ágoston feljegyzette, csak az embernek utolsó boldogságárául kétszáz és harmincz vélekedés vólt az pogány bölcsek között.⁴⁾ Eusebius pedig azt meri irnyia, hogy Hesiodus harmincezer istent említ, mellyeket az pogányok tisztel-tenek; noha, úgymond, ennél is sokkal többen vóltanak. Hogyha azért, az ily szükséges dolgokban, ily botorúl tévelygett és annyi részre oszlott az emberi elmének tetzése: nyilván vagyon, hogy pusztán csak az ő vezérlését bátorságoson nem követhettyük az lelki dolgokban, hanem az Istentől vezérlett és ő tőlle küldetett tanítótúl kell az igazságnak esméretit várnunk.

Az keresztyén hitnek⁵⁾ igazságának kinyilatkoztatására tehát első bizonyosság az ő kezdőjének és első mesterének méltóságából vétetik, ilyen formán: Hogy Christus urunkat az Úr Isten küldötte légyen ez világnak oktatására, és emberi erő fölött való

¹⁾ T. i.: a ker. vallással ellenkező.

²⁾ T. i.: azoknak a «szent és tudós fő emberek»-nek nyomdokait, a kikről néhány sorral elébb szólt.

³⁾ L. a 18. l. 8. jegyz.

⁴⁾ «Marcus Varro in libro de philosophia tam multam dogma-

tum varietatem diligenter et subtiliter scrutatus advertit, ut ad ducentas octoginta-octo sectas, non quæ jam essent, sed quæ esse possent, adhibens quasdam differentias, facillime perveniret.» De civ. Dei, 19, 1.

⁵⁾ L. a 18. l. 8. jegyz.

számtalan csudákkal megerősítette légyen az ő tanítását, oly nyilván és világosan megbizonyodott, hogy az kinek okossága vagyon, semmi kételkedésre való okot nem találhat ebben.

I. Mert, az mint szépen írja Eusébius: Tudva vagyon, úgymond, hogy Christus megjövendöllötte az ő tanításának az széles világon elterjedését, az ő nyájának győzhetetlen erősségét, az pogányok megtérését, az sidóknak utolsó veszedelmét. Ez pedig az jövendöllés¹⁾ bédugja minden káromkodók száját. Mert kicsoda tagadhattya az isteni erőt Christusban, látván, hogy az jövendő dolgokat eléve meglátta és valóságosan bé is tellyesítette, az mit megprófétált vala? Ugyanezen dolgot ilyenképpen erőssíti Tertullianus: Bizonyos jelensége, úgymond, az isteni erőnek az jövendő dolgoknak prófétálása. Ez azért az oka, hogy bizonyosok vagyunk az következő, és még bé nem tellyesedett dolgokról is; mert ezeknek is okosságos bizonyosága vagyon nállunk, mivelhogy azokkal együtt megjövendöltettek, az mellyeket immár látunk bétellyesedni.²⁾

II. Az is kétség nélkül való dolog, hogy sok csudatételekkel megbizonyította az mi Üdvözítőnk az ő tudományának Istentől vött igazságát. Erről is pedig az mi Urunknak csudáiról³⁾ bizonyoságink először: önnön magok az Christus ellenségi. Nem lehet pedig csak egy perben is erősebb bizonyoság, úgymond Sz. Irenæus és Tertullianus, mint midőn az ellenség bizonyít mellettünk. Hallhadsza, mit ír az sidó József, ki csak egynéhány esztendővel élt az mi Urunk feltámadása után: Ez korban élt, úgymond, az Jesus nevű férfiú, ha szabad őtet férfiúnak nevezni; mert sok csudákat cselekedett, és azokat tanította, az kik örömet vötték az igazságot, sokakat megtérített. És midőn megöletett volna Pilátustól, harmadnapra megjelenék az övéinek, az mint ő rólla isteni jelenésből megjövendöllötték vala az próféták, mind ezt, s mind egyéb dolgokat. És ez mái napig sem fogytak el az ő tölle neveztetett keresztyének.⁴⁾ Ihon, hallod az sidó ellenségnek bizonyoságát, hogy az mi Urunk sok csudákat cselekedett, feltámadott és ő benne megtellyesedtek az prófétáktól jövendölt dolgok.⁵⁾ Ezt az mi ellenségünknek tulajdon bizonyoságát nagy mérészen veti Eusébius az pogányok ellen, és azt mondgya, hogy akármely szemtelen légyen is az ember, de el nem szaladhat ennek az bizonyoságnak ereje előtt. Másutt azt hozza elő Eusébius, hogy ezen sidó József megvallya, hogy az Christus tanítványának, Sz. Jakabnak megöléséért bünteté az Isten az sidókat. Ezen kívül Sz. Ágoston nem egy helyen írja, hogy midőn az pogányok

¹⁾ Lat. T. i.: ez a jöv. pedig.

²⁾ Apologet. 20. a vége felé.

³⁾ Lat. T. i.: Urunknak ezekről a csudáiról is.

⁴⁾ Antiquit. jud. 18, 3.

⁵⁾ De civ. Dei, 19, 23.

tudakoznának az ő istenektől, minémű ember volt az Christus? ugyanazon Isten, mely az ördögöket is kényszeríti, hogy igazat mondgyanak Christusról, megmondatá az igazat vélek: és azt felelé Apollo, hogy isteni ájtatossággal tellyes volt az ő lelke, mely az Istennek bódogságában uralkodik. Ehez hasonló dolgot ír Sz. Irenæus. Másutt az Porfýrius írásiból bizonyíttya Eusébius, hogy az ördögök hatalma úgy lenyomatott Christus által, hogy az bálványok választ nem adhatnak. Nicéforus¹⁾ is az Apollo szavából erősíti az igazságot, mivelhogy ő maga az ördög megvallotta erőtlenségét ilyen szókkal: *Me puer hebraeus, diros Deus ipse gubernaus, Cedere loco jubet, tristemque redire sub onem. Aris ergo delinc tacitus abscedito nostris.*²⁾ Ezekről pedig és több hasonló mondásiról az ördögnek igazán azt mondhattuk, az mit Sz. Ambrus monda nem sokkal különböző dologban: Mivelhogy, úgymond, akarattya ellen kényszerítettet igazat mondani az sátán: nem vészem bé bizonyosságát, de bévészem kételenségből tött vallását.³⁾ Tertullianus nagy mérészen azt írja az római pogányoknak, hogy az Christus halála óráján lött napnak fogyását, az ő feltámadásakor történt földindulást és egyéb dolgokat is az rómaiak historiáiban feljegyezték; ⁴⁾ mert mindezeket, úgymond, igazán megírta Tiberius császárnak ő maga Pilátus, az ki tulajdon lelkiismereti szerént keresztyénné lött vala.⁵⁾ Tiberius pediglen megértvén az Christus istenségének jelenségit, ugyan igyekezék is rajta, hogy az mi Urunkat az rómaiak isteni köziben bévétetné,⁶⁾ de az római tanács ellent tarta benne. Ugyanis, úgymond Eusebius, az Isten nem akará, hogy az világi fejedelmek erejével terjedne az igaz tudomány ez világra. Végezetre, Mahomet ő maga is megvallya, hogy Christus urunk sok csudákat cselekedett és az Istentől küldetett volt.⁷⁾ Holott azért ő magok az mi vádlóink, meggyőzetvén az tagadhatatlan igazságnak világosságátúl, az mi mesterünknek természet fölött, isteni erőttől származott csudatételit megvallják: világosan kitetszik, hogy minden hitelre méltó az ő tanítása.

¹⁾ Lib. 1. cap. 17.

²⁾ Nem fordítja le; Káldi így fordítja: «Engem a zsidó gyermek, ki, Isten lévén, az istenekkel bír, székemből kiűz és a szomorúságos pokolba kerget. Azért ezután a mi oltárunktól hallgatva távozzál el.» Karácsonnap III. besz. II. r.

³⁾ Serm. 91., de inv. SS. Gerv. et Prot. — V. ö. Tert. Apol. 23.

⁴⁾ «Relatum in arcanis (t. i. archivis) vestris habetis». Apol. 21. — Megemlíti ezt Bossuet (Dis-

cours sur l'hist. univ. I. part. X. ép.) és Bourdaloue is (Sur la passion de Jésus-Christ, I. r.)

⁵⁾ «Ipse jam pro sua conscientia christianus». U. o. — T. i.: mert meg volt győződve Krisztus ártatlanságáról.

⁶⁾ V. ö. Tertull. u. o. 5. — Megemlíti Bossuet is, Disc. sur l'hist. univ. II. part. chap. XXVI.

⁷⁾ V. ö. Geroek, Die Christologie des Koran. Hamburg, 1839.

De ha szinte egyéb bizonyságunk nem volna is az evangelistáknál az mi Urunknak sok csudáiról, ezek is elégségesek volnának. Mert midőn azt írták, hogy Lázárt feltámasztotta, több halottakat megelevenített, sok betegeket gyógyított; hogy az nap béhomályosodott halálakor, az föld megrendült feltámadásakor etc., éltek még akkor sokan, az kik emlekezhettek ezekről. Hogy lehetséges tehát, hogy ha ezek úgy nem löttek volna, ily nyilván merték volna ezeket írnia? Vallyon s azok az kik látták, mikor Urunkat megfeszíték, és az kik ismérték Lázárt, nem vetették volna-é mindigárt szemekre az evangelistáknak az hamis találmányt? avagy ha az ő írásoknak hamisságát megmutathatták¹⁾ volna, vallyon s találkozott volna-é, az ki bévötte és elhitte volna evangeliomjokat? Nincs oly szemtelen ember, az ki az ő halálos ellenségi előtt maga dicsőretire nagyot mérjen hazudni, midőn tudgya, hogy ezek jelen voltak és az hazugságnak világos jelenségit adhatták. Az evangelistáktól feljegyzett csudái tehát az mi Urunknak oly nyilvánvalók voltak, hogy az keresztyének ellenségi, az kik előtt löttek, sem mertek tagadást tenni ezekben. Kiből világosan kitetszik, hogy az evangelisták bizonyága megvethetetlen ez dologban. És ugyan nem is vólt semmi okok az evangelistáknak, miért költsenek²⁾ valamit az mi Üdvözítőnkéről; holott semmi ez világi jószágot nem kívánnak vala, sőt az magokét elhagyván, küldűsságban, az emberek előtt gyalázatban, sok üldözésekben, nyomoruságban éltek és végre meg is ölettettek az Christus nevének hirdetéséért. Az pedig, az ki mesterséges hazugságokkal akar valamit felkendőztetni, haszontalanul,³⁾ maga kárával, az önnön kissebbségére ezt nem cselekeszi, hanem mindenkor valami hasznot, vagy dűcsösséget és embereknél való kedveskedést vár belőlle.⁴⁾ Annakokáért írja Sz. Ágoston, hogy ha az mi Urunk csudatételiről írt historiát kétessé tésszük, könnyű minden historiákat ugyanazon nyomon bizonytalannak alítani.⁵⁾ Lactantius pediglen

¹⁾ Azaz: kimutathatták, be- v. megbizonyíthatták.

²⁾ Lat. T. i.: hogy költsenek.

³⁾ T. i.: haszon nélkül.

⁴⁾ V. ö.: «Nemo ad suum decus mentitur, quin potius ad honorem». Tert. Apologet. 23. a vége felé.

⁵⁾ «An dicet aliquis, ista falsa esse miracula, nec fuisse facta, sed mendaciter scripta? Quisquis hoc dicit, si de his rebus negat omnino ullis literis esse credendum, potest etiam dicere, nec

deos ullos curare mortalia... Porro autem si multorum deorum cultores, (qualescunque deos suos esse arbitrentur.) ab eis facta esse miracula, vel civilium rerum historiae, vel libris magicis, sive, quod honestius putant, theurgicis credunt, quid causae est, cur illis literis nolint credere, ista facta esse, quibus tanto major debetur fides, quanto super omnes est magnus, cui uni soli sacrificandum esse praecipunt?» De civ. Dei, 10, 18.

nagy szép és győzhetetlen jelenséggel bizonyította, hogy az evangelisták semmit magoktól nem költöttek. Mert egy az, hogy eggyűgyűek és tudatlanok voltak: soha pedig az tudatlan ember úgy egybe nem szerkeztetheti az hazugságot, hogy ellenkezést és az hamisságnak nyilvánvaló jelenségét ne ejcse beszédében; holott még Aristóteles és Plátó is, minthogy sok hamissat tanítottak, gyakran magokkal is ellenkeztek: az evangelisták írásában pedig nincs semmi egyenetlenség.¹⁾ Más az, hogy sem hasznót, sem böcsületet nem vártak, az mellyért hazudtak volna, sőt tudták, hogy meg kell halniok tanításokért; és azoknak is, az kik őket követték, jó idején megjövendőllötték, hogy meg kell halniok azért az tudományért. Justinus martyr pedig abból is jelenti, hogy kiteteczik²⁾ az evangelisták írásinak igazsága, mert nemcsak csudákat cselekedtek, mellyekkel hitelre való méltóságot nyertek, de az mit megjövendőllötték, azokat is szemünkkel láttyuk, hogy naponként bétellyesednek.

Hogy pedig az Christus csudatételi nem voltak csak szemfínyvesztő bámitások és csalárdságok, hanem ugyan valóságos csudák, azzal bizonyította Sz. Quadratus martyr: mert az kiket ő feltámasztott, vagy meggyógyított, nemcsak rövid ideig éltek és örültek épségeknak, mint az csalárd szemfínyvesztésbe szokott lenni, hanem sokáig, az Christus halála után is megmaradtak, kik közzül némelleyek az mi üdönkig is éltek, úgymond. Arnobius pedig azzal erősíti ezen dolgot, hogy Christus urunk nemcsak ő maga cselekedett csudákat, hanem egyebeknek is hatalmat adott, hogy az ő nevének említésére csudát tennének, kit senki az szemfínyvesztő mágusok közzül nem cselekedhetett. És noha ezek néha valami tettetes újságot míveltek: de az Istennek gondviselése soha nem szenvedte, hogy eltitkolhassák hamisságokat, hanem mindenkor kinyilatkozott, hogy ördögi mesterségből származtak; ez okon senki soha el nem hitethette az világgal, akármely mesterséges ördöngösséggel is, hogy ötet állhatatossan böcsüllenék. És az ki meggondollya az Christus csudatételinek táméntalan sokaságát, világos és még az ő ellenségitül is tagadhatatlan voltát, mellyekben az ő utáunna ólalkodó ellenségek sem sajdíthattak soha semmi csalárdságot, mivelhogy az kit minnyájan ismértek,³⁾ hogy születésétül

¹⁾ V. ö.: «Nimmer kann bei selbsterdachter Unwahrheit ein fremder Scribent so in das Rad der ganzen Geschichte greifen, dass alles treffe! nichts widerspreche, alles bestätige! Das grosse Buch der römischen Geschichte in ihrem kläresten, blühendsten,

goldensten Zeitpunkt ist also, wo sie ans Christenthum trifft, für die historische Wahrheit desselben Zeugin.» Herder, Zeitpunkt der Geburt Jesu ez. besz.

²⁾ Lat. T. i.: J. m. pedig jelenti, hogy abból is kitetszik. — ³⁾ T. i.: a kiről mindnyájan tudták.

fogva vak volt, látták, hogy fínyes szemmel felékesítettet; ¹⁾ és az kit látták, hogy hólta után megbüszhődött vala, ²⁾ elevenen ismertek: ³⁾ az ki, mondok, ezeket meggondollya, eszében sem juthat, hogy valami csalárdságot álmogyon az Christus csudáiban, kiváltképpen holott (az mint Irenæus mondgya) az próféták is régen megjövendöllötték vala, hogy Christus ilyen csudákat cselekednék ez földön jártában.

III. Hogyha Christus urunk hamissan hirdette, hogy ő az Istennek fia; ő amaz igaz Isten, ki az végre jött ez világra, hogy az igazságot kinyilatkoztassa (követve mondom): soha világ kezdetitül fogva senki nem volt ő nállánál ostobább és mód nélkül felfuvalkodott kevélységben elmerültebb emberi állat: mivelhogy ily nagy méltóságot, ily balgatagúl, hamissan tulajdonított magának. Ha pedig ilyen botor kábaságba és dísztelen kevélységben elgyedett volna Christus urunk, lehetetlen dolog, hogy, avagy életének foslettségével, avagy tanításának hamisságával, valamikor ki nem jelentette volna magát; mert noha lappanghat az hamisság és az felfuvalkodott balgatagság, de lehetetlen, hogy füstöt ne vessen, és farka ki ne tessék végre is az rókának. Christus urunknak pedig oly nagy szent és ártatlan élete volt, hogy soha senki az ő utánna leselkedő ellenségi közzül sem találkozott, az ki őtet valamely bűnrül megfeddhetne volna. ⁴⁾ És mikor az sidók meg akarnák őtet ölni, noha sok hamis bizonyságokat keresnének, de csak egy sem találkozik, az ki ő rólla gonoszt tudna mondani. Sőt még az pogányok közzül sem találkozott soha senki, az ki valami maculát vizgált volna az ő szent életében; hanem inkább csudáltatták ők is az Christus ártatlanságát és szent életét, az mint meghallók.

Kitetszik tehát mind ezekből, hogy az mi Mesterünkben sok jelenségek tündöklöttek, mellyek az okos embernek értelmét kézen fogva arra viszik, hogy az ő tanítását nem emberi indúlatból, hanem isteni vezérlésből származott igazságnak itillye. ⁵⁾

¹⁾ Joann. 9, 1—9.

²⁾ U. o. 11, 39.

³⁾ T. i.: újra elevenen v. élve láttak.

⁴⁾ Joann. 8, 46.

⁵⁾ Fennebbi cikkelyében foglaltakról nem szól bővebben sem egybegyűjtött egyh. beszédeiben, sem egyéb műveiben. — Hogy kellőképpen megismerhessük Pázmány ékesszólásának tulajdonságait, vessük egybe ezt a szép czímű cikkelyét is más nagy igehirdetőkpek, íróknak, gondolkodóknak és

tudósoknak ugyanerről a tárgyról szóló nyilatkozataival. «Krisztus személyének méltóságáról» rengeteg sokan írtak. Először az evangelisták, a kikiről Herder így szól: «Kein Evangelist lobet Jesus: es ist nie einem in den Sinn gekommen von ihm einen glänzenden Charakter, eine possamende Beschreibung seines Ruhms zu entwerfen: denn wie konnten, wie wollten sie den loben, der der Sohn Gottes, die sichtbar gewordene Herrlichkeit

HARMADIK RÉSZE.

Második bizonyság: Az világ megtérésének módgya.

Mikor az Úr Isten meg akarta az ő hatalmasságát mutatni, gyarló, erőtlén és az emberi itélet szerént alkotmatlan eszközök által nagy dolgokat vitt véghez. Ez lón az oka, hogy Moysést Fa-

des Eingebornen war, voll Gnade und Wahrheit? sie lobten ihn aber thätlich, das ist sie zeigen seine Kraft in Wirkung, sie bemerken den Blitz seines Worts, wie er Herzen aufreisst, den Sonnenstrahl seiner Gegenwart, wie sie Völker und Schaaren sammeln.» (Predigt am fünften Sonntag nach Trinit., az elején.) Azután a kereszténység első századainak és a középkornak nagy egyh. írói s tudósai, a kik mint tanult rhetorok és philosophusok írtak róla, azonban némelyikökről szintén elmondhatni Herdernek fennebbi szavait. A hitujítás korának vitatkozó íróit nem említve, az utóbbi három században, többek közt, szépen szól róla: GROTIUS (De veritate religionis christianæ című munkája II. könyvének XIX. cz.-ben, melynek czíme: Probatur præstantia religionis christianæ ex præstantia ipsius magistri.), BOSSUET (Discours sur l'histoire universelle, I. partie, X. époque és II. part. chap. XIX.), PASCAL (Pensées, II. part. art. X.), BOURDALOUE (Sermon sur la passion de Jésus-Christ, melynek alapigéje I. Kor. 1, 22—24.), MASSILLON (Sur les caractères de la grandeur de Jésus-Christ, Sur la divinité de Jésus-Christ és Sur le triomphe de la religion című besz.-ben.), ROUSSEAU (Emile, IV. k. a Profession de foi du vicaire savoyard-nak vége felé, e szavak-

tól kezdve: «Je vous avoue aussi que la majesté des écritures m'étonne» stb. e szavakig: «L'évangile a des caractères de vérité si grands, si frappants, si parfaitement inimitables, que l'inventeur en serait plus étonnant que le héros.»), KANT (Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft, II. Stück, I. és II. Abschnitt.), HERDER (Von Gottes Sohn der Welt Heiland című munkájában, továbbá «Jesus, Wort Gottes, Licht und Leben,» «Zeitpunkt der Geburt Jesu» és «Stille Grösse Jesu» című beszédeiben.), CHATEAUBRIAND (Génie du christianisme, IV. r. III. k. I. fej.), NAPOLEON (szavait, a melyeket Sz. Ilona szigetén mondott egyik öt oda is követő hű katonájának, felhossa Lacordaire, Conférences, II. k. 441—4. lap.), GUZMICS (Theologiai rendszerek című cikk. az «Egyházi Folyóirat» 1832. évf. 2. füz. a 108—36. lap.), PELLICO (Le mie prigioni, 38. cz.), ULLMANN (Die Sündlosigkeit Jesu, a mely műben egyuttal egybeállítja — a 12—7. lapon, az 5. kiad. szer. — az e tárgyról szóló irodalmat.), THOMASIVS (Christi Person und Werk, négy köt.), BITA (A ker. vallás isteni eredete, II. r. 95. és 103. cz.), MASZNYIK, Ev. Dogmatika című műve II. r. III. fej.-ben, tetemes számu hittudományi munkát és cikkelyt számlál elő, a melyek erről a tárgyról szólnak.

rao ellen csak egy vesző szállal fegyverkeztette fel, Gédeont töredelmes gyenge lámpásokkal, Sámsomot egy számárnak álla kapczájával, sőt az ő hajában helyhezteté azt az nagy erőt, melyet semmi mesterség meg nem hódoltathat vala. Hogy azért az bálványozásban és minden gonoszságban elmerült világnak az kereszt zászlója alá hódoltatásában az ő isteni erejét megismértetné az Úr Isten, oly módot találá az igazságnak béoltásában és az pogány szabadságnak¹⁾ kigyomlálásában, hogy az ki ezt jól meggondolja, méltán azt mondhattya: Az Isten újjainak²⁾ és hatalmas kezeinek ereje tündöklék ittegyén.

És hogy somma szerént megmondgyam: három dolgot kell legfőképpen az világnak megtérésében szemlélnünk, melyeket az ki igazan megfontol, bizonyoson megtapasztalhattya, hogy az Istennek hatalmas ereje és bölcs vezérlése óltotta az emberekbe az keresztyén vallást.

I. Azt tekincsük meg: kicsodák és micsoda rendbéli emberek voltak azok, az kik által az Úr Isten meghajtá az igazságra ez világot. Ha az sidók Holofernes ellen roppant seregekkel mentek volna, és erős harczczal ötöt meggyőzték volna: az Istennek ereje és gondviselése az ő népére nem oly nyilván fínylett volna, mint mikor egy gyenge aszszonyállat által megrontá ötöt. Azonképpen, ha Jerichót erős ostrommal és törésekkel vítatta volna Jósue, nem trombitaharsogással és kiáltással; ha Dávid az Saul király erős fegyverében öltözvén³⁾ ment volna az bajviadalra Góliád ellen, nem az pásztorságnak fegyverével, bottal és parittyával; ha amaz Dánieltől látott világi birodalmoknak erős oszlopa az egész nagy hegynek reá szakadásával rontatott volna egybe, és nem az kéz nélkül⁴⁾ elszakadott kövecskének ütésével,⁵⁾ esnda nem lött volna: hasonlatosképpen azért, hogyha az Úr Isten nagy bölcs filosofusokat, szép ékessen szólló tanítókat választott volna az evangeliomnak hirdetésére; ha erős fejedelmeket, gazdag fő embereket rendelt volna, kik példájokkal és fenyítékjekkel az kösséget utánnok szokták vonni és adományokkal, ígéretekkel meghódoltatni, fölötté igen meghomályosodott volna az mi hitünknek kiterjesztésében tündöklő isteni hatalmasság. Most pedig, azért választá, ugymond Sz. Ágoston, elvetett nemből származtakat, tudatlanokat, az emberek előtt böcsületleneket, hogy valami nagy dolgot ők cseleked-

¹⁾ Azaz: féktelenség- v. feslettségnek.

²⁾ Exod. 8, 19.

³⁾ Azaz: pánczéljába öltözve. — I. Reg. 17, 38. 39.

⁴⁾ Azaz: ember kezének hozzájárulása nélkül.

⁵⁾ Dan. 2, 34. — V. ö.: «Da endlich dies grosse Reich fiel: da nach dem Gesicht jenes Propheten, ein rauher Stein ohne Arme hinabfuhr und das erhabne Bild zerschlug stb.» Herder, Zeitpunkt der Geburt Jesu cz. b. a vége felé

nének, megismernők, hogy az Isten cselekedte ezeket ő általok.¹⁾ Ezt az Istennek csudálatos alkotmányát, ő maga Sz. Pál nagy álmélkodva szemléli: Tekinsétek meg, atyámfiai, úgymond, az ti hívataltokat, mert nem sokan vannak ti közöttetek világ szerént bölcssek, sem nemessek, sem hatalmasok: hanem az Isten az világnak erőtlent választotta, hogy az erősseket megszégyenítsék.²⁾ És másutt: Az én tanításim, úgymond, nem ez világi bölcseségnek hitető beszédiben állanak, hanem az Isten lelkének és hatalmaságának jelenésiben; hogy az ti hitetek nem az emberi bölcseségben, hanem az Istennek hatalmán állapodgyék.³⁾ Ugyanis azért nem akará az Úr Isten, hogy négyszáz egész esztendeig az császárok és hatalmas fejedelmek óltalmával és dajkálkodásával gyarapodnék az keresztyéni tudomány. És, az mint nem régen mondtam,⁴⁾ midőn Tiberius az rómaiak isteni köziben akarná Christus Urunkat bévenni, azért nem szenvedé az Isten, hogy véghez vinné szándékát, mert ezzel meghomályosítottatott volna az keresztyén hitnek⁵⁾ kiterjedésének csudálatossága.

Ez azért az isteni hatalmasságnak jelensége, mellyen az sidók ő magok is fölötte csudálkoztak,⁶⁾ hogy az tudatlan halászok, kik soha csak egy bötüt sem tanúltak vala; az gyarló és félelmes pórok, kik az urak és fejedelmek előtt szólni sem tudnak vala, az világi bölcseseket, császárokat, királyokat meghóldoltatták és az Christus jármában befogták.

II. Azt gondollyuk meg: minémű tudományra térítették és micsodás édesgetésekkel vonták az apostolok ez világot. Ő magok az apostolok, mint ez világnak szemeti és mosléki,⁷⁾ mindeneknek csúfjai vóltak; pökték, szídták, üldözték, pálczázták mindenütt őket; végre, mint nyilvánvaló gonosztévőket, az pelengér alatt, gyalázatos halállal végezték ki őket ez világból. Azokat is, az kiket Christushoz akartak téríteni, semmivel egyébbel nem biztatták ez földön, hanem hasonló gyalázattal, veszedelemmel, üldözéssel. És nemcsak az emberi értelmet sokkal fellyülmúló, nagy és csudálatos dolgoknak hitelire kötelezik vala az embereket, de ennek fölötte azt kívánnják vala, hogy ez világnak gyönyörűségítől megvonnyák magokat: és miképpen az ő Urok az keresztfán gyalázatos halált szenvedé, ugy ők is az ő keresztek felvegyék, magokat megtagadják, az magokét szegényeknek oszszák, és egy szóval, oly életet viseljenek, mellyet ez világ csupa sült bolondságnál egyébbnek nem ítél vala. Vallyon s, ha amaz győződelmes nyelvű Demos-

1) De civ. Dei, 18. 49.

2) I. Cor. 1, 26. 27.

3) U. o. 2, 4. 5.

4) L. a II. k. II. r. a 73. lapon.

5) L. a 18. l. 8. jegyz.

6) Act. 4, 13.

7) I. Cor. 4, 13. — Bourdaloue is felhossa Sz. Pál e szavait ugyanerről a dologról szólótában. (Serm. sur la relig. chrét. I. rész.)

thenes, amaz szépen beszéllő Cícero, az nagy elméjű böles Pláto az embereknek jó idején azt mondták volna, hogy az ki őket követi és vélek tartya, ez világnak gyűlölségét és gyalázattját fejére várja; ha azt kívánták volna tanítványoktól, hogy az magokét szegínyeknek adgyák, az másét ne kívánnyák, az gonoszért jóval fizessenek, az világi gyönyörűségnek ellene mondgyanak; és mind ezekért fogságokat, kínokat, gyalázatokat, világ gyűlölségét ígérték volna: ha, mondok, ezek ilyen ígirettekkel hitegették volna az embereket magokhoz, vallyon s elhitethették volna-é, hogy örömet és víg szűvel hozzájok adnák minden rendek magokat? Soha, bizony, az emberi böleseség ezt senkivel el nem hitethette volna. De az egygyűí halászok, az tudatlan parasztok, ilyen édesgető beszédekkel téríték az világot Christushoz. Mert noha ezek igen erőtlen fegyverek vólnának az emberek kezében, de az Istennek karja diadalmas erőt ada mind ezeknek.

Nyilva, ha az apostolok csak az emberek megcsalására gondolt tudományt akartak volna hirdetni, az csalogatásra lágyabb, szabadosb, az testnek alkolmatosb és az világ itfletéhez illendőbb útat találhattak volna, mint ám az Mahomet és az több hamis tanítók, kik mindenkor az testnek gyengéltetésére, az testi kívánóságoknak szabadságára eresztették sok dolgokban az ő nyájokat, és ez okon (mivelhogy hajlandó az természet effélére) könnyen követőket találtak. Mindazáltal még az testi szabadságnak csalogatásával is soha sem Epicurus, sem Mahomet, sem senki egyéb annyi sokaságot magához nem kapcsolt, az mennyit meghóldoltának Christushoz az apostolok. És ezen csudálkozik Sz. Ambrus: Tekines meg, ugymond, mennyivel erősebb az hit az okoskodásnál! Az bölesen okoskodó filosofusokat ím minden nap elhadgyák: az egygyűí hitűek szaporodnak. Nincs hitek az világ bölesinek: és minnyáján fejet hajtnak az halászoknak. Amazok könnyességgel, gyönyörűséggel, csalogattyák az embereket: ezek böjtöléssel és fájdalokkal fejtik ki az ő hálójokból. És többen édesednek az nyomoruságokkal az igazság követésére, hogysen az kedves gyönyörűséggel az hamisságra . . .

Végezetre, méltó azt is eszünkben juttatnunk az egész egyházi historiának folyásából, hogy sokkal többen tértek az keresztényen hitre az márttyrok kínnyát látván, hogysen az tanítók prédikálását hallgatván: maga ez világ szerént¹⁾ azért nézik az emberek, mikor valaki megölettetik, hogy elidegenedgyenek attúl, az miért láttyák egyebeknek gyalázatos szörnűí halálát.²⁾

III. Fordítcsnk szemünket azokra is, az kiket ezek az egygyűíí halászok erre az testzablázó és világi gyönyörűségtűl elidege-

¹⁾ T. i.: ámbár e világon.

²⁾ L. e könyvnek IV. r. a 87. lapon.

nító hitre hozának. Ezek azért pogányok valának, az földhöz és az ő csalárd örömihez, tisztességihez ragaszkodott bálványozók valának: azaz oly vakságra jutott emberek valának, kik az Istennek méltóságát az ő ellenségének, az sátánnak adgyák vala; az oktan állatoknak is isteni tisztelettel szolgálnak vala; ő magok is hasonlókává lévén azokhoz az miket tisztelnek vala, erkölcsökben tellyességgel barmokká váltak vala; és, az mint Sz. Pál mond-gya,¹⁾ az ördög akarattjának fogságára vettettek vala; sőt, az mint ezennel megmondom,²⁾ oly isteneket követnek vala, kiknek életek minden kegyetlenséggel, fertelmességgel, ragadozó tolvaj-lással tellyes vólt, hogy ezeknek példájok³⁾ ösztöni lennének az magán hajlandó⁴⁾ természetnek gonosz indúlatira. Egy szóval, ugy bégázoltak vala minden feslettségben, hogy, az Sz. Pál mon-dása szerént, elmerülvén az istentelenségben, tetézve tellyesek vólnának az undok gonoszságokal.⁵⁾

Ennek fölötte az világi bölcseségnek felfuvalkodtató bővségében elhitték vala magokat, és az birodalmoknak hatalmasságát az ő bolond isteneknek⁶⁾ ajándékjának ismervén,⁷⁾ törrel-paissal óltal-mazzák vala az ő ősoktól reájok szállott tévelgyéseket: de mind-azáltal⁸⁾ — erő s hatalom nélkül, adomány és ígíret nélkül, fenye-getés és világi fejedelmek kételenítése nélkül — az ilyen fene, dühös embereknek keménységét, bölcsességét, hatalmasságát az keresztyéni szilidségnek, eggyügyűségnek, alázatosságnak igájába fogák, megszilidíték, minden feslettségből kimosdaták. Mely dol-got szinte oly csudálatosnak kell tartani, ugymond Aranyszájú Sz. János, mintha az ártatlan bárányok az dühös farkasokat meg-höldoltatták és birodalmok alá hajtották vólna. És ebből tetczett ki, ugymond, az mi Urunknak hatalmas ereje, hogy az bárányok meggyőzték az farkasokat, az erőtlenek hatalmat vöttek az világ-bírókon, az tudatlanok diadalmasak löttek ez világi bölcseség ellen.

Meggondolván Sz. Ágoston ennek az bizonyáságnak erejét, azt írja,⁹⁾ hogy senkinek nem szabad az keresztyén hitnek igaz-ságárúl kételkedni. Mert, ugymond, ha valaki Plátótúl régenten azt kérdette vólna: Itíli-é, hogy egynihány tudatlan halász, erő-szak nélkül, ez világi bölcseség nélkül, ennyi sok számtalan dühös-ködők kegyetlensége ellen, az bálványozást, mely régtül fogva megrögzött vala; az hallhatatlan¹⁰⁾ gonoszságot, mely eláradott vala, ugy kigyomlálná ez világból, hogy az pogány isteneknek

1) II. Tim. 2, 26.

2) L. a II. k. VIII. r. a 105. l.

3) Azaz: példái.

4) Azaz: a rosszra amugyis hajlandó.

5) Rom. 1, 24—32.

6) T. i.: istenök v. isteneik. L.

a 18. l. 8. jegyz.

7) T. i.: gondolva, vélve.

8) T. i.: az apostolok.

9) De vera relig. 3.

10) T. i.: hallatlan.

nevek is elveszne? Hogy az másén kapdosók az magokét is elosztanák? az kevélyek magokat megaláznák? az boszszúállók ellenségeket is sok jóval illetnék? az világot minden benne való jókkal megutálván, az láthatatlan dolgokat szonjúhoznák? Nyilva, ugymond Sz. Agoston, azt felelte volna erre Pláto, hogy senki véghez ezt nem viheti, hanemha az Istennek bölcsesége természet fölött oktattya és vezérli őtet. Holott azért (ugymond) immár szemünkkel láttyuk, hogy mind ezek bétellyesedtek: hogy ennyi martyromságok által mindenüvé kiterjedett az anyaszentegyház; hogy ennyi ezer ifjak és gyenge leányzók, az házasságot megvetvén, tisztán élnek; hogy ennyi sok számlálhatatlanon,¹⁾ minden rendek közzül, elhagyván gazdagságokat és böcsülletes tiszteteket, az isteni szolgálatra kötelezik magokat és az pusztákat bétöltik:²⁾ mit kételkedhetünk tehát az keresztyén hitnek tekéletes igazságáról? ³⁾

NEGYEDIK RÉSZE.

Harmadik bizonyság: Az martyroknak bizonyságtétele.

Négy dolgot mond Lactantius, hogy az keresztyén hitnek erős bajnakiban és győzödelmes vitéziben, az martyrokban, meg kell tekintenünk, melyekből világosan kitéczik, hogy isteni tudománynak kellett annak lenni, az mellyet az martyrok vérekkal bépecsétlettek: 1. Az martyroknak támentalan sokaságát. 2. Az ő keserves kínszenvedéseknek szörnyű, iszonyatos voltát. 3. Az ő szenvedésekben történt isteni csudákat. 4. Hogy az keresztyén hit nemcsak el nem fogyott, de sőt szaporodott és terjedett az ártatlanok kínnyal.

Először azért az keresztyén hitnek erős bizonyító martyriban azt kell meggondolnunk, hogy számlálhatatlanan vóltak, minden nemzetségből, minden rendekből, minden nemekből; kik életeket megfeddhetetlen jó erkölcsben foglalván, panaszolkodás, átkozódás nélkül, nagy szilíden, nagy engedelmissen, vígan, örömmel mentek az halálra, és minden kínokat készek vóltak elszenvedni az

¹⁾ T. i.: számlálhatatlannul sokan.

²⁾ T. i.: mint remeték. — Bosuet, ugyanerről szólóban, ezzel a kifejezéssel él: Les déserts ont été peuplés stb. Discours sur l'hist. univ. II. r. XX. fej. (a vége felé).

³⁾ A fönnebbi czikkelynek gon-

dolataihoz, sőt szavaihoz is igen hasonlókat írt Pascal (Pensées, II. r. IV. cz. XII. pont. és u. o. XII. cz. I. p.), Bourdaloue (Serm. sur la relig. chrét. I. r.), Massillon (Sur la vérité de la religion) és Szász K. (Jézus zajtalan eljövetele cz. b. II. r.)

igaz tudománynak óltalmazásáért: és, az mint Tertullianus írja, ugyan keresték az hívek, hogy kínoztassanak az keresztyén vallásért, és midőn őket halálra ítélték, inkább örültek, hogysem mint midőn megszabadítottak. Itt pedig az okos embernek két dolgot kell meggondolni: Elsőt¹⁾ azt, hogy az sok böcsülletes urak, az gazdag és minden jóval bővölködő emberek, az gyengén és kedvén nevelt leányok és fő aszszonyok, midőn az szörnyű kínokra és keserves halálra vitetnek vala, csak egy szóval, csak egy tagadással életeket, jószágokat, házastársokat, magzattyokat az gyalázattúl és kintúl megmenthetik vala. Mert, az mint Tertullianus írja, nem úgy bántak az martyrokkal, mint az gonosztévőkkel az bírák; mivelhogy ha az gonosztévő tagadgya az miért meg kell halni, sok kínokkal erőltetik, hogy ne tagadgya, hanem megvallya gonosz tétét.²⁾ Az keresztyéneket pedig csak arra erőltették, hogy megtagadgyák az keresztyénséget; és mihent egy szóval tagadást tettek, ottan elbocsátották őket.³⁾ De inkább akartak az keresztyének vallást tenni és meghalni, hogysem tétovázni dolgokban. Ebben azért csudálatos ereje tündöklök az igazságnak, (miképpen Lactantiusból meghallók) hogy ily könnyen megmenekedhetnek vala az haláltúl, és mégis az félénk gyermekek és leányzók minden kínokon által akartak inkább menni, hogysem egy hazugságot mondani. Vallyon s ha ez világon mennyi tömlöcz vagyon, mind eljárók, és az gonosztévőknek azt hirdetnők, hogy csak tagadgyák meg az mivel vádoltatnak, ottan mindgyárt, egyéb bizonyság nélkül, megszabadúlnak; ha pedig nem akarják megtagadni, mindgyárt szörnyű halálnak fiai lésznek: vallyon s (mondok) találkoznék-é valaki, az ki magát meg nem mentené? De az mi martyrinkat kinnal erőltették az pogányok, hogy megtagadgyák, az miért meg kell vala halniok, és mindazáltal soha szerét nem teheték. Második dolgot⁴⁾ azt gondollyuk meg, hogy az Istennek irgalmas gondviseléséhez és jóvoltához nem illik, hogy azokat, az kik serény elmével, nagy ébren és buzgó szeretettel igyekeznek ő szent felségének kedvesen⁵⁾ szolgálni; az kik az ő szerelméért és tisztességének szonjuságáért készek mindeneket prédára adni, készek véreket ontani, készek halált szenvedni; azokat, az kik az Istenért mindent veszendő ganéjnak alítottak,⁶⁾ úgy elhadgya, hogy az igazságnak világoosságát ne lássák, az üdvösségnek úttyát elveszessék, az tévely-

¹⁾ Lat. T. i.: először.

²⁾ «Ceteris negantibus adhibe-
tis tormenta ad confitendum, so-
lis christianis ad negandum...
Aliis negantibus non facile fidem
accomodatis: nobis, si negaverim-
us, statim creditis». Apologet. 2.

³⁾ «Longe aliud munus carnifici
in christianos imperatis, non ut
dicant quæ faciunt, sed ut ne-
gent quod sunt.» U. a. u. o. 7.

⁴⁾ Lat. T. i.: másodszer.

⁵⁾ L. a 67. l. 5. jegyz.

⁶⁾ Philipp. 3, 8.

gésben vakmerőül elmerüllyenek. Mert az Isten ő maga azt igéri, hogy az ki őtet tiszta szívével keresi, megtalálja őtet,¹⁾ és az őtet keresőknek jutalmát el nem vesztí.²⁾ Kétség nélkül tehát isteni tudomány vólt az martyrokban, mely az ő gyenge szívöket az halálnak fulákja ellen ily nagy állhatatos bátorságban felöltöztette.

Másodsor: Az martyroktól szenvedett kínoknak sokasága, szörnyű és csak pusztán az emberi gyarlóságtól elhordozhatatlan sullyossága oly nagy vólt, hogy az isteni hatalmasságnak vastagító erőssége ebből is nyilván kijeljenhetik. Mert minekutánna az isteni bölcseségnek ugy tetezők, hogy az ő szolgálainak szenvedésével, és nem az ő ellenséginek vérontásával hajtana birtoka alá ez világot, oly győzhetetlen erősséggel megvastagítá az övéit, hogy ezekben világosan tündöklenék az ő kezeinek hatalmas ereje. Véghetetlen dolog vólna az kínoknak nemeit, új találmányit és az martyroknak számát feljegyzeni. Azért én csak egynihány dolgot hozok elő az régi historiákból, és nagy részre azoknak írásiból, az kik jelen vóltak és reánéztek azokra, az mellyeket írtak. Eusébius azért így ír egy könyvében, az Diocletianus idejében való üldözést említvén: Számlálhatatlanan vóltak, ugymond, mind férfiak, s mind aszszonyemberek, s mind gyermekek, kik az gyarló életet megutálván, sok külömb-külobm halállal megöletének; kik közül sokan az kemény vereségek és ezerféle hallatlan sok kínzások után vagy megégettettek, vagy az tengerben vettettek, vagy fővel alá³⁾ az tókékhöz szegeztettek, és ott éhel hóltak meg. De ugyan nincs oly nyelv, mely ki tudná fejezni, minémű szörnyű kínokat vallottak az mártýrok. Némelleyeknek egész testeket cserépdarabokkal szaggatták; sok tisztességes aszszonyállatokat félláboknál fogva felakasztottak, vagy csupa mezítelenül utálatos és embertelen csúfságokkal illettenek; sokakat az öszvevont fiatal fákhöz kötöztek, és úgy szaggatták darabra. Ez pedig nemcsak egynihány napig tartott, hanem egynihány esztendeig; és mindennap húsz, harmincz és száz férfiak, aszszonyállatok és gyermekek újobban gondolt mesterséges kínokkal megemésztetnek vala. Láttuk azt mi magunk,⁴⁾ hogy az hóhérnak elfáradott karja, megtompult kardgya az sok öldöklés miatt. Az keresztyéneket pedig láttuk, hogy,⁵⁾ mihent az sententiát kimondották az mártýrokra, sok felől, nagy vígan előugordnak vala, és nagy örömmel magokat keresztyéneknek kiáltják vala, és vígan, nevetve hallják vala, az fejekre adott sententiát, énekelve és az Istennek hálákat adván mennek vala az halálra. Azok pedig álmétkodtató csudálkozásra méltók valának, kik noha gazdagságban nemességben, dücsőségben, tudományok-

¹⁾ Jerem. 29, 13.

²⁾ Hebr. 11, 6.

³⁾ Azaz: fejjel lefelé.

⁴⁾ Még mindig Eusebius szavai.

⁵⁾ T. i.: láttuk, hogy a keresztyének pedig.

ban, nagyokban¹⁾ valának: mindazáltal ezeket hátravetik vala az Christusért; és noha ezeket az ő atyafiai és baráti fölötte kéréjék,²⁾ hogy magokon, feleségeken, gyermekeken könyörülnének, de semmit ezekre nem hajolnak vala: hanem állhatatosan minden gyaláztatot az mi Megváltónk igaz vallásáért elszenvednek vala. Az gonosztévőknek rendelt fogházak oly telin valának püspökökkel, papokkal, diakonusokkal, lectorokkal, exorcistákkal, hogy az gonosztévőket nem vólna hová tenni. És egyik parancsolat az másikat éri vala, mellyekben szabad menedéket adnak vala azoknak, az kik Christust megtagadnák; szörnyű kínokra íteltetnek vala, az kik azt nem mívelnék. Szabad vala pedig mindennek³⁾ új kínokat gondolni az keresztyének veszedelmére és ez okon némellyeknek vasvesszővel az egész testeket szörnyen eltagollyák vala; némellyeket csigán kinyújtnak vala, hogy minden ízek felbomlanának; némellyeket derekánál fogva felakasztottak, és ezekben az kínokban kérdezték, ha elállanak-é Christustúl? és szabadságot ígérnek vala nékik. Néhúlt, egész városokban keresztyének lévén, reájok gyújtották az várost, és mind gyermekekkel együtt megégették az benne valókat. Egyéb helyeken láboknál fogva felakasztották az keresztyéneket, és füstöt csinálván, úgy fojtották meg; sokaknak kezeket, orrokat, fülöket elmetélték, és úgy bocsátották el; sokaknak az körmökallya gyakor lyuggatásokkal elszaggattatott; sokaknak hátokra olvasztott ónat öntöttek; . . . és naponként nagyobb kínokat gondolnak vala, ugyan vetekedvén, ki találhatna mesterségesb kínzásokat. Ezeken kívül egyéb tartományokban is számtalanon öletének meg: de én csak azokat jegyzettem fel, az mellyeket szememmel láttam és jelen vóltam mikor löttek. Ezek mind Eusebius szavai.

Másutt ugyanezen Eusebius imígyen ír: Ó magok is az keresztyének ellenségi álmétkodnak vala az nagy állhatatosságon: mert sokakat addig el vernek vala,⁴⁾ hogy az erek és inak mind kinallanának, sőt sokaknak az bélek is meglátézanék, ezután pedig vagy az tövisses tengeri csigákat, vagy hegyes fákat raktak alájok, és ezeken hengergették. Végezetre másutt az Sz. Apalin és több számtalan leányok és férfiak keserves szenvedésit feljegyzí ezen Eusebius.

Theodorétus hasonló dolgokat ír ilyen szókkal: Csak az kínoknak módgyát sem tudnám, úgymond, felírnyia, mellyekkel az hiveket kivégezték ez világból. Némellyeknek karjokrúl, vagy hátokrúl mind levonták az bőrt; némellyeket az homlokoktól fogva az állokig megnyúztak; vóltak olyak, kiknek mezítelen testeket körül

¹⁾ Azaz: nagy állások- v. hivatalokban.

²⁾ T. i.: kérének. L. az 55. l. 12. j.

³⁾ Azaz: mindenkinek.

⁴⁾ T. i.: vertek.

mind bérakták félbe-félbe hasogatott nádakkal, és osztán erős kötéssel az testéhez szorítván ezeket, az kötés alól nagy erőszakkal egyenként kivonyogatták az nádszálakat, és így szaggatták az ő testeket; sokaknak kezeket, lábokat megkötözték, és nagy sereg patkányok közzé vetették, hogy az éh patkányok lassú és keserves halállal ölnék meg őket; sőt, az ördögnek mesterséges találmányából, ezeknél szörnyűbb kínokat is gondolának. De ezekkel úgy annyira nem vön diadalmat az hamisság, hogy sokan ön kényveken futnának az örök élet szerző halálra. És, minekutánna egynéhány böcsülletes fő urnak halálát előszámlálta volna Theodorétus, azt írja, hogy egy Benjamin nevű diaconusnak az keze és lába körmei alatt húsz hogyes nyársat verének által, és midőn ezt nagy csendesen szenvednő, ... végre az hátullyába egy ágas-bogas rút göresös karót vonának, hogy nagy iszonyú kínnal végeznék ki ez világból.

Ennek fölötté, nénellyeknek kínyok mondhatatlan hosszúsú volt. Mert az ancyrabéli Kelemen püspök az ő társával egyetemben huszonnyólcz egész esztendeig kínoztatott, és, az mint Niceforus írja, valamennyi kínokat¹⁾ megkóstoltak az több martyrok, azokon ő egyedül mind általment: tüzet, vasat, követ, fát, hevet, hideget, oktalan vadakat megpróbáltak rajta, és, mikor minden kínokból kifogytak volna az hóhérok, úgy vévék fejét végtére.

Mit mondgyak az kised gyermekéről? az gyenge szűzekről? kik oly vígan szenvedtek halált az keresztyén igazságért, mely vígan egyebek zabállódnak ez világi gyönyörűségekben. Eusebius azt írja amaz tizenöt esztendősz gyermekről, Ponticusról, és az ő nényéről, Blandináról, hogy, minekutánna sok vereségekkel megszagattatának, minekutánna tüzes vasszékekben megperseltetének, oly vígan mennek vala az halálra, mintha menyegzőben mennének.

Ezt azért az táméntalan sokaságnak ily szörnyű kínyját, ily csendesz elmével, ily vigasággal szenvedett sanyargatását, az ki jól meggondollya,²⁾ bizonyoson eszében veheti, hogy nem emberi erőttől volt ennek eredeti. Mert egy az, hogy soha egy gonosztévő vastag ember sem szenvedte oly vidám csendességgel az ő kínyait, az mely bátor és csendesz lélekkel túrték, sőt ugyan szomjúhozták és keresték az gyenge szűzek is az hallatlan kínokat. Más az, hogy ennyi számlálhatatlan sokaság soha ily nagy buzgósággal meg nem utálhatta az világot és az önmön életét (mellyet csak egy szóval is megtarthat vala) az Istennek lelke nélkül. És az kínokat is olyvak voltak, hogy soha ezeket maga erejéből el nem viselhetten volna az emberi gyarlóság. Mivellhogy azért az mártýrok az kínokat

¹⁾ T. i.: a mennyi kínt.

²⁾ Lat. szórend. T. i.: Azért az ki ennek a táméntalan sokaság-

nak ily szörnyű kínyját stb. jól meggondolja.

között is megszabadíthatták volna magokat, ha akarták volna, de ugyan választva¹⁾ szenvedtek mindeneket: tagadhatatlan dolognak kell lenni, hogy természet fölött erősítette őket az Úr Isten. Azért írja Justinus martyr, hogy mikor még pogány volt is, látván az keresztyéneknek állhatatos szenvedését, soha el nem hitethette magával, hogy ezekben valami gonosz istentelenség találtatnék; mert az kik, ugymond, ez világhoz és az ő gyönyörűségéhez ragaszkodnak, az halálra ily bátran nem mehetnek. Elbúnak, ugymond Tertullianus, az gonosztévők; szégyenlik, mikor az ő cselekedetek kinyilatkoznak; bánkódnak, mikor megsententiáztatnak. Csak az keresztyéneké ez az bátorság,²⁾ hogy ne rejtegetsek dolgokat; ne pirúlyanak az keresztyénségért; dicsekedgyenek halálra ítült igyekben.³⁾

HARMADSZOR: Az is természet fölött való dolog az martyrok szenvedésében, hogy ezekkel az iszonyú kínokkal nemcsak el nem idegenedtek az emberek; nemcsak magva nem szakadott az Christus követőinek, de sőt inkább szaporodtak; és, az mint Tertullianus mondgya, az martyromság ugyan édesgetés vala az keresztyénségre; az mártYROK vére vetni való mag vala,⁴⁾ és mindenkor szaporodtak mikor ölettek az keresztyének.⁵⁾ És miképpen

¹⁾ T. i.: akarva, szabad elhatározásból, szándékosan.

²⁾ Azaz: csak a keresztyéneknek tulajdonsága az a bátorság, v. csak a ker. oly bátrak.

³⁾ «Omne malum aut timore, aut pudore natura perfudit. Denique malefici gestiunt latere, devitant adparere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facile aut semper confitentur; certe damnati moerent... Christianus vero quid simile? Neminem pudet, neminem poenitet, ... si denotatur, gloriatur; si accusatur, non defendit; interrogatus, vel ultro confitetur; damnatus, gratias agit.» Apologet. 1.

⁴⁾ «A Krisztus hajója stb.» cz. beszédében (a v. felé) így fordítja: «Magva volt a mártYROK vére a keresztyénségnek».

⁵⁾ «Hoc agite, boni praesides, meliores multo apud populum, si illis christianos immolaveritis, cruciate, torquete, damnate, atte-

rite nos; probatio est enim innocentiae nostrae iniquitas vestra. Ideo nos haec pati Deus patitur... Nec quicumque tamen proficit exquisitior quaeque crudelitas vestra; illecebra est magis sectae. Plures efficiuntur, quotiens metimur a vobis; semen est sanguinis christianorum.» Apologet. 50. — Bourdaloue (Sur la religion chrétienne, I. r.) és Massillon (Sur la vérité de la religion) is Tert. ama szavai nyomán fejtegeti ezt a tárgyat. V. ö.: «Az igazság bánulatos erőt fejtett ki a keresztyénekben. Hasztalan hurczoltattak börtönökbe, vérpadokra, máglyákra; ők az idevzitő tudomány igazságait meg nem tagadták; a börtönök templomokká, a vérpadok szószékekké, a máglyák mennyi világosító napokká váltak; s ezerek és milliók állottak elő egy üldözöttnek, egy kínoztatottnak, egy megöletettnak nyomán: mig végre a világoSSág a sötétsé-

az sidókról mondgya az írás,¹⁾ hogy annál inkább szaporodnak vala, mentül inkább nyomorgattatnak vala : azonképpen az keresztyénség is annyival inkább nevedett, mennyivel inkább vagdaltatott.

Ha csak emberi módon gondolkodnánk az dolognak mivoltáról, mi is azt ítélhetnők, az mit az pogányok vélnek vala, tudniillik, hogy az sok iszonyú mészárlásban sokan megbotránkoznának, és elidegenedvén Christus urunktúl, azt fognák ítlni, hogy ha Isten előtt kedves volna ez az vallás, ily szörnyű nyomoruságot nem eresztene az ő követőire. De külömben lőn az dolog ; mert noha egyéb dologtúl elidegenednek az emberek az kínnal, gyalázzattal és kárvallással : mindazáltal az keresztyén hitnek szerelmére az kínek gerjeszték fel az híveknek szívét, nem sokkal kevesebb csudával, mint hogy az Illyés áldozattya az víznek nedvessége által gyujtaték fel az Istentül.²⁾ Mert az kiknek gyémánt szívű keménységeket³⁾ az köveket egyberontó Isten igéjének⁴⁾ prédikállása meg nem lágyítá, az mártYROK vére megolvasztá. És noha senki, az egy Istenen kívül, soha szolgát nem találna, ha szegődésének napján egyik szolgáját felakasztatná előtte, és azzal ajánlaná magát, hogy csak jól szolgállyon, ő vélle is ezen formán bánik : mindazáltal az Christus szolgáinak kínya lőn egy fő eszköze az világ megtérésének.

NEGYEDSZER : Abból is kitetczik, hogy isteni tudomány vólt, az mellyért az sz. mártYROK ennyit szenvedének, mert az Isten önnön maga, emberi erő fölött, sok számtalan csudákkal megjelentette, hogy az ő óltalma és gondviselése alá vettettek az mártYROK ; és hogy ezek ő néki hív és kedves szolgái vóltak. Eusebius írja, hogy midőn Sz. Polycarpus az martyromságra vitetnék, nagy szózat jöve alá mennyégből, mellyel bátorította és erőssítette őtet az Isten. És midőn az tűzbe vetették volna őtet, szinte mint az három szent ifjat az babylóniai kemenczében⁵⁾ meg nem sérté az tűz : őtet sem bántá, hanem egy bóltot csinála néki, és abban mindenek láttára megmarada az szent martyr. Másutt azt írja, hogy midőn egy szent mártYRNAK tagjai sok vereséggel elszaggattattak volna, az Isten csudálatosképpen nagy hertelen meggyógyítá őtet. Aurelianus császárnak, mikor az keresztyének ellen szerzett decretom alá akarna írnyia,⁶⁾ nagy hertelen ugy

gen teljesen győzödelmeskedvén a keresztyén vallás a föld kerékén uralkodó lőn». Medgyes (Az isteni gondviselés működése a ker. vallás világosságra hozásában, megalapításában s közönségségé tételében cz. b. III. r.)

¹⁾ Exod. 1, 12.

²⁾ III. Reg. 18, 34—38.

³⁾ Hypallage. T. i.: gyémánt keménységű szívöket v. szívét.

⁴⁾ Jerem. 23, 29.

⁵⁾ Dan 3, 20—24.

⁶⁾ Ma : aláírni vmit.

megkötötték az keze, hogy semmit nem írhatna. És szemével látta Eusebius, midőn az keresztyéneket az éh vadak eleiben vetették, hogy elszaggattatnának: de mint Dánielhez az oroszlányok,¹⁾ ugy ezekhez sem merének nyulni az vadak; hanem az egyéb rendbeli embereket mardosák. Olvassuk azt is,²⁾ hogy az mely szent püspököknek kimetcheztek tőből nyelveket, szinte oly tisztán szóltak, mintha semmi nyavalyájok nem lött volna. Trajanus császár, midőn Antiochiában öt nemes szűz leányokat megégettetett volna elevenen az keresztyén hitért, az ő hamujokat, hogy egybe ne szedhetnék az keresztyének, réz közzé elegyíté, és az közönséges fürdőháznak szükségére³⁾ kádakat csináltata az rézből: de az Úr Isten ugy megmutatá ostorát ez dologért, hogy valaki azokban az kádakban ül vala, mindgyárt elszédülvén, meghomályosodik vala szeme és kiesik vala az kádból: ki miatt végre is ugyan el kellették bontani az kádakat. Midőn amaz hittúl szakadott Julianus⁴⁾ üldözné az keresztyéneket, egy Theodorus nevű ifjún ki akarván egyebek példájára⁵⁾ tölteni dühösségét, minden kínokat megpróbála rajta: de oly vigan volt az ifjú, oly szép ének-szóval dicsírte az Istent, mintha jóllakásban lött volna, és akkor szomorodott meg, midőn az kínok megszűntek. Mert azt mondotta, hogy egy szép ifjú forgódott mellette az kínokban, és ennek törölgetési s vigasztalási elfeledkeztették⁶⁾ az fájdalmost véle. Sok több hasonló csudákat is olvasunk az historiákban, mellyek roppant várasok előtt történtek és tagadhatatlanok vóltak az pogányok előtt is.

Mind ezeket azért egybehordván és egymáshoz vetvén, győzhetetlen bizonytsága az keresztyéni igazságnak az mártýrok győzödelme, mely az mi szívünket is felébreszti és meg is szégyeníti az mi orczáinkat, kik nemcsak vérünket nem ontyuk az igazságért, de kevés kárunkat és költségünket is szánnjuk az ő gyarapodására fordítani.⁷⁾

¹⁾ Dan. 6, 16—22.

²⁾ Niceph. 3, 23.

³⁾ Azaz: használatára, számára.

⁴⁾ L. a 112. l. 2. jegyz. és a jelen műhöz csatolt «Szótár»-nak «hittúl szakadott Julianus» szav.

⁵⁾ Azaz: másoknak elrettentő például.

⁶⁾ Azaz: elfeledtették.

⁷⁾ A fennebbi cikkelyben foglaltakhoz hasonló dolgok vannak «A Krisztus hajója, az igaz ecclesia, győzhetetlen» című beszédében.

ÖTÖDIK RÉSZE.

Negyedik bizonyság: Az prófétáknak jövendölések.

Nincsen az keresztyén hitnek egy nagyobb bizonyága, ugyan Sz. Ágost n, mint hogy az mit ez tanít, azt az próféták régen megjövendöltek, és az mi saját ellenségink, az sidók, tartják azokat az könyveket, mellyekkel bizonyítatik az mi vallásunk. És azért széllyezettette minden nemzetségek közé az sidókat az Úr Isten, hogy mi nekünk bizonyásgink lehessenek mindenütt.¹⁾ És annyira bizik Lactantius ehcz az bizonyásghoz, hogy legfőképpen azért mondgya, hogy ez világ Christusban hitt,²⁾ mert valamit cselekedett és szenvedett, mind azokat sokkal elébb megjövendöllötték az próféták. Ez az oka, hogy az evangelisták ily szorgalmatosok voltak abban, hogy megmutatnák, mint tellyesedtek bé az próféták mondási; és midőn valami nagy dolgot előhoztak, utánna vetették, hogy ez egyébért nem lött, hanem hogy bétellyesednék az írás. Sőt Sz. Máténak az egész evangelioma csak arra néz, hogy, az meglött dolgokat az próféták jövendölése mellé vetvén, megmutassa, hogy mindenek igazán bétellyesedtek Christusban, valamik meg voltak jövendölve az igaz Messiásrúl.

Nincs szándékom, hogy itt szólylak az sibyllákrúl, és azoknak írásiból megmutassam, hogy az pogányok közt is bizonyos személyeket támasztott az Isten, és ezekkel megjövendöltette az mi Urunknak sok böcsülletes cselekedetét: az végre, hogy útat írtana az keresztyén hitnek az pogányságnak tövisses gazza közt is. Az ki errül bővebben akar értekezni, tekincse meg Sz. Ágostont és Lactantiust. Sz. Ágoston előhozza³⁾ egy hosszú versét Erythraea sibyllának, melynek elején⁴⁾ ezek az szók vannak: Jesus Christus ez világnak üdvözítője. Lactantius pedig először említi azokat az verseket, mellyekben azt jövendölték, hogy Christus halottakat támaszt; vakokat, bennákat gyógyít; az vizek hátán jár; parancsol az szeleknek; az pusztában öt kenyérral és két hallal ötezer embert megelégit, és az hulladékjából tizenkét kosúrt megtöltnek. Azután hozza elő azokat az verseket, mellyekben azt mondották az sibyllák, hogy Christust megfognák, megpökdösik, csapdossák, tövissel

¹⁾ De civ. Dei, 18, 46, 47.

³⁾ De civ. Dei, 18, 23.

²⁾ Lat. szór. — T. i.: hogy azt mondja, hogy e világ legfőképeu azért hitt Krisztusban.

⁴⁾ T. i.: versfejeiben, mert a szóban forgó vers akrostichon.

koronázzák, eczettel és opével itatják. Végezetre, más verseket említ, mellyek azt mondják, hogy az Christus halálakor az templomnak födele meghasad, délszínben az nap meghomályosodik, és harmadnap feltámad Christus. Mind ezeket és több hasonló dolgokat megjövendöltetett vala az Úr Isten az pogányok közt is, hogy annál könnyebb lenne nékik az Christus ismereti. De, az mint mondám, ezeket hátrahagyván, csak azt tekintsük meg, az mit az próféták megjövendöllöttek Christus urunkról és bé is tellyesedtek ő benne. Jóllehet ez aránt akárki is azt mondhattya, az mit Sz. Ágoston maga felől: Egyéb akadéunk itt ninesen, hanem csak az nagy bővség; és mivelhogy mind fel nem jegyezhettyük, félő, hogy az legszükségesb dolgokat hallgatással el ne mülassuk.¹⁾ Azért egyéb dolgokat mászszorra hagyván, csak az Sz. Máthé evangeliomának folyásából mutassuk meg, mely szépen bétellyesedtek az próféták jövendöllési Christus urunkban: 1) Az Dávid király magvából ígírte vala az Isten az Messiást.²⁾ Azt mutatya meg Sz. Máté első részében, hogy Christus urunk Ábrámának és Dávidnak magvából származott. 2) Azt mondották az próféták, hogy az Messiás szűztől születetik.³⁾ Ugyanezent Sz. Máté első részében megmutatya, hogy bétellyesedett az mi Urunknak születésében, midőn azt írja, hogy minekelötte Jósef haza vitte volna az ő jegyesét Máriát, találtaték Szentlélektől méhében fogantatva Christus urunk. 3) Az is jövendölve vala, hogy az Christus születésekor új csillag támadna⁴⁾ és meszszünnen királyok mennének ő hozzá ajándékokkal.⁵⁾ Ezt is megírja Sz. Máté második részében, mint tellyesedik bé az Christus születésekor. 4) Az ártatlan gyermekeknek az ő eljövetelekor megölését felírta Jeremiás.⁶⁾ És ugyanezent megmondya Sz. Máté második részében, mint tellyesítette bé az Heródes kegyetlensége. 5) Hogy az Messiás előtt egy nagy próféta jőne, ki az pusztában tanítván, útát készítene néki, megjövendöllötte Isaiás⁷⁾ és Malakiás.⁸⁾ Ezt is Sz. Máté harmadik részében megmutatya, mint tellyesült bé Keresztelő Jánosban. 6) Az ördögnek az Messiás körül való csalárd incselkedésit feljegyzette Zakariás.⁹⁾ Mely jövendöllésnek igazságát megírta Sz. Máté, negyedik részében. 7) Hogy az Messiás az ő tanítását az Zabulon és Neftalin határiban kezdi legelőször is kinyilatkoztatni és az setétségéből kihozni az embereket, olvassuk

¹⁾ «Copia, quam inopia magis impediō. Omnia enim ponere vitandæ proximitatis causa prohibeor: vereor autem ne cum aliqua elegero, . . . videar magis necessaria præterivisse.» De civ. Dei, 17, 15.

²⁾ Psalm. 131, 11. Isai. 11, 1. Jerem. 23, 5. Ezech. 34, 23. stb.

³⁾ Isai. 7, 14.

⁴⁾ Num. 24, 17.

⁵⁾ Psalm. 71, 10. Isai. 60, 3. 4.

⁶⁾ 31, 15.

⁷⁾ 40, 3—5. — ⁸⁾ 3, 1. — ⁹⁾ 3, 1.

Isaiásban.¹⁾ És ezt Sz. Máté, negyedik részében, megmutattya, hogy bétellyesedett az mi Megváltónkban. 8) Azt mondották az próféták, hogy az Messiás új törvényszerző²⁾ és igazságnak doctora leszén.³⁾ Ez mint tellyesedett bé Christus urunkban, megmagyarázza Sz. Máté, ötödik, hatodik és hetedik részében, mikor az nyolcz bódogságrúl, az igaz isteni imádásrúl, az hamis itfletnek éktelenségérúl való tanításit az mi Urunknak előszámlállyá. 9) Meg vólt az is jövendölve, hogy az Messiás vakokat, némnákat, siketeket gyógyít.⁴⁾ Ezeket miképpen tellyesítette bé az mi Urunk, megmondgya Sz. Máté nyolczadik, kilencedik, tizedik, tizeneggyedik részében; holott⁵⁾ sok csudatételit előhozván Üdvözítőknek, megmutattya, hogy ő maga is Christus urunk ezzel az Isaiás jövendöllésével⁶⁾ erőssítette az maga méltóságát.⁷⁾ 10) Isaiás azt mondgya, hogy az Messiás nem leszén garázdás, személyválogató, háborgó: hanem az töredelmeseken könyörül.⁸⁾ Ezt is megmutattya Sz. Máté, tizenkettődik részében; mikor Urunk az ő káromlóit és az tanítványok rágalmazóit nagy szilid beszéddel tanította, bétellyesítvén az Isaiás mondását. 11) Hogy az Messiás példabeszédek által tanítaná az embereket, megmondotta Sz. Dávid;⁹⁾ és hogy sokan az ő tanítását nem értenék, Isaiás.¹⁰⁾ Ezt is, ugymond Sz. Máté tizenharmadik részében, megtellyesíté Christus az konkolyrúl, az mustármagrúl, az elrejtett kincsérúl és egyéb példabeszédekrúl szólván. 12) Ezekiel próféta által azt ígírte vala, hogy ő úgy fog bánni az hívekkel, mint az jó pásztor az juhokkal, mellyekre gondot visel és táplálást ad nékik.¹¹⁾ Azt mutattya meg Sz. Máté tizeneggyedik részében, mely szépen bétölté ezt is az mi Urunk az pusztában, öt kenyérrel ötezer embert megelégitvén. 13) Megmondotta vala Isaiás,¹²⁾ hogy az Messiás nem az emberek itéleti szerént itéli az képmutatókat: hanem ezeket megfeddi az ő igazsága szerént. Ezt is megmutattya Sz. Máté, mint vitte véghez az mi Urunk; mert tizenötödik részében írásának feljegyzi, mint mentette meg az ő tanítványit az farizeusok káromlásitúl, bétellyesítvén az Isaiás mondását. És tizenhatodik részében az farizeusok kovásszát, az képmutatást, megfeddi Christus urunk, és mi légyen az Isten előtt való kedves igazság, megtanítottya. 14) Hogy sok egyéb dolgokat elhadgyunk, és az mi Urunk szenvedéséhez közelb lépjünk, megjövendöllötte vala Zakariás,¹³⁾ hogy

¹⁾ 9, 1.

²⁾ Isai. 2, 3., 33, 22.

³⁾ Isai. 30, 10. 20. Ose. 10, 12. Joel, 2, 23.

⁴⁾ Isai. 35, 4—6.

⁵⁾ T. i.: a mely részekben v. fejezetekben.

⁶⁾ Lat. szór. T. i.: Isaiásnak ezzel a jövendölésével.

⁷⁾ 11, 2—5. — ⁸⁾ 42, 2. 3., 61, 1. — ⁹⁾ Psalm. 77, 2. — ¹⁰⁾ 6, 10. — ¹¹⁾ 34, 10—23. — ¹²⁾ 11, 3. 4. — ¹³⁾ 9, 9.

Jerusálemnek nagy örömevel, egy számaron, alázatosképpen menne bé az királyi városban az Messiás. Ezt is bétölté az mi Urunk, ugymond Sz. Máté huszonegyedik részében. 15) Azt mondotta vala Sz. Dávid,¹⁾ hogy Melkizedek rendin való pap lészen az Messiás; és mivelhogy Melkizedek kenyérral és borral áldozék, ő rólla is azt mondgya Zakariás,²⁾ hogy semmi drágább nem lészen az ő ajándékiban, mint az választottak kenyere és az szűzesség szerző bor. Ezt is Sz. Máténak huszonhatodik részében, az végvacsorán bétölté Christus urunk. 16) Az ő keserves kínnyát és halálát szinte úgy megjövendöllék az próféták, az mint megírja Sz. Máté. Mert hogy az ő tanítványi elfutnak mellőle, olvassuk Zakariásban.³⁾ Hogy mint az ártatlan bárányt kötve viszik az halálra, feljegyzette Isaiás;⁴⁾ hogy harmincz pénzen eladgyák őtet, Zakariás.⁵⁾ Továbbá az ő ostorozásirúl emlekezik Sz. Dávid⁶⁾ és Isaiás.⁷⁾ Az ő sok csúfolásit megírja Sz. Dávid.⁸⁾ Hogy az ő kezeit és lábait által-szegezék, megmondotta Sz. Dávid⁹⁾ és Zakariás.¹⁰⁾ Hogy az latrok között lészen helye, nyilván írja Isaiás;¹¹⁾ hogy az ő ruháját sorsra vetik;¹²⁾ hogy szomjuságában eczetet adnak innya, Sz. Dávid.¹³⁾ És sok egyéb cikkelyit az ő szenvedésinek nyilván megmondották vala még régen az próféták. 17) Az ő testének feltámadásirúl, harmad napra, bizonyos tanúság adatott.¹⁴⁾ 18) Hogy az Ur Isten elvetné az sidókat, az kik megtagadták vala az ő Úrokat, megmondgya Dániel.¹⁵⁾ És számtalanszor azt is megjövendöltette vala az Isten, hogy Jerusalelem úgy elrontatnék, hogy soha többé fel nem épülne,¹⁶⁾ és az sidók is örök búdosásra és számkivetésre vettetének, mivelhogy az Messiást bé nem vötték vala.¹⁷⁾ Mely dolgoknak bétellyesedését szemünkkel láttyuk. 19) Hogy az pogány népeket megtéríti az igaz Isten ismértire az Messiás, olvassuk Isaiás-¹⁸⁾ és Malakiásban.¹⁹⁾

Mind ezekből bizonyos és nyilvánvaló erőssége támad az mi hitünk igazságának. Mert senki ezeket ily punctra meg sem jövendölhette s bé sem teljesíthette volna az Istennek vezérlése és kiváltképpenvaló indítása nélkül. Igazán mondgya tehát Sz. Ágoston,²⁰⁾ hogy valamit most az Christus zászlója alatt az anyaszentegyházban látunk, azokat sok üdővel előbb megjövendöllötték vagy az próféták, vagy ő maga Christus urunk; és ezzel fölötte

¹⁾ Psalm. 109, 4. — ²⁾ 9, 17. —

¹⁵⁾ 9, 26.

³⁾ 13, 7. — ⁴⁾ 53, 7. — ⁵⁾ 11, 12.

¹⁶⁾ U. o. 27. v.

— ⁶⁾ Psalm. 37, 18. — ⁷⁾ 53, 5.

¹⁷⁾ Lev. 26, 14—45. Dent. 4, 26. 27., 28, 15—68., 30, 1. Nehem. 1, 8. stb.

— ⁸⁾ Psalm. 68, 20. — ⁹⁾ U. o.

21, 17. — ¹⁰⁾ 13, 6. — ¹¹⁾ 53, 12.

— ¹²⁾ Psalm. 21, 19. — ¹³⁾ U. o.

¹⁸⁾ 2, 2., 11, 10., 49, 6.

68, 22.

¹⁹⁾ 1, 11.

¹⁴⁾ U. o. 15, 9, 10. Ose. 6, 3.

²⁰⁾ De catechiz. rudib. cap. 24.

bátoríttatik az mi igaz vallásunknak állhatatossága. És mivelhogy az miket jövendöllött az sz.-írás, láttyuk, hogy bétellyesedtek: bizonyosok vagyunk, ugymond Sz. Agoston¹⁾ és Tertullianus,²⁾ hogy az jövendő dolgokban sem csalatunk meg.

HATODIK RÉSZE.

Ötödik bizonyság: Az isteni csudák.

Az emberi okosságnak értelme fölött való tudománynak nincs erősebb bizonytsága, mint az csudatétel. Mert midőn az egész természetnek ereje fölött valamit cselekeszik az Úr Isten, az előnkben adott dolognak bizonyosságára, azt önnön maga erősíti és bizonyította cselekedetivel. Ez vólt az oka, hogy mikor az Isten valami nagy dolgot el akart hitetni az emberekkel, csudatétellel erősítette tanítását: mint az Moyses, Illyés próféták és több próféták cselekedetiből megtetezik.

Hogy pedig az keresztyén hitnek bizonyosságára számlálhatatlan csudák löttek, sok bizonyos és minden kételkedést kirekesztő úton megmutathattyuk:

I. Az mi ellenségink ő magok bizonyságink ebben: mely bizonyságnál, mondán azelőtt,³⁾ hogy egy erősebb nem lehet. Meghallók nem régen,⁴⁾ mely homály nélkül hirdeti Jósef sidó historicus, hogy Christus urunk az ő tanítását sok csudákkal megerősítette. Ennek fölötte, mikor Marcus Aurelius császár hadával együtt Németországban hadakoznék, és az száraz helyeken csaknem halnának meg szomjúval,⁵⁾ másfelől az ellenség is rajtok vólta: az kik keresztyének valának az hadban, térdre esének, az Istennek könyörgének, hogy ha ő néki kedvesen szolgálják, nyújcsa kegyelmességét hozzájuk, és adgyon alkalmas esőt. Az Isten mindgyárt nemcsak bő esőt ada, de az római hadal szembeszállott ellenségre oly sok mennykövet bocsáta, hogy megijedvén elfutnának. És ezt ő maga az császár nagy hálaadással vővé az keresztyénektől, és az ő birodalmának minden részeire szép dicsírettel írta az keresztyénekről, ugymond Tertullianus.⁶⁾ Végezetre, azt írja Tertullianus,⁷⁾ hogy nem tagadhattyák magok is az keresztyének ellenségi,⁸⁾ az mi hitünk erősítésére lött csudá-

¹⁾ U. o.

²⁾ L. a 72. l. 2. jegyz.

³⁾ L. a II. k. II. r. a 72. lapon.

⁴⁾ L. n. o.

⁵⁾ Lat. szór. T. i.: csaknem szomjan haltak.

⁶⁾ Apologet. 5.

⁷⁾ U. o. 23.

⁸⁾ Lat. szór. T. i.: maguk a keresztyének ellenségei sem tagadhattyák.

kat. Mert ha ki nem hiszi, nygomond, hogy az mi hitünk igaz esudákkal tündöklök, vigyenek valami ördögtől megszállott embert az bírák eleiben, és megláttyák, hogy midőn az keresztyén ember megrivasztva, hogy igazat mondgyon, szintén oly nyilván megvallyá ő előtte ördögi vóltát, mely csalárdul egyebek előtt hazudozza istenségét. Azvagy hozzanak mást elő, az ki magát Istennel tellyesnek mondgya; az ki esőket, gyógyításokat ígír nagy mérészséggel: és ha az keresztyén ember előtt igazán meg nem vallyá, hogy ő nem Isten, hanem ördög, ám bátor,¹⁾ ugyanottan mindgyárt megölylétek az keresztyén embert.²⁾ Hová lehet ennél nagyobb bizonyága az igazságnak? Ne hidgyetek szónknak: szemeteknek hidgyetek; ezeket látván, hidgyétek el, hogy nincs több isten az keresztyének Istenénél; hogy ezt nem egyéb hittel kell tisztelni, hanem azzal, mellyet mi követünk. És mivelhogy láttyátok, hogy az ti istenitek az mi hatalmunk alá vettetek; hogy mi előttünk hazudni nem mernek; hogy az mi illetésünkre és lehellésünkre nagy kínnal és nem jó kedvvel ki kell menniek, az igazat meg kell vallaniok: hidgyetek nékik, mikor az magok gyaláztatyára igazat mondanak, az kiknek hittetek, midőn az magok ajánlására hazudtak.³⁾ Ezek mind Tertullianus szavai. Ki ismét, egy kevés közbe vetett szók után, ő magokkal bizonyíttva az pogányokkal, hogy, minden jutalom és ajándék nélkül, az ő testekből kiűzik az keresztyének az ördögöket.⁴⁾ Végezetre, meghallók ezelőtt,⁵⁾ hogy az ördögök magok is megvallották, hogy ők az Christus erejével megkötöztetnek.

II. Hogy az mi Urunktól ő magától tött csudákról semmit most ne szölyunk, mivelhogy ezekről emlekezünk ezelőtt is,⁶⁾ ő utánna száma nincsen az csudáknak, mellyekkel az Isten megerősítette az mi hitünket. Meghallók imént⁷⁾ az martyrok szenvedésit mennyi csudákkal ékesítette. Ezután megmutatom⁸⁾ az szent gyöleközetek méltóságát mely nagy jelenségekkel erőssítette az Úr Isten. Az több csudáknak előszámlálására pedig nem rövid írás, hanem ugyan sok könyvek kellenének. Irenæus martyr nyilván írja, hogy sokszor az hívek egybegyölvén, bőjtölnek, imádkoznak, és így az halottak megelevenednek. Sokakból az ördögöt kiűzik, kik azután keresztyénekké lésznek; megtapasztalván magokban

1) Azaz: ám bátran, ám rajta. Az ő toldása.

2) Tert. szavai ezek: «Ibidem illius christiani procacissimi sanguinem fudit.» Apologet. 23.

3) «Credite illis, cum verum de se loquuntur, qui mentientibus creditis.» U. o.

4) U. o. 37. a vége f.

5) L. a II. k. II. r. a 73. lap.

6) L. u. o.

7) L. a II. k. IV. r.

8) T. i.: a III. k. V. r. 3. cz. - ben, a mely azonban nem foglaltatik jelen műben.

az Isten erejét. Sokan kezek illetésével betegeket gyógyítanak. Sz. Ágoston azt írja,¹⁾ hogy szemével látta Mediolanumban, midőn az Sz. Gervásius és Protasius tetemét másuvá vinnék, hogy egy vak ember megilletvén kezkenőjével az ő koporsójokat, és az kezkenőt szeméhez vivén, megvilágosított. Ugyanezen Sz. Ágoston másutt²⁾ az Sz. István teteminél lött csudákban annyit számlál elő,³⁾ hogy csak azoknak kiírására is sok üdő kellene. Maga Sz. Ágoston sem oly balgatag nem vólt, hogy akármit elhitethettek volna véle; sem nem írt egyéb dolgokat, hanem szemével látott és kezével tapasztalt igazságot.⁴⁾ És azt merem mondani, hogy az Christus mennyben menetele után is annyi csudákkal tündöklött az keresztyénség, hogy ugyan meghaladta az ó-testamentomban lött csudálatos dolgokat. Mert ha Moyses az vizet vérré változtatta:⁵⁾ Sz. Narcissus is az vizet olajjá fordította, nyomond Eusébius. Ha amaz három ifiak az tűz között Babylóniában sérelem nélkül sétáltak:⁶⁾ Sz. Polycarpusnak sem ártata az égő tűz semmiben; Eleutherius martyrt pedig nemcsak az megtüzesítettett vaságy, de az égő kemence sem sérthette meg.⁷⁾ Ha Moyses az tenger vizét megszáraztotta;⁸⁾ ha Áronnak aszszú veszzője megvirágzott:⁹⁾ az Neocasareabéli Sz. Gergely is, egy szavával, egy nagy kősziklát másúvá vín, hogy az templom építésére hely lenne; egy nagy tót, mellyen két atyafi veszekedik vala, kiszárzta; az Lycus folyóvíznek veszedelmes árját megtartóztatá; az ő pálczáját leütvén az parton, szép termőfává nevelé. Ha Elizeus az bélpoklosokat meggyógyította:¹⁰⁾ Pafnutius is mind vakokat, mind poklosokat meggyógyít vala, nyomond Ruffinus; sőt Spiridionról írja ezen Ruffinus,¹¹⁾ hogy midőn az ő leánya meghólt volna, és egy jámbor embernek nálla letött marháját fel nem találák, az koporsóhoz ment, és az hólttest megszólalván parancsolattyára, kijelentette, hon vólna az más ember marhája. Egy Deuterius nevű arianus püspök az keresztségben nem igazán ejté az Szentháromságnak nevét, azért szemlátomást elenyészék az viz, és véghez nem viheté az keresztséget. Az Valens császár fia pedig, ugyan meg is hala mindgyárt, mihent ezt megkeresztelé az arianus püspök. Mikor az pogányok az szent könyveket még akarnák égetni, az Úr Isten oly esőt támaszta, hogy soha meg nem égethették. Az donatisták is azt az edényt, melyben az szent olaj vala, el akarák rontani, és

¹⁾ Confess. 9, 7. De civ. Dei, 22, 8.

²⁾ De civ. Dei, 22, 8.

³⁾ Ama csudák közül egyet Bourdaloue is megemlíti (Sur la relig. chrét. I. r. a v. felé).

⁴⁾ Csaknem szórul-szóra így nyi-

latkozik két ízben is Bourdaloue (id. besz.-nek I. és II. r.-ben). —

⁵⁾ Exod. 7, 20. — ⁶⁾ Dan. 3, 15—24. — ⁷⁾ Niceph. 3, 29. — ⁸⁾ Exod. 14, 16—22. — ⁹⁾ Num. 17, 8. —

¹⁰⁾ IV. Reg. 5, 8—14. Luc. 4, 27. — ¹¹⁾ Niceph. is, 8, 42.

idestová hagyigálák ; de soha egybe nem ronthaták. Az is sokszor történt, hogy midőn az húsvét napját nem illenék azon az napon, az mellyen kellett volna, húsvét estin, az keresztelő víznek edényében, szokott mód szerént, fel nem fakadott az víz, hanem azon az napon történt ez az szokott csuda, mellyen az húsvétet törvény szerént kellett megillen.

Az mi pedig mind ezeknél nagyobb, mikor az Úr Isten, az utolsó üdőkben: is, valamely pogány nemzetet meg akart téríteni az igaz hitre, nyilvánvaló csudákat mutatott, mellyekkel meggyőzetnének az bálványozók. Basilins Macedo római császár az oroszokkal frigyét vetvén, egy jámbor érseket küldé hozzájok, hogy az Christust hirdetné. És midőn az oroszok fejedelme azt kívánná tőlle, hogy olyan csudát mutatna nekik mint Babylóniában az három ifjak mutatának,¹⁾ és így ő is minden népével megtérne: az szent ember, sok szép könyörgések után, az evangeliomot az tűzben veté, és midőn egynilány óráig minden sérelem nélkül megmaradott volna, az pogányok Christushoz hajlanak. De mivelhogy ezt az csudát ezen nemzetségnek nagy része nem látta vala, az régi setétségben marada. Azért üdő jártára Sz. Bonifaciust küldé az római pápa közikbe, ő tőlle is azt kívánák, hogy az tűzön menne által, ha el akarná hitetni velük az evangéliomot. És midőn két nagy rakás fát csak közel egymáshoz meggyújtottak volna, hogy az láng egybeérne, minden ártalom nélkül, közeparánt sétála az lángban Bonifacius: az pogányok is, az Istennek erejét látván, az ő lábához borúlának és megtérének. Pópo nevű szent püspök, mikor az dániai pogányságot tanítással Christus urunkhoz nem hódoltathatná, egy nagy vaskeztyűt csináltata, és midőn ezt vastagon megtűzesítették volna, az kezébe könyökig felvoná, jó ideig hordozá és azután az pogány király lábához veté. Ennek fölötte minden ruháját megviaszoztatá, magára vövé, meggyújtatá: és csak haja szálát sem bántá az tűz. Mely dolognak csudálatos volta az Istennek engedelmességére téríté az vad pogányokat. Ezekhez hasonlóképpen az több nemzetségek megtérésének historiájában is mindenkor azt talállyuk, hogy az kik által az keresztyén hitre hozattak az népek, azok által sok csudákat jelentett az Úr Isten; mellyeket sem el nem fődözgethettek, sem el nem kerülhettek az keresztyének ellenségi, hanem fejet kellett hajtaniok az győzödelmes jelenségeknek.

Hasonló formán, hogy az ő tisztaságában megtartatnék az keresztyénség, az éretnekségek kigyomlálásában is csudatételekkel hadakozott az Úr Isten. Midőn egy böles arianus püspökön szóval semmit nem kaphatna az igaz hitű püspök, arra kénszeríté, hogy velle egyetembe az tűzben menne, és ott tetezenék ki az

¹⁾ Dan. 3, 15—94.

igazság. Nem mere bémenni az arianus: de az igaz püspök béméne, és az tűz közül szólván, diadalmat vón az eretnekségen. Sz. Efrem hasonlóképpen győzé meg az severianus eretneket, ki egy magas kőszálon áll vala mindenkor, és sanyarú életének tettes színével sokakat megcsal vala. Mert midőn ő maga az severianus azon kérte volna az patriarchát, hogy az tűzben ugranának mindketten, de látván az patriarchának kész vóltát, nem merte volna próbára vetni magát: Efrem az ő papi stóláját az tűzben veté, három óráig ott hagyá. sérelem nélkül kivövé, és az eretnek embert megtéríté. Leuwigildus király előtt is az arianust azzal győzé meg az igaz keresztyén ember, hogy az tüzes gyűrűt újjában voná, és kínnyát nem érzé. Más¹⁾ diaconus pedig az forró vízben egy óráig motoza mezítelen kézzel, és meg nem sérteték; noha mihent az arianus belényüla, az egész húsa mind leroshada.

De mi szükség ezekről bőv beszédet nyújtani, holott minden historiák és minden sz. atyák írási tellyesek efféle csudákkal: úgy hogy nemesak az hitnek derék fundamentomit, de még csak jó szokásit is csudákkal támogatta az Úr Isten: úgy mint: az szentelt víznek és az szent kereszt jelének erejét etc. Hogy pedig ezek az sok, fő, tudós, szent emberek, az kik ezeket az csudákat feljegyzették, sem meg nem csalatkoztak balgatagságok miatt, sem meg nem csaltak minket hazugságokkal: nyilván kiteteczik abból, hogy ily sokan, ily különböző üdőkben, ily nagy szent életben élvén, egy nyomon soha úgy nem járhattak volna, az mint jártak,²⁾ ha hamisságot forraltak volna. Mivellhogy pedig az pogányok közt éltek, midőn ezeket feljegyzették; és oly dolgokat írtak, mellyek sokak tudtára és nyilván löttek: soha el nem kerülték volna, hogy az nyilvánvaló hazugságot torkokban nem verték volna, ha valamit csak magoktól költöttek volna. Ennek fölötte oly emberek vóltak, az kik ezeket írják, hogy ugyan hitek szerént azt tartották, hogy nem szabad semmi jó végre³⁾ hazudni, és kiváltképpen az hitet nem szabad hazugsággal erőssíteni; mivellhogy gyalázattyára esnék az isteni igazságnak, ha az emberi hazugság nélkül szűkölködnéjék.⁴⁾

Továbbá azt is ezennel megmutatom,⁵⁾ hogy az Istennek gondviselése, mely vigyáz szüntelen az mi üdvösségünkre, soha nem szenvedte volna, hogy az hamis tanításnak támogatására ennyi igaz csudák lennének; vagy pedig, hogy az hamis csudák oly gyakran, oly tettetes színnel lennének, hogy senki az istenfélő

¹⁾ Minthogy az előbbieken nem szólt «diaconus»-ról: tehát nem «más», hanem egy v. valamely.

²⁾ T. i.: feljegyzéseik nem lehettek volna megegyezők.

³⁾ T. i.: még jó czélből sem.

⁴⁾ T. i.: gyalázatára válnék az isteni igazságnak, ha emberi hazugságra szorulna. L. az 55. lapn. 12. jegyz.

⁵⁾ T. i.: ennek a II. könyvnek XI. részében.

bölcs emberek közül az hamisságot meg nem értette volna és ki nem kiáltotta volna.

III. Sz. Ágoston doctor két helyen támaszt ilyen bizonyítást: Midőn, ugymond, az keresztyén hitet az egynihány tudatlan emberek kezdék hirdetni, és oly mély dolgokat akarnak vala elhíttetni, mellyeket semmi okosság meg nem érthet vala: oly súlyos életre kötelezik vala az embereket, mely az természet indúlattal arczúl viaskodik vala. Avagy ezt az ő tanításokat csak pusztá szóval támogatták,¹⁾ és ugy hajtották magok mellé az világ bölcseit, gadagit, fejedelmit: avagy csudatételekkel hódoltatták meg az világot, nem szép szóval. Hogyha, ugymond, ez az nemtelen, gyarló, tudatlan kevés halász, az világi bölcsekkel is, ily csudálatos dolgokat elhíthetett: kétség nélkül oly csuda dolgot mivel, melynél csudálatosb nem lehetett volna. Mert ha megtekintyük, kik hirdették az mi hitünket legelőször; kiknek hirdették; mely csudálatos és nehéz dolgokat hirdettek; mennyi sok ellenségek közt hirdették; és mely igen megváltoztatták prédikállásokkal az emberek életét és erkölcsét: kétség nélkül megérthettyük, hogy isteni erő nélkül, csak száraz beszéddel, ily nagy dolgok véghez nem vitettenek. Ha pedig csudákkal hitették el az csuda dolgokat, és az ő tanítások nem szók, hanem isteni jelek voltak: kétség nélkül nagy vak mérészség, midőn nem hiszik némellyek, az mit az egész világ elhitt. És ezekből azt fejezi ki Sz. Ágoston, hogy nagy csuda annak az ő balgatagsága, az ki nem hiszi az keresztyén igazságot, mellyet ez világ tekéletessen elhitt.²⁾

De, hogy az igazságnak ereje inkább kitessek, mondhatná azt³⁾ valaki ezek ellen: hogy az pogányok közt is löttek csudák, de azért ezzel nem erőssített meg az ő bálványozások. Ő maga sem tagadgya Sz. Ágoston, hogy azok az bálványok, mellyeket Aeneas Trójából hozott vala, Alba nevű városból, ön könnyeken Rómában költözének.⁴⁾ Actius nevű ördöngös, Tarquinius előtt, egy beretvával ketté metczé az köszörűkövet. Claudia vestalis szűz, hogy az ő szűzességét megbizonyítaná, mellyet bűzbe kevertek vala, az övénel fogva oly hajót vona fel az Tiberisen, mellyet sem ökrök, sem emberek meg nem mozdíthatnak vala. Tuscia szűz pedig, hasonló okból, az rostában vizet meríte és ugy vivé az birák eleiben.⁵⁾ Ő maga Christus urunk is azt mondgya,⁶⁾ hogy az hamis proféták sok jeleket tésznek, de nem kell ezeknek hinni.

¹⁾ Lat. szór. T. i.: avagy csak pusztá szóval támogatták ezt az ő tanításukat.

²⁾ Sz. Ág. (De civ. Dei, 22, 5. S.) fennebbi fejtegetéseit Bourdaloue is felhasználja (Sur la relig. chrét. I. r.).

³⁾ Lat. szór. T. i.: azt mondhatná.

⁴⁾ V. ö. Dionys. Halic. Antiqu. Rom. 1, 68.

⁵⁾ De civ. Dei, 10, 16. Es Tert. Apologet. 22. a végén.

⁶⁾ Matth. 24, 24.

Ezekre könnyű az válasz. Mert, az mint ugyanottan mondgya Sz. Ágoston, az pogányok csudái mind aprólékok azokhoz képest, mellyek az mi hitünket támogattják; és csak olyanok, az mellyeket az ördög is megcselekedhetett maga erejével és szemfínyvesztésével. Az sátánnak pedig, mint az rókának, kitetczik farkán ravaszúsága. Mert mindenkor gonosz végre rendeli az ő tettetes csudáit, és ha az okos ember mind eleit, utólyát és körül való részeit megtekinti, eszében veheti az csalárdságot. Tertullianus pedig azt írja, hogy midőn az ördög valakit meggyógyít, előbb megsérti; és az ő maga sértésének okát elvévén, úgy látczik meggyógyítani.¹⁾ Christus urunk sem azért mondgya, hogy az hamis tanítók csudáitól meg ne csalattassunk,²⁾ mintha egyáltalában az csudák nem volnának elégséges bizonyági az igazságnak: holott másutt azt mondgya az sidóknak, hogy ha az ő szavának nem hisznek, hidgyenek cselekedetinek.³⁾ Sőt azt is mondgya, hogy ha ő előttök csudákat nem tött volna, nem vétkeztek volna hitelenségekkel.⁴⁾ Csak azt taníttya tehát Christus urunk, hogy az hamis tanítók tettetes csudáival meg ne mozdúlyunk; mert ezek, az Sz. Pál mondásaként,⁵⁾ hazug jelek; és könnyen megtapasztalhattuk az ő csalárdságokat, ha szemesek lészünk. De majd bővebben szóllyunk ez dologrúl.

HETEDIK RÉSZÉ.

Hatodik bizonyság: Az győzhetetlen erősség.

Mikor az apostoloktól hirdetett igazságot ugyan sengéjében meg akarnák fojtani az sidók, Gamaliel nevű fő ember azt mondá⁶⁾ az sidóknak, hogy lassan járjanak, az apostolok ellen ne dühösködgyenek; mert ha Istentől vagyon az ő indulattyok, heában tusakodnak ellenek: ha pedig csak emberi gondolaton fondáltatott az ő igyekezetek, ön kinnyén eloszol és üszögében elenyészik, mint az pára; miképpen (ugymond) ezelőtt is sokan rözgölődtek és újságokat indítottak, de csakhamar megesökköntek; mivelhogy az fattyú csemeték mély és állandó gyökeret nem vernek,⁷⁾ és az mely plántát nem ültetett az Atya, hamar kigyomláltatik⁸⁾ és füstben mégyen.

1) «Lædunt primo, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum nova, sive contraria: post quæ desinunt lædere, et curasse creduntur.» Apologet. 22. a végén.

2) L. a 99. lapn. 6. jegyzetét. — 3) Joann. 10, 25. 37. — 4) U. o. 15, 24. — 5) II. Thess. 2, 9. — 6) Act. 5, 34—9. — 7) Sap. 4, 3. — 8) Matthi. 15, 13.

Emnek az tudós embernek beszéde szerént nagy bizonyysága az mi keresztyén hitünknek az győzhetetlen erősség, mellyel mindeneket meghóldoltatott, és ő soha semmi erőszakkal le nem nyomattatott. Mert ha csak emberi erőn állapotott volna az ő megmaradása és diadalmas győzödelminek üdvösséges folyása: lehetetlen, hogy ennyi sok szép dolgot véghez vihetett volna; ennyi sok ostromok között megmaradhatott volna.

I. Nem lehetett egyebünnen, hanem csak az isteni erőtül, hogy fegyver nélkül, ez világi böleseség, tudomány és hatalmasság nélkül az meggyökerezett bálványozás tellyességgel kigyomlátnék ez világból; és ennyi számlálhatatlan vad, barbarus nemzetségek az Christus zászlója alá hóldoltatnának, ugy annyira, hogy, az mint Sz. Leo írja, sokkal többen hallgatnának Rómához az evangéliom szilíd prédikállása által, hogysem az római császárok birtokához hallgattanak az erős hadaknak vérontással nyert uraságában.¹⁾ Ez pedig az nagy Isten csudája, mely az keresztyén hitnek az emberek akarattyan való hatalmát kijelenti, hogy mi-hent valamely vad, paraszt nemzetség bévötte az keresztyén hitet, noha annakelőtte mind törvényében, mind erkölesiben és magaviseelésében utálatos²⁾ vala, de mindgyárt annyira megváltozott, nemcsak egyéb magaviseelésében, de az külső rendtartásban és világi politiában is, hogy, az Sz. Pál mondása szerént,³⁾ az elébbi életek setétségnek és vakságnak itiltethetett az új világosságához képest, és, az mint Sz. Péter írja,⁴⁾ még azok is álmétkodtak az ő változásokon, az kik nem javallották az keresztyén hitet. Erre nézván Tertullianus azt írja, hogy az pogányok közt mindgyárt megismérték, midőn valaki keresztyénné lött, az ő életének megjobbításából. Azért írja Lactantius is, hogy az evangélium ugy elváltoztattya és megújíttya az embert, hogy az ki azelőtt dühös természetű, haragos, káromló volt is: oly szelíd lészen, mint az juhoeska; az ki kapdosó, ragadozó és fősvény volt is: adakozó és bővkező lészen. Az ki félenk és gyenge szívű volt is: az tüzet és keresztet, sőt az Falaris rézbikáját is és annak kínyját csak csúfollya; az ki részeges és fajtalan volt is: józan és tiszta életűvé lészen. Annakokáért méltán dicsekedik azzal Eusebius, hogy vala-

¹⁾ «Isti sunt, qui te ad hanc gloriam provexerunt, ut gens sancta, populus electus, civitas sacerdotalis et regia, per sacram beati Petri sedem caput orbis effecta, latius præsideres religione divina, quam dominatione terrena. Quamvis enim multis aucta victoriis, jus imperii tui terra

marique protuleris: minus tamen est, quod tibi bellicus labor subdidit, quam quod pax christiana subjecit.» Sermo in natali apostolorum Petri et Pauli, (az elején).

²⁾ Psalm. 13, 1., 52, 2.

³⁾ Ephes. 5, 8.

⁴⁾ I. 4, 4.

mely pogány nemzet megtért: az ő régi roszt szokását, barom törvényt és képtelen szertartását elváltottatta; és megszilárdítottván az igaz tudománytúl, emberi módra kezdett élni.¹⁾

II. Az keresztyén hitnek²⁾ isteni erőtül áradott hatalmasságának az is bizonyos jelensége, hogy az mint nem régen mondám,³⁾ noha ennyi sok tyrannusok dühösködtek ellene és igyekeztek veszedelmére, de azért soha semmit néki nem árthattak. Az tömlőczök és akasztófák megtöltetének keresztyénekkel, az hóhérok elfáradának; az kardok megtompulának az számlálhatatlan vérontásban: de az keresztyénséget ki nem gyomlálhaták. Mikor az pogányok megszünének, az ördög veszedelmesb ellenségeket támaszta, az eretnekeket,⁴⁾ kik alattomban ásnak vala vermet az igazságnak; és az sz.írásnak színe alatt, az édes szép beszédnek csalárd rejteki alatt mérgeket eltitkolván, igyekeznek vala az igazságnak rontására. De ezek is, mint az hóharmatok, hamar elolvadának; és noha gyakran, mint az záporosóbból támadott árvíz, nagy zúgással folynának; de hamar megszáradá az ő megtorlott zajok:⁵⁾ az

¹⁾ A mikről fennebbi bekezdésében szól (t. i. a ker. vallás elterjedéséről, tulajdonságairól és hatásáról), azokról számtalan jeles író elmélkedett. — V. ö.: «Chose admirable! la religion chrétienne, qui ne semble avoir d'objet que la félicité de l'autre vie, fait encore notre bonheur dans celle-ci». Montesquieu, *Esprit de lois*, 24. k. 3. f. — «... Diesz neue Mittel der Bildung... das keinen geringeren Zweck hatte, als alle Völker zu einem Volk, für diese und eine zukünftige Welt glücklich, zu bilden, und das nirgend kräftiger als in Europa wirkte.» Herder, *Ideen zur Philosophie der Gesch. der Menschheit*, IV. r. 16. k. (a végén). — «Egész polgárisodásunk keresztyéni... Bármit beszéltek és tettek a keresztyénség ellenei s vakbuzgó hívei: mégsem fogja egy nyugodtan gondolkodó sem tagadni azon állítást, hogy a keresztyénség befolyásának eredménye mindaz, a miben Európa népei nem keresztyén kortársaikat és az ó-kor összes népeit felülhaladják. A hitágazatokat illető-

leg a keresztyén társadalom felekezetekre oszlott; de a nézetek ezen különbsége nem terjed ki a keresztyénség azon elveire, melyek polgárisodásunk alapjaivá váltak; sőt ezen elvek hatalma éppen az által, hogy (t. i. azok az elvek) egész társadalmi rendünknek alapul szolgáltak, oly ellenállhatatlan, hogy az kiterjed még azokra is, kik a keresztyénség körén kívül állnak. A családtól kezdve azon viszonyokig, melyek világrészeket fűznek egymáshoz, keresztyén eszmék körében mozgnak». Eötvös, *A XIX. sz. uralkodó eszméinek befolyása az államra*, I. köt. Befejezés, (az 514—5. lapon, a 2. kiad. szer.).

²⁾ L. a 18. lapn. 8. jegyzetét.

³⁾ L. ennek a könyvnek IV. r.

⁴⁾ A ker. egyháznak első századaiban és a középkorban támadott számos vallásfelekezetet érti.

⁵⁾ Az imént említett nagyszámú, de hamar elenyésző felekezetek közül legelterjedtebb és leghosszabb életű az arianusoké volt. L. róluk a jelen műhöz csatolt «Szótár»-t.

igazságnak csendesz folyása pedig solta meg nem rekesztetett, sem ki nem száradhatott.¹⁾

III. Kiteczik az keresztyén hitnek ereje abból is, hogy noha az emberek természet szerint az magokéra szorgalmatosok; és, az Sz. Pál mondása szerint,²⁾ inkább kívánnyuk, hogy felöltöztes-sünk, hogysen mint levetkőztessünk: mindazonáltal ezt az világi jószághoz ragaszkodó indulatot ugy meggyőző az keresztyén hit, hogy, az Isaiás prófétiája szerint,³⁾ az Istennek szolgálattára, az egyházak ékességére, az egyházi személyek tartására fordítanak sírját⁴⁾ minden javoknak; ugy hogy, az Isaiás mondasaként, az nemzetségek tejével és az királyok emléjével⁵⁾ láttatnának tápláltatni az Isten szolgálói: és az királynéaszszonyok, kik az magok szülöttét is más dajkálkodására bízzák, dajkái lennének⁶⁾ az anyaszentegyház pásztorinak, kiknek még az győzhetetlen város is fejét hajtana⁷⁾ és az fejedelmek is csókolgatnák lábok helyét.⁸⁾ Az ki megtekinti ugyanis széles ez világon mennyi sok érsekség, püspökség és egyéb egyházi méltóság vagyon; és mind ezeknek táplálására mennyi sok jószágokat és uraságokat adtak az szent királyok, császárok; ennek fölötté az ki meggondollya azt is, minémű alázatossággal az fejedelmek is térdre esnek⁹⁾ az egyházi emberek lába előtt, és az mely hatalmas császárok s királyok senkinek egyébnek nem akarják magokat megaláznai, az fő pásztor lábaihoz borulnak: nyilván eszében veheti, hogy az természetet meghaladgya ennek az hitnek ereje; mely az tisztességkívánást és az maga jószágának óltalmazását ennyire megenyhítette az hívekben, hogy vígan és örömesben osztanák az Istenért az sajátttyokat, hogysen egyebek szomjúhozzák az másét.

IV. Kicsoda nem csudállya ebbenn is az mi hitünknek hatható és szív győző erejét, hogy ennyi számtalan fejedelmeket, urakat, királyi nemből származott aszszonyállatokat felindított, hogy az

¹⁾ V. ö.: «Que si elle a été invincible contre les efforts du dehors, elle ne l'est pas moins contre les divisions intestines. Ces hérésies... sont arrivées, et la foi persécutée par les empereurs souffrait en même temps des hérétiques une persécution plus dangereuse. Mais cette persécution n'a jamais été plus violente que dans le temps où l'on vit cesser celle des païens. L'enfer fit alors ses plus grands efforts pour détruire par elle-même cette Église que les attaques de ses ennemis

déclarés avaient affirmé... Mais si elle les a vues s'élever... elle les a vues tomber toutes.» Bossuet, Discours sur l'hist. univ. II. r. XX. fej. (a vég.).

²⁾ II. Cor. 5, 4.

³⁾ 61, 6.

⁴⁾ T. i.: zsrját, vagyis javát.

⁵⁾ 60, 16.

⁶⁾ Isai. 49, 23.

⁷⁾ U. o. 26, 5.

⁸⁾ U. o. 49, 23.

⁹⁾ Lat. szór. T. i.: esnek térdre még a fejedelmek is.

világnak¹⁾ hizelkedő pompájának, az ő csalárd gyengéltetésének ellenemondanának? és noha az palotákban kedvekre, negédesen és kényekre neveltettek vala, mindazáltal, nagy jókedvvel, magoktól választott szabad indulatból, mindeneket elhagyván, az puszta-
 tákban, az klastromok rekeszében, mint valami hőtig való tömlőzre mennének? és mindeneket ez világ szerént²⁾ ganéjnak³⁾ és mosléknak itilvén,⁴⁾ csak az mennyei dolgoknak elmélkedésében foglalják életüket? nagy sanyarúságban, nagy vigyázásban, sok bőjtölésben, sok testi ostorozásban tekéletes állhatatossággal él-
 nének? Nagy csudának mondgya Sz. Athanásius, ha az leányzóval elhitetik, hogy szüzességben akarjon maradni. Ki győzné előszámlálni, mennyi sok szent remeték, az vadak barlangjában rekeszkedvén, emberi társaságtól magokat megvonyván, csak az egy isteni szolgálatban serénkedtek? mennyi sok tudós és szent emberek, búcsut vévén az világtul, az barátok szerzetiben, alázatosságban, sok testi sanyarúságban szolgáltanak az Istennek; ugy mint Basilius, Nazianzenus, Epifánius, Damascénus, Sz. Ágoston és egyebek is? Sőt az császárok és hatalmas királyok, az örök életnek szerelmével gerjedező szívvel, az világi birodalomtól elváltak; ugyan lerázták magokrúl az világi dücsösséget, mellyért az emberek ily sok veszedelmekre vetik fejeket, és az barátok között nagy szentségben szolgáltak az Istennek. Anastásius és ő utánna Theodósius, azután Isaaci-
 us Comnenus görög császárok voltak; de az barátköntössel örömet elcserelék az császári-istápot, mint szinte napnyugaton Lotharius, Húgo és többen is: ugy hogy számban sem foglalhatnám mind azokat az királyokat és királynéaszszonyokat, hercegeket, nagy urakat és fő embereket, az kik ezeknek nyomdokit követvén, jószágokat az szegények közzé osztották, ő magok pedig ez világi gondoktul elszakadván, csak az egy isteni szolgálatban foglalták tellyes életüket.

Ezeket azért soha az keresztyén vallás nem cselekedhette volna, ha csak emberi bölcseségen és hitetésen éppítettett volna: az miképpen hogy ugyan soha csak egy idegen tudomány sem érkezett ezeknek, nem hogy véghez vitelére, de még csak elkezdésére is. Mert az emberi tudománynak nincs az emberek akarattyán hatalma, és ha valamennyire néha felindíttya is az embert, de hamar megcsökkönik az ő igyekezeti.

¹⁾ L. a 18. lapnak 8. jegyzetét.

²⁾ T. i.: e világon.

³⁾ Philipp. 3, 8.

⁴⁾ I. Cor. 4, 13.

NYOLCZADIK RÉSZE.

Hetedik bizonyság: Az keresztyén hitnek szentsége.

Világ kezdetitől fogva nem volt soha az emberi gondolatnak műhelyében kohlott vallások között csak egy is, az melyben sok hamisságok, ellenkezések, éktelen és az emberi okossággal tusakodó rút vélekedések nem elegyítették volna. Mert az isteni dolgoknak az ő nagy mélysége annyira fellyülmúlja az mi rövid értelmünket, hogy ha az isteni vezérlésnek bizonyos oktatása mellől elmúlunk és csak az emberi elnélkedésre támaszkodunk, mint az vak az setétben szintén úgy tapogatunk és ütjük-vétyük az igazságot. Annakokáért egy bizonyos jelensége ez is az isteni tudománynak, hogy ő benne semmi sincs, az mi ellenkezék az emberi okossággal; noha sok dolog vagy on, mely meghaladgya és megelőzi az mi értelmünket.¹⁾ Azért semmi ellenkezés, semmi éktelenség, semmi gonosz feslettségre és törvénytelen életre szabáditó kábaság nincsen az Istentől adatott tudományban: hanem inkább valamit az ember, jó okosság szerént, meggondolhat szükségésnek az tekéletes jó erkölcsre, mind azokat magában foglallya.²⁾

Ez az oka, hogy midőn az régi szent doctorok meg akarták mutatni az egyéb vallásoknak hamisságát, sok szóval előszámlálták az ő undok tudományokat, rút képtelen áldozattyokat, minden latorságra igazító vélekedéseket, az emberi okossággal szemtül-

¹⁾ V. ö.: «La foi dit bien ce que les sens ne disent pas, mais jamais le contraire. Elle est audessus, et non pas contre». Pascal. Pensées, II. r. VI. cz. IV. p. — «Ugyanazon teremtő s törvényadó ajándéka az ész, mely az ösmereteket megszerzi, s a kijelentés, melynek igazságai a hitnek tárgyai... Párosulhat bennünk a tudással a hit, mert valamint egy forrásból származott mindkettő: úgy egy célra is, t. i. erkölcsi nevelésünk- s tökéletesedésünkre munkál.» Tompa, (Tudás, hit, II. r.)

²⁾ V. ö.: «Mag die geistige Cultur nun immer fortschreiten, mö-

gen die Naturwissenschaften in immer breiterer Ausdehnung und Tiefe wachsen und der menschliche Geist sich erweitern, wie er will, über die Hoheit und sittliche Cultur des Christenthums, wie es in den Evangelien schimmert und leuchtet, wird er nicht hinauskommen!» Göthe, Gespräche mit Eckerm. III. (1832. márcz. 11. a vége f.) — «Ceci est un caractère exclusivement propre au christianisme qu'il n'a été modifié par aucune autre doctrine.» Lamennais, Pensées diverses. — «Quelle vertu a-t-on inventée depuis Jésus-Christ?» U. a. u. o.

szemben ellenköző tetczéseket. Annakokáért Eusébius képtelen balgatagságnak írja, hogy az pogányok az istenek között hadakozásokat, versengéseket, vérontásokat, paráznaságokat és sok néma vétkeknek számlálhatatlan undokságit hitték és hirdették. Sz. Ágoston csúfollja az ő rútváldozattokat... És azt írja ezen szent doctor, hogy az ördögnek mesterségesb és hathatósab talál-mánya nem lehetett, mellyel az embereket biztatná és édesgetné minden gonoszságra, mint midőn elhitette véleek, hogy az istenek között is az fajtalanság, boszszúúzás és egyéb vétkek ural-kodnak; mert, ugymond, kiki mind dücsösséges dolognak tartya, midőn azoknak nyomdokin jár, az kiket isteneknek alít.¹⁾ Sőt, az mint Lactantius írja, még az vétkeket is Isten gyanánt tisztelték, hogy annyival inkább ne futnának az gonosztúl, mennyivel nagyobb és böcsülletesb dolgoknak tartják vala az bűnöket. Végezetre, azt írja Sz. Ágoston, hogy az idegen istenek²⁾ tiszte-lőknek, az ő istenek soha nem adtak jó erkölcsről való törvénye-ket, sem az ő templomokban az tekélletes életre nem intették az embereket, hanem undok játékokkal tisztelték az ő innepna-pokat.³⁾

Az keresztyén hitben pedig mind különben vagyon az dolog. Mert:

I. Oly tiszta, szent és tekélletes az keresztyén vallás, hogy ő benne semmi konkolyt, semmi megvetőt, semmi fogyatkozást, semmi ellenkezést nem találhatsz. Az Istenről semmit nem tanít vagy illetlent az isteni felséghez, vagy ellenközőt az emberi okossággal: sőt, az mint az első könyvben megmutatám, minden hatalmat, minden bölcseséget, minden fogyatkozás nélkül való jószágot tulajdonít neki. És mivelhogy az emberi okosság is azt mutattya, hogy az istenséget meg nem foghattya az emberi elme, oly dolgokat is tanít az mi hitünk az Istenről, mellyek sokkal fel-lyülhaladgyák értelmünket, noha semmiben nem ellenkeznek az igaz okossággal.⁴⁾ Az isteni tiszteletbenn is semmi éktelenséget nem szenved, sőt mindenek tiszták, szentek és igen illendők, vala-mikkel az Istennek kedveskedik.

II. Az jó erkölcsről és tekélletes életről csudálatos szép törvé-nyeket rendelt, és ezeknek megtelleyesítésére erős, fogatos esz-közöket adott az keresztyén hit; mellyekkel az Istennek kedves⁵⁾ tiszteletire, felebarátunknak tekélletes szeretetire, magunkviselésé-nek szép rendelésére viszen minket. Azért mondgya Tertullia-nus,⁶⁾ hogy az keresztyén ember ne csak baráttját szereti, mint

1) De civ. Dei, 2, 7. 10. 25.,
4, 1. 26., 6, 7., 7, 21.

2) T. i.: isteneket.

3) De civ. Dei, 2, 6.

4) I. a 105. lapn. 1. jegyzetét.

5) I. a 67. lapn. 5. jegyzetét.

6) Apologet. 45.

egyebek; hanem még ellenségét is: sőt nincs senki, az kit ellenségének tarcsón az keresztyén. Ennek fölötté nemcsak az fajtalanságot, ugymond, de az szívnek titkos kívánságát, az szemnek illetlen tekintetét is kiírtya az keresztyén hit. Nemcsak megfíltya hogy ne árcsunk, de azt is, hogy gonoszt ne mondgyunk másnak és boszszút ne álljunk.

Hogy pedig nagyobb serénységgel nyúlnának az emberek ezekhez az tekéletes jó erkölcsökhöz, mellyeket kíván az mi hitünk az keresztyénektől, sok szép ígíretekkal, nagy jutalmoknak bizonyos reménségével, ez világi nagy áldomásokkal, az örök bódogságban bővölködő mennyei gazdagságokkal édesgeti az keresztyén vallás az embereket az jóra: másfelől pedig az gonoszokat mind ez földi csapásokkal, s mind az következőndő örök kárhozatnak rettenetes fenytékével, mint valami erős zablával, tartóztattya és megvonsza az gonoszagtól. Hogy pedig hathatós legyen az mi kemény szívünknek megszagatására az isteni fenyték, eleven példáját veti szemünk eleiben az bűnösökön tölt boszszuálló haragjának: midőn az mi első atyánknak esetit, Sodomának mennyei tüzzelel megemésztését, az vízözön miatt az emberi nemzetnek kigyomlálását és több isteni ífleteknek jelenségit szemünk előtt hordozza. Így az reménség és félelem között igyenesen hordoz, hogy az Istennek igazsága se ejesen kétségben; de azért az ő jó volta és szép ígíreti se adgyanak bátorságot az gonoszásra.

III. Hogy ne csak szóval, de példával is az szentségre vinne minket az keresztyén vallás: előnkben adgya az régi szent jámboroknak tekéletes magaviselését, és legfőképpen az mi Urunknak és emberi testben öltözött Istenünknek cselekedetét és szent erkölcsit tükörül veti, hogy ne szégyenlye az szolga azon az ösvényen jártát, mellyen tudgya, hogy az ő Urának nyomdoki fnylenek. Ugyanis ninesen az keresztyénségben semminémű dolog, mely annyira elidegeníthesse az embert az bűntől, mint az Christus halála és vére hullása; mely az bűnnek undokságát és ez ellen való haragját az Istennek nyilván megmutattya. Nines semmi eszköz, mely annyira felgerjeszthesse szívünket az szent életre, mint az mi Urunk szilid és megfeddhetetlen erkölcsinek szentsége. Ennek fölötté, az Christus érdemének erejéből, oly szentségek (sacramentomok) hagyattanak az keresztyénségben, mellyek nemcsak vastagítyák az híveket az tekéletes életben (mint magokban érzik és próbálva tudgyák, az kik gyakorlyák ezeket): de az gonoszagtól is fölötté megvonszák és megtartóztattya az mi gvarlóságunkat. . .

IV. Mivelhogy az keresztyén hitnek fondálója nemcsak jó törvényszerző, de csudálatos tanácsadó¹⁾ is vólt, nem elégedék

¹⁾ Isai. 9, 6.

meg az jó törvényekkel, hanem az tekéletes életnek tellyességére csuda szép tanácsokat is ada. És noha ezekre nem kötelez senkit is, de azért int mindeneket, hogy ezeket kövessék. Annakokáért, ha ki az isteni szolgálatban szorgalmatosb akar lenni, azt adgya tanácsul, hogy az házasságnak köteleességiben való sok szorgalmatoskodásnak békét hadgyon, és az minémű gondviselést házastársára, gyermekire térítene, azt csak egyedül az egy Istennek való kedveskedésre fordítsa.¹⁾ Ennek fölötte, hogy ha ki szomjúhozza az mennyei dolgokat, és ez világi gondtúl, nyughatatlanságtúl, sok búsulástul meg akar menekedni, hogy annyival állhatatosb lehessen az isteni szolgálatban, adgya el jószágát, ossza az szeginyek közzé, és úgy kövesse az Christust.²⁾ Végezetre, az ki lelki csendeszséget keres, és az világi veszekedést, háboruságot, vizáلكodó perpatvart el akarja kerülni, azt adgya tanácsul Üdvözítónk, hogy az ki perleni akar veled az felső ruháért, inkább az dolmányt is oda adgyad, hogysesm ezért veszekedgyél valakivel, és az te lekednek csendesz békeségét felháborítsad.³⁾

V. Az keresztyénségben még az külső rendtartások és közönséges szokások is oly szép igyenessen, oly jó móddal folynak, hogy csak ugyan gondolkodásunkkal sem rendelhetnénk jobb szer-tartást. Az egyházi dolgokban nem olyanok az keresztyének, mint az fejetlen lábok: hanem fő lelki pásztorok vannak, az kik vezérlék az nyáijat. Az visszázavonyások leszállításában jó módgyok és eszközők vagyon az szent gyöleközetek által. Az egyházi dolgoknak folyásiban szép rendek vagyon; mert, az mint Tertullianus⁴⁾ és Sz. Ágoston⁵⁾ írják, az Christus parancsolattyábúl az templomokban gyölnek az hívek, ott külön vannak az férfiak, külön az asz-szonyemberek, és ott hallyák az tanítótúl, mint kellyen itt élniek, hogy az más világon örökké élhessenek. És, hogy egy szóval sok dologot egybefoglallyak, valamit az ember meggondolhat, az mi szükséges, hasznos és alkalmatos volna az mi életünknek szent és Isten szerént való viselésére, azokat mind szépen megtalállyuk az igaz keresztyén vallásban: viszontag valami az gonoszágnak gyűlölségére és eltávoztatására felindíthattya az embert, azt is mind magában foglalta az keresztyénség. És ezeket az ő tanításit sem ő magában meghasonlott ellenkezésekkel, sem illetlen éktelenség-gel, sem az okosság ellen tusakodó vélekedéssel, sem egyéb meg-feddhető balgatagsággal nem elegyítette.⁶⁾ Mely dologból nyilván kinyilatkozik, hogy az Istennek bölcsesége vólt ennek szerzője és vezérlője; holott sem az régi bölesek tudományában, sem soha

1) I. Cor. 7, 25—38.

2) Matth. 19, 21.

3) U. o. 5, 40.

4) Apologet. 39.

5) De civ. Dei, 2, 28.

6) L. a 105. l. 1. és 2. jegyz.

csak egy uj, vagy ó tévelygőnek tanításában ez az tisztaság, állhatatos szentség nem találtatott világ kezdetiül fogva.¹⁾

KILENCZEDIK RÉSZE.

Nyolczadik bizonyság: Az keresztyéneknek szentsége.

Hogyha az jó fát gyümölcserül szokták megismérni,²⁾ és az bojtorjánokrul fügét nem szedhetni:³⁾ kétség nélkül az keresztyén hitnek⁴⁾ Istentül plántáltatott igazságának nagy jelensége az keresztyének között minden időben és minden országban elterjedett szentség és tekéletes erkölcs. Mert jóllehet voltak minden időben az keresztyének között olyak is, az kik, hivatalyokrul és kötelességekrül elfeledkezvén, úgy éltek, hogy az Istennek panaszolkodása szerént⁵⁾ ő miattok gyaláztatnék az idegenektül az igazság: de mindazáltal oly nagy szentség, oly tekéletes jó erkölcs és emberi erőnek értéke fölött való ártatlanság tündöklött mindenkor az keresztyénségnek ép tagjaiban, hogy, az mint ezelőtt hallók Tertullianustul,⁶⁾ csak abból is megismérték eleintén, mikor valaki keresztyénné lött, hogy életét szentségre fordította; és, az mint ő maga másutt mondgya, ha egy keresztyénnel valaki szembe találkozott, csak látásával is megszégyenítette az vétkeket. Annakokáért azt meri mondani Eusebius, hogy valami az régi filosofusokban nagy tekéletességnek tetczett, azok, ha az keresztyén jó erkölcsök mellé vettetnek, csak gyermekjátéknak itiltetnek. Mert az leányzók, az tudatlan pórok cselekedetekkel megelőzik mind azokat, valamiket az filosofusok írásban foglaltak; és így, nem nyelvekkel, hanem erkölcsökkel bizonyították az ő hiteknek igazságát. Athenágoras Antoninus császár előtt azt meri mondani, hogy noha az keresztyéneket igen vádollyák az pogányok fajtalansággal és emberhusnak ételével: de soha senki semmi gonoszt nem kapott az keresztyének életében. Mert oly távul vannak ők minden fajtalanságtul, hogy az Istennek nagyobb kedve kereséséért sokan minden nemből szűzen maradnak.

¹⁾ A fentebbi cikkelyben foglaltakhoz hasonlókat ír Grotius (De ver. relig. christianæ, II. k. IX. és X. cz.) és Massillon (Sur la vérité de la relig. chrét.).

²⁾ Matth. 12, 33.

³⁾ U. o. 7, 16.

⁴⁾ L. a 18. lapn. 8. jegyz.

⁵⁾ II. Reg. 12, 14. Isai. 52, 5. Ezech. 36. 20—22.

⁶⁾ L. e könyv VII részének I. pontját.

Sok dolog volna és ugyan igen nagy könyvet is kívánna, ha feljegyzenők az pusztában lakozó számtalan remetéknek szent életeket, az egyháznak¹⁾ fő kormányosinak csudákkal és természet fölött való szentséggel tündöklő jó erkölcsöket, az tudós böles atyáknak álmélkodásra méltó sok jószágokat, az szűz leányzók-
nak és tiszta életű szent aszszonyállatoknak nagy tekéletességben viselt állapotokat, az szent mártyroknak állhatatos erősségeket. Feljegyzi bőv szóval Filo, sidó nemzetből való fő tudós ember, mint éltek ő idejében az keresztyének; mely nagy bőjtöléssel, vizzel-kenyérrel túrvén, mely nagy vigyázással sanyargatták magokat, kiváltképpen az mi Urunk szenvedésének emlekezetikor. De hogy ezeket mászorra hadgyuk; vallyon s nem csudálatos volt-é az kőoszlopon álló Simeonnak élete? ki, az ephesombéli közönséges gyöleközetnek ideje tájban, negyven ölnyi magas kőszálra állván, harmincz egész esztendeig ott állott, fáradhatatlan imádkozván az Úr Istennek. Az vadon erdőekben az orosz-
lányok ordítási és medvék bömbölési között lakozó szent remetéknek; az klastromokban bérekeszkedett szent seregeknek sokaságát, tiszta szent életét ki tudná előszámolni? Vége nem volna, ha lajstromban akarnók jegyezni az keresztyénségben virágzó szenteknek tekéletes életit, mellyek még az pogányoknak és az ördögöknek is csudálatosoknak tetezettek. Azért írja Sz. Péter,²⁾ hogy csudálkoztak az pogányok, látván, hogy nincsenek az keresztyének között azok az nudokságok, mellyekkel ők torkig teli valának. És, az mint Eusébius írja, Plinius pogány lévén³⁾ azt írja az császárnak,⁴⁾ hogy az keresztyének megfeddhetetlenek élet-
tekben; az fajtalanságot, hitszegést, csalárdságot, gyilkosságot igen eltávoztatták; virradta előtt egybegyőlnek, és Christust mint Istent dűcsőítik. De hallhadsza az Plinius tulajdon szavait, ki nyilván azt írja Trajanusnak, hogy nemcsak megkínóztatott némely leányokat, hogy kivenné belőlök az keresztyének erkölcsét, de azoktúl is értekezett, az kik elállottak az keresztyénségről. Noha azért az hazug ördögnek irigysége gyakorta sok bűzbe akarta keverni az Istennek népét; de azzal dicsekedik Tertullianus, hogy nemcsak meg nem érték ezekben az híveket, de csak ingyen meg sem merték vizgálni, ha igaz-é, az mit reájok kentek.⁵⁾ Sőt azt írja Eusébius, hogy midőn kérdették az pogány istenektől: Mi volna az oka, hogy az elébbi szokás szerént meg

¹⁾ L. a 18. lapn. 8. jegyz.

²⁾ I. 4, 4.

³⁾ Azaz: létére.

⁴⁾ Ep. lib. X. ep. 97. Előhozza Tertull. (Apologet. 2.), Bossnet (Discours sur l'hist. univ. II. r.

XXVI. fej.) és Massillon is (Sur la divinité de Jésus-Christ).

⁵⁾ Apologet. 3. (a végén). 4. (szintén a végén). 7. (az elején és a végén).

nem felelnének az emberek kérdésire? Azt mondá Apolló, hogy az igazak bántják és kötve tartják őtet, hogy meg ne felelhessen. Igazaknak nevezi vala még az hamis ördög is az ártatlan keresztyéneket.

TIZEDIK RÉSZE.

Kilencedik bizonyság: Az keresztyének ellenséginek veszedelme.

Nem fizet az Isten ez világon mindenknek bűnök szerént, és nem ostorozza mindenkor érdemek szerént az bűnösöket; mert ugyanis ha az jóknak mindenkor jól volna dolgok ez világon, az gonoszok pedig mindenben szerencsétlenek vólnának: talám azt itllhetné ebből az ember, hogy mind büntetésnek, mind jutalomnak csak ez világon vagon vége.¹⁾ De mindazonáltal gyakran kinyilatkoztattya csudálatos itéletit azokon, az kik ő ellene tusakodnak; és megmutattya szemlátomást, hogy senki az ő híveire kezét nem veti, az ki az Istennek²⁾ hátúl ütő pálczájának súllyát meg nem kóstollya. És nagy bizonyága az isteni tudománynak, mikor az Isten szemlátomást, gyakran szörnyű csapásával, megostorozza az ő ellene tusakodó kegyetleneket; mint régen Faraót³⁾ és Antiochust.⁴⁾

Ez pedig az isteni bizonyásznak jelensége⁵⁾ igen nyilván és tagadhatatlanúl megismérszik az keresztyén hitnek üldözőiben, kiket az Úr Isten kemény ostorozásával megtanított, hogy nehéz az ösztön ellen rugóldozni;⁶⁾ és hogy megromol végtére is, valaki az Istennel újjat akar vonni, és az ő igazságát az emberek közzül igyekezik kigyomláni. Ne szóllyunk bár az sidókrúl, kik az prófétiák szerént⁷⁾ Christus urunkért megrontatának. Heródes megöleté az apró gyermekeket:⁸⁾ az Úr Isten ugy megbünteté, hogy az maga testén dühösködék azután;⁹⁾ feleségét, gyermekit megöleté; ő maga szörnyű kínokkal múlék ki ez világból. Néro maga

1) Erről böven szól «Miért sa-nyargatja Isten híveit e földön, és ellenségeit gyakorta kedvökre tartja?» című beszédében.

2) L. a 18. lapn. 8. jegyzetét.

3) Exod. 14, 28.

4) I. Machab. 6, 8—16.

5) Lat. szór. T. i.: az ist. biz. ez a jelensége pedig.

6) L. a 17. lapn. 2. jegyzetét.

7) L. a 93. lapn. 17. jegyzetét.

8) Matth. 2, 16.

9) T. i.: mert, a mint azonnal utána veti, «feleségét, gyermekit megöleté». V. ö. Gen. 2, 21—24. Matth. 19, 4—6. Eph. 5, 28—33.

kezével ölé meg önnön magát. Domitianust véletlen verék agyon. Valerianust az persiai király elevenen elfogá, szemeit kitolyatá, és mikor lóra akart ülni, az ő hátára lépett, mint valami tókére, hogy könnyebben felülhetne. Aurelianus, Decius, Maxentius és sokan az keresztyének üldöző császárok közül, mikor ingyen nem is félnek vala, leváogatának. Julianus császár ő maga is megismérte, hogy őtet az keresztyénekért ölette meg az Isten; és ez okon, az maga sebéből marokkal vévén az vért és felhagyítván az ég felé, azt kiáltotta: *Vicisti Galilae!*¹⁾ *Saturare Nazarene!*²⁾ Tertullianus írja, hogy sokan azok közül, kik az császárok parancsolattýára kínoztták és ölték az keresztyéneket, iszonyu halállal veszték, és halálok óráján megismérték, hogy az keresztyén vérért kínoztatnak. Az donatisták, midőn rontanák az szentegyházakat, óltárokat és szent kelyheket, az Úr szent testét az ebeknek veték, de ő magok szaggattatának meg az ebektől...

Olvassuk több hasonló ífletit is az Istennek az keresztyének ellen dühösködő gonoszokon, melyek bizonyíttyak, hogy ugyanazon Istentől vagon eredeti az keresztyén tudománynak, az ki régenten Jeroboám kezét megszárazta,³⁾ Oziást bélpoklossággal megveré⁴⁾ és Heliódórust erőssen megostoroztatá,⁵⁾ mivelhogy az Isten ellen tusakodnak vala.⁶⁾

1) T. i.: győztél galileai. — Theodoret. Hist. 3, 26.

2) T. i.: lakjál jól názáreti. — Niceph. 10, 35. — Juliamsról lásd a jelen műhöz esatolt «Szóttár»-nak «hittől szakadott Julianus» szav. — V. ö.: «Julian megnyitotta a márványtemplomokat, de nem nyithatta meg az emberi lelkiismeretet. Belépett Daphne nagy templomába; az oraculum néma maradt, a Pythia hideg, az alsó oltár áldozat, a felső tűz nélkül és a templom hívek nélkül. Ekkor visszavonult, paizsára dönt és így kiáltott fel: «Győztél galileai!» Es, midőn ezt mondá, visszavonult a természet istene istennőinek rajával: és a katakombákból, a porból, a haumból

feltámadtak az üldözöttek, a meggyilkoltak, a vértanúk árnyékai fehér vászonöltözetükben, pálmággakkal kezökben, hogy győzedelmi éneket hangoztatva megünnepeljék az állam örök tehetetlenségét és a lelkesedés és hit örök hatalmát.» Castelar, a spanyol cortes 1869. május 5. ülésében mondott beszédében. (Lásd Castelar Beszédei, ford. Szathmáry György, 47—48. lap.)

3) III. Reg. 13, 4.

4) II. Paralip. 26, 20.

5) II. Machab. 3, 25—29.

6) A fentebbi cikkelyben foglaltakhoz hasonló dolgok foglaltatnak «A Krisztus hajója, az igaz ecclesia, győzhetetlen» című beszédében.

TIZENEGYEDIK RÉSZÉ.

Tizedik bizonyág: Az Istennek gondviselése.

Az emberi okosság is arra viszen minket, az mit az sz.-írás gyakran tanít, tudniillik, hogy az Istennek gondgya vagy on ez világra, és kiváltképpen ez emberi nemzetségre.¹⁾ Nemcsak az rothadandó testnek táplálására és megtartására hat pedig ez az ő gondviselése, de sokkal inkább az halhatatlan léleknek vezérlésére és üdvösségének megnyerésére. Mely igazságból az következők, hogy az Istennek bölcsességéhez illik, sőt ugyan kívántatik is az ő gondviselésétől, hogy az embereket, az istenes életnek rendiben, az örök üdvösségre néző dolgokban, ugy meg ne hadgya csalni, hogy az hamisság oly színnel, oly erős bizonyságokkal állattassék, mellyekre az értelmes embereknek minden okosság szerént meg kellyen hajlani és az hamissághoz ragaszkodni. Mert, az mint ezelőtt is mondók Sz. Ágostonnal,²⁾ az Istennek gondgya viselése azt kívánnyá, hogy bizonyos módunk légyen az igaz isteni tiszteletnek az hamis tévelygésektől megválasztásában. Ezt pedig az módot³⁾ fel nem találjuk, ha az hamisság is oly hihetséges jelenségekkel megerössítettik, az mellyeket okossan meg nem vethet az ember. És noha ez közönségessen minden rendbéli embereket illet: de legfőképpen hihetetlen dolog, hogy azokat, az kik az Istennek tellyes lélekkel igyekeznek kedveskedni; az kik ő érette mind jószágoktól, mind attyafioktól, mind az magok saját életektől készek megválni, ugy elhadgya és az veszedelmes érte-

¹⁾ V. ö.: «Wer . . . Religion hat, findet eine Vorsehung mit nicht mehr Recht in der Weltgeschichte, als in seiner Familiengeschichte; den Regenbogen, der sich auf Höhen als blühender Zirkel in den Himmel hängt, schafft dieselbe Sonne im Thautropfen einer niedrigen Blume nach.» Jean Paul, *Levana*, 38. cikk. — «Ha az isteni gondviselés működését hiszszük az úgynevezett nagy dolgokban, mellyek nemzetek vagy az egész emberi nem jólétére befolyást gyakorolnak: nincs semmi ok, melyért benne saját létünk intézésében kétkedhetnénk. Azon

lényhez mérve, mely e minden-séget teremté s föntartja, e földgömb s az egyes emberszív egyaránt parányi; s az a gondolat, hogy mind e milliányi égi testeknek, mellyeket egünkön látunk, útját egy ész jelölte ki: gyöngye elménknek ép oly megfoghatatlan, mint hogy saját útjaink fölött egy mindenható lény jósága örködik. Az isteni gondviselést vagy tagadnunk kell mindenben, vagy mindenben elismernünk.» Eötvös, *Gondolatok*, (Hit és vallás.)

²⁾ L. a II. k. I. r. az elején.

³⁾ Lat. szór. — T. i.: Ezt a módot pedig.

lemnek prédájára vesse; az hamisságot annyira lihetséges bizonyságokkal vette eleikben, hogy ezek mellől különben el ne mehessenek, hanemha szemlátomást akarnak tusakodni az okossággal és balgatagúl szerencsére akarják vétetni az ő lelkeket és örök üdvösségeket.

Ez azért így lévén, semmiképpen az keresztyén hit ennyi sok bizonyos tanúságokkal és erős okokkal lihetségessé nem tétetett volna, ha Istentől adatott tudomány nem volna. Mert csak emberi okossággal is felérjük azt, hogy ha valamely Istentől adatott tudománynak hitelre vivő bizonyági lehetnek, mellyek az okos embert az hitnek engedelmességére téríthetik, ezeknél sem nagyobbak, sem világosbak nem lehetnek, mint az minéműkkel ez ideig megmutatók, hogy az keresztyén hit megerősítetett.¹⁾ És valamit az ember meggondolhatja, valamit kívánhatja az isteni tudománynak erőssítésére és bizonyos jelenségre, azt mind egy csoportban láttyuk az keresztyén hitben, és semmi egyéb vallásban fel nem találhattyuk.²⁾ Annakokáért méltán írja Sz. Richardus doctor, hogy az itélet napján is elégséges mentsége lehet az keresztyén embernek, és az Istennek bátran így beszélhet: Igazságszerető Úr Isten, ki sem meg nem csalatkozhatol, sem senkit meg nem csalhatsz, ha hamis ez, az mit mi keresztyének hiszünk (megbocsásson szent felséged) te tőled csalattattunk meg; mivelhogy ezt, az mit mi hiszünk, oly csudálatos jelenségekkel és hihetséges bizonyságokkal megvastagítottad, az mellyeket senki te nállad nélkül nem cselkedhetett; és ez okon hajolni kellett az mi olménknak, engedni kellett az mi akaratuunknak, ha te ellened nem akartunk tusakodni.³⁾ Mely mondásban derék igazság, tekéletes vi-

¹⁾ V. ö.: «Il est impossible d'envisager toutes les preuves de la religion chrétienne, ramassées ensemble sans en ressentir la force, à la quelle nul homme raisonnable ne peut résister.» Pascal, Pensées, (II. r. IV. cz. XII. pont. az elején.)

²⁾ V. ö.: «Et qu'on juge après tout cela s'il est possible de douter que la religion chrétienne soit la seul véritable, et si jamais aucune autre a rien eu qui en approchât.» U. a. u. o. (a végén.)

³⁾ V. ö.: «Après quoi nous pouvons bien dire à Dieu, comme Richard de Saint-Victor: Oui, mon Dieu, si nous étions dans

l'erreur, nous aurions droit de vous imputer nos erreurs; et tout Dieu que vous êtes, nous pourrions vous rendre responsable de nos égarements: pourquoi? voici la raison qu'il en apportait: Parceque cette religion où nous vivons, sans parler de sa sainteté et de son irrépréhensible pureté, est confirmée par des miracles qu'on ne peut attribuer à nul autre qu'à vous.» Bourdaloue, Sur la relig. chrétienne, I. r. (a v. felé). — «Si ma religion était fausse, je l'avoue, voilà le piège le mieux dressé qu'il soit possible d'imaginer; il était inévitable de ne pas donner tout au

gasztalás és nyugodalmas bátorsága foglaltatik az keresztyén embernek, mellyel az pokolnak minden erőssége ellen állhatatosan viaskodhatik. Mert ha igaz nem volna az keresztyén tudomány, nem férhetett volna az isteni gondviseléshez, hogy ily győzödelmes jelenségekkel megerősíttetnék.

Jóllehet pedig az előszámlált bizonyságok között mindenik csak magán is oly világos, hogy az okos ember nem csavaroghat előtte: mindazáltal mikor egy roppant seregben egymás mellé rendeltetnek, az Sz. David mondása szerint,¹⁾ fölötte hihetségessé tészik az Istennek tanúbizonyosságát. És ha ezek nem elégségesek az értelmes emberek hitelére, nincs, az testi érzékenységektől megfogható dolgok kívül, az minék hitelt adhassunk. Azért valaki az előhozott bizonyságoknak erejét megérti és derékképpen csendes elmével általlátja, azt kell itfni, hogy, igaz okosság szerint, méltó hitelre az keresztyén vallás. És hogyha, eláltalkodott gonoszsággal,²⁾ vagy az keresztyén hitnek sullyátúl és alázatosságátúl megijedvén, vagy az emberi nemzetnek ellenségétül, vétkeinek igaz érdeme szerint, megvakíttatván, vizsgálkodni nem akar: igen könnyen az Szentlélek Istentül megvilágosíttatván, az igazságra érkezik. Mert ugyanis erőtlen minden bizonyság, ha az Szentlélek meg nem nyíttya szívünket.

Vannak ezeken kívül egyéb rendbéli jelenségi is az keresztyén hitnek³⁾ tekéletes és Istentül adatott igazságának, de ezekkel most megelégedgyünk. És lelki szemeinket az Istenhez felemelvén, az ő véghetetlen kegyességének hálákat adgyunk, hogy minékünk ezt az ő igazságát kinyilatkoztatta és, az mit sok nemzetségekkel nem cselekedett,⁴⁾ az setét pogányságnak vakságából az ő csudálatos világosságára vezérlett.

travers et de n'y être pas pris... quelle force invincible et accablante des témoignages rendus successivement et pendant trois siècles entiers par des millions de personnes les plus sages, les plus modérées qui fussent alors sur la terre, et que le sentiment d'une même vérité soutient dans l'exil, dans les fers, contre la vue de la mort et du dernier supplice!... y a-t-il eu rien de semblable dans tous les temps? Dieu même pouvait-il jamais mieux rencontrer pour me séduire? par où échapper? où aller, où me

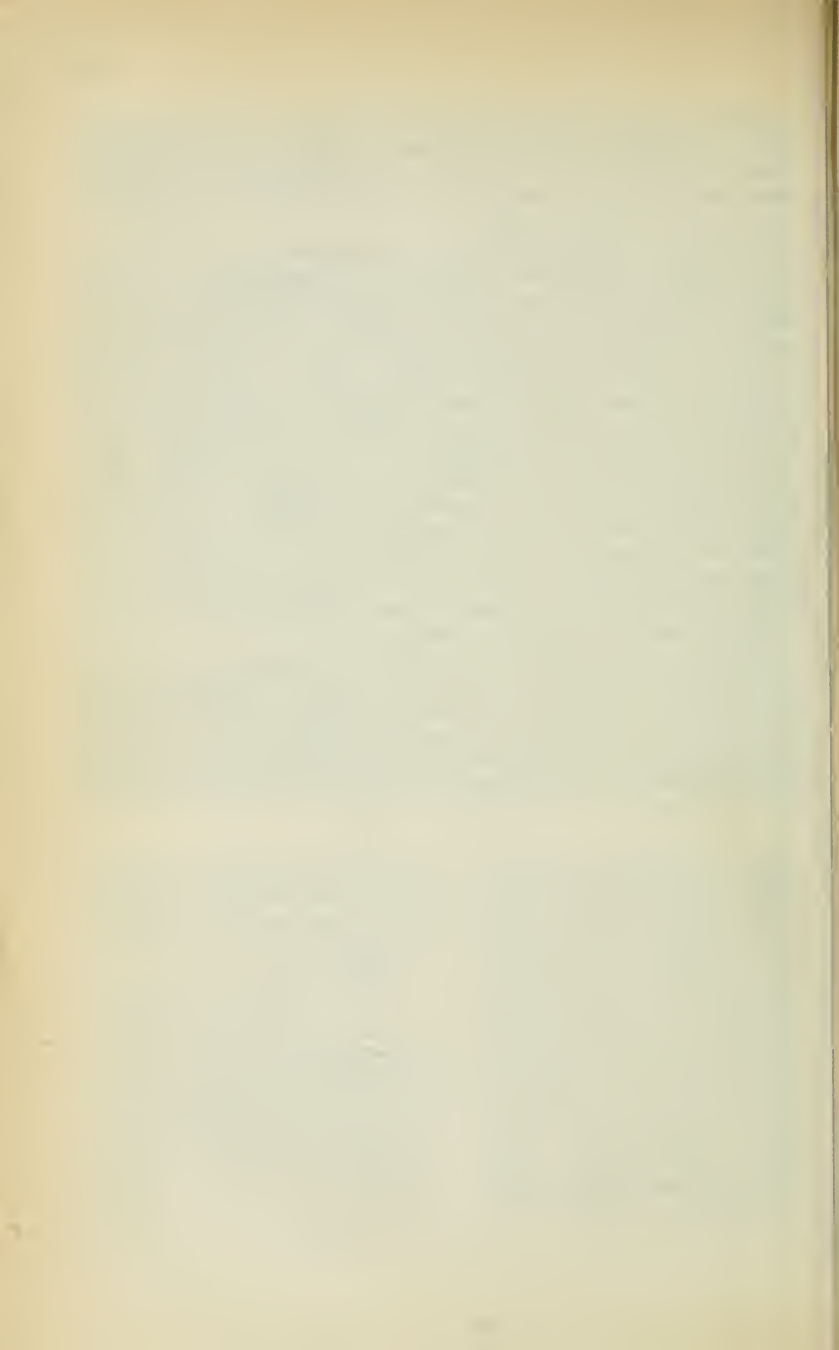
jeter, je ne dis pas pour trouver rien de meilleur, mais quelque chose qui en approche?» La Bruyère, Caractères, (Des eprits forts).

¹⁾ Psalm. 92, 5.

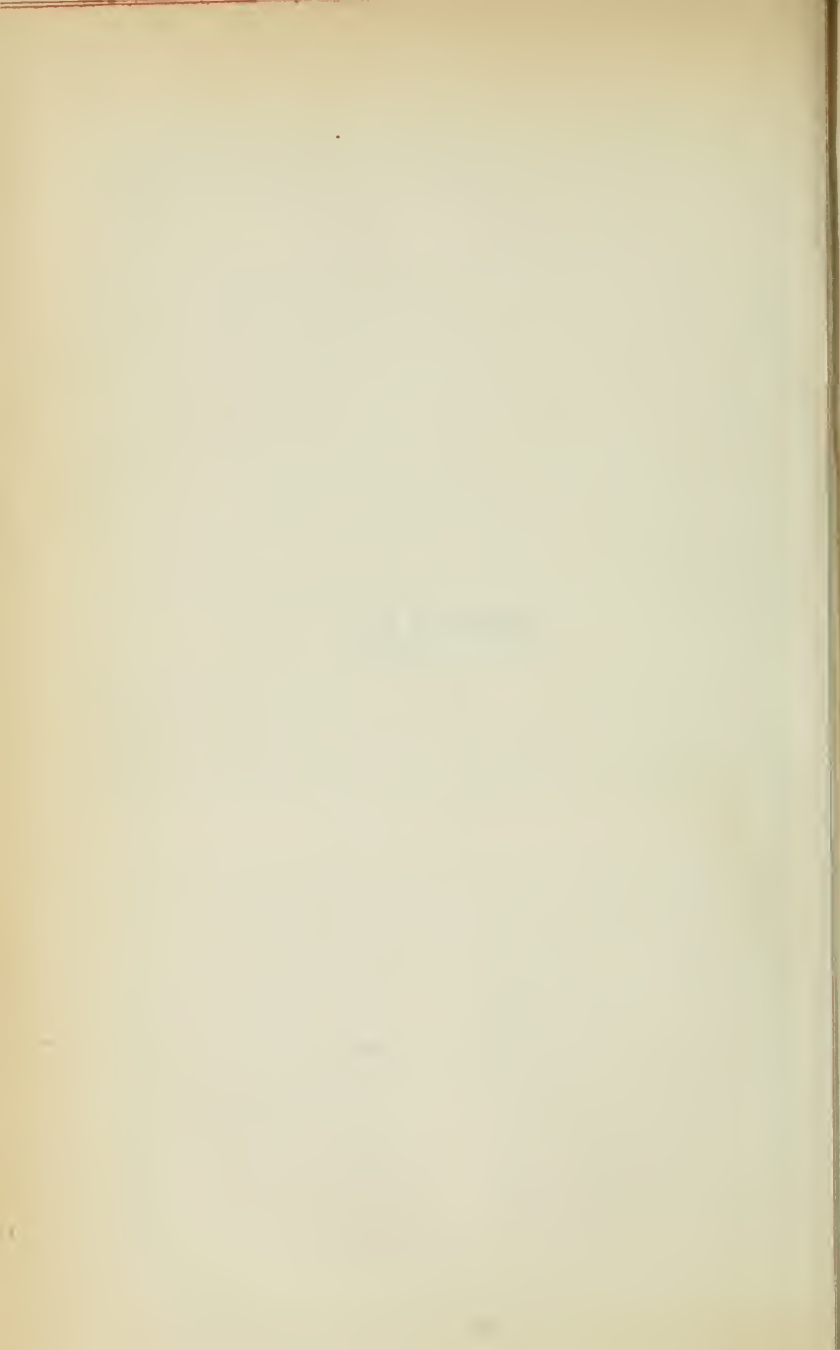
²⁾ Sap. 2, 21. II. Cor. 4, 4.

³⁾ L. a 18. lapn. 8. jegyzetét.

⁴⁾ Psalm. 147, 20. — Pascal elmésen írja: «*Non fecit taliter omni nationi*, disait David en parlant de la loi. Mais, en parlant, de Jésus-Christ, il faut dire: *Fecit taliter omni nationi*.» Pensées, (II. r. X. cz. V. pont, a végén).



SZÓTÁR.



A

agyafúrt: egyike ama kifejezéseinknek, a melyek nyelvtanilag úgy magyarázhatók meg, ha igenévi formájukból kivetköztetve mondatná alkottatnak és visszamutató névmással egészítettnek ki; pl. eszeveszett, t. i. a kinek elveszett az esze; hitelhagyott, t. i. a ki elhagyta hitét; inaszakadt, t. i. a kinek megszakadt az ina. — V. ö. Nyelvőr, IV. 385—90. 437—41. Simonyi, A m. ny. II. 97—9. Barna F. azt véli, hogy ama kifejezés pogány őseinktől ered, a kik ismerték volna az agyfúrás (trepanatio) szokását. V. ö. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Ölv. az Akad. 1877. decz. 10. a 3—7. lap. — Arany, a T. Sz.-éhez írt Glossariumban, azt mondja, hogy «agyafúrt» a. t. m. furfangos, ravasz, a kinek a fejét mindig fúrja vmi. V. ö.:

«Sok pártos erkölcs szorult fúrt fejükbe.»

Gyöngy. M. V. I. 14.

«Megfúrta eszét a molnár.»

Fal. T. É. Heted. é. (az elej.).

«Agyafúrt hazugság.»

Ar. T. Sz. IV. 10.

«Hanem egy ember van, agyafúrt és álnok,
Kit üznek örökké nagytrőrő álmok.»

U. a. u. o. IX. 33.

*akadé*k: akadály, e szóval is él (Kalauz, első kiad. 81. l.). V. ö. Nyelvőr, V. 148—50.

alázatosképpen: alázatosan. Ilyen: azonképpen, csodálatosképpen, derékképpen, hasonlóképpen. E szavakkal is él. Elegendőképpen (Dug. Az ar. per. előszó). Iszonyatosképpen (Ar. Toldi, III. 6.). Szörnyűképpen (u. a. u. o. VII. 11. X. 12.). A «képpen» ragra nézve v. ö. Nyelvőr, XV. 1—4. XX. 241—2. XXI. 31—2.

alítani v. *alítani*: a régieknél így is: alajtani, alejtani, alojtani; t. i. gyanítani, sejteni, vélekedni, vélni. V. ö. Kriza, Vadr. 491. Nyelvőr. VIII. 435—6. — «Ezt a régi s ma már az irodalomból is kivesző igét még hallottam gyermekkoromban a köznép ajkáról», mondja Arany. V. ö. Hátrahagyott iratai s levelezése, II. k. (Prózai dolg.) 399. l. V. ö.:

«Testvér a testvért ellenségének alajtá.»

Vör. A két szomszédv. II. 373.

«Hol nem is alítnád, egyszer előbukkan.»

Ar. T. Sz. X. 89.

alkolmatos: írja így is: alkalmatos. E rövidebb formája: «alkalmas» is megvan a régi nyelvben, de többnyire így fordul elő: «alkolmas»; a. t. m. célirányos, ezélszerű, elégséges, illő, kellő, kényel-

mes. Az első «o»-ra nézve v. ö. Nyelvőr, III. 11. IV. 18. V. 16. VII. 271. VIII. 483. 486. IX. 161—2. 266. 482—3. 540. X. 267. 312. XIV. 26. Simonyi, A m. ny. I. 19.

alkolmatosság: alkalom, arravalóság, czélszerűség, kényelem. V. ö. Nyelvőr, VI. 197—8. Lásd e «Szót.»-nak előbbi szavát.

alkotmány: a mi egybe van alkotva, meg van alkotva, alkotás, épület, mű, teremtmény. Jósika Abafi-ja egyik részének ez a címe: Fa-alkotmány. V. ö.:

«Vala nehézkes ennek alkotmánya.»

Ar. T. Sz. IX. 77.

Apalin: Apol, v. Apollonia szűz, a ki Decius császár korában (249. Kr. u.) vértanui halállal halt meg Alexandriában. Az egyház febr. 9. üli emlékét.

aprólék: apróság, csekélység, kicsinység; a nép ma is mondja. V. ö. Nyelvőr, V. 100. 149—50.

arczúl viaskodni: szembeszállni. Ilyen: arczúl ütni. Az «úl» ragra nézve v. ö. Nyelvőr, XIV. 437—42. V. ö.:

«Meg vagyok gyalázva? Valjon hasonlíthatod-e gyalázatotad ahhoz, midőn az Üdvözítőt megostorozták és arczúl pökték?»

Tompa, Az evangyéliom menedékhely.

arianus: Arius nevezetű alexandriai pap felekezetéhez tartozó. Arius tanítását a niceai zsinaton (325. Kr. u.) kárhoztatta az egyház.

Arnobius: az idős, Kr. u. 300 körül él, nevezetes «Disputationes adversus gentes» czimű műve, a melyben a ker. védelmére kel. Kiadta újabban: Orelli, 2 köt. Lipcse, 1836., és Reifferscheid, Bécs, 1875.

asszonyállat: asszony, nő. Lásd e Szót.-nak «állat» szavát. V. ö.:

«Czímere a tündér, csuda asszonyállat.»

Ar. T. Sz. VII, 38.

asszonyember: u. a.

aszszú: száraz. V. ö. aszú bor, szilva, szőlő; aszalni stb. V. ö.:

«Két asszu kar az oszlop kétfelül.»

Ar. B. I. I. 16.

«Soká dörzsölve asszúfa is gyúlad.»

U. a. Buda h. III. 31.

atyafi v. attyafia: fitestvér, testvér, rokon. V. ö.:

«Némelyek kesergik atyafi véreket.»

Gyöngy. Kem. Ján. II. I. 49.

«Mért feni agyarád jó atyjafiára?»

Ar. Toldi, V. 12.

azon: az, ugyanaz, ugyanazon. A régi nyelvben ragozva is, pl. azont, azonba, azonból stb. V. ö. Nyelvőr, III. 377. (a jegyz.) IV. 75—6. 273. V. 546. XV. 12—6. XXI. 83. V. ö.:

«Azont mondják vala.»

Kár. bibliaford. (Márk, 14, 31.)

azonegy: ugyanaz, ugyanazon. V. ö.:

«Azonegy szájából származik áldás és gonosz mondás.»

Kár. bibliaford. (Jak. 3, 10.)

«Azonegy ország egynek számkivetés, másnak édes hazaja.»
Fal. Sz. E. (ered. kiad. 24.)

azon lenni: rajta lenni. Mindkét kifejezéssel ma is él a nép, t. i. törekedni vmire. V. ö.:

«Ilyetén tulajdonságokkal felékült hazafiakból mit nem ígérhet magának előre azon uralkodó, ki azon vagyou, hogy embereit ismerje.»
Dug. Az ar. per. elősz.

azragy: avagy, így is írja; vagy. Ilyen: azval (t. i. azzal v. avval), szegvel stb. A «val, vel» rag át nem hasonulásáról v. ö. Nyelvőr, III. 52. V. 14 IX. 504.

Á

ágas-bogus: a minék sok v. sűrű és csomós ága van, «bog» csomót, görcsöt teszen. Ágalni-bogalni a szék.-nél a. t. m. csürni-csavarni. V. ö. Kriza, Vadr. 491. V. ö.:

«Mint egy büszke folyam ága-bogát vonja.»
Ar. T. Sz. VII. 32.

«Ágbogrul egykedvün
 Kis pálczákat vagdos.»

Tóth K. Az aradi tizenh.

ág-bogú: u. a.

áldomás: áldás. V. ö. hallomás (hallás), kéremés (kérés), e szókkal is él. Ilyen: halomás (meghalás), Nyelvőr, III. 233., hullomás (hullás), Nyelvőr, III. 451., tudomás (tudás) stb. A Vulg. e szavait: «Misericordiam volo et non sacrificium» Máté, 9, 13. és 12, 7. (V. ö. I. Kir. 15, 22. Salam. Préd. 4, 17. Ozeás, 6, 6.) a Münch. Cod. így fordítja: Irgalmasságot akarok és nem áldomást. V. ö.:

«Az erősség sem utolsó áldomása,
 Kivel Tholdi Miklóst régen ő megáldotta.»
Ilosv. Tholdi, 7—8.

«Mihelyest György úrnak halomása hallék.»
Ar. T. Sz. III. 13.

állapodni vmi: a mai alapulni.

állapat: állapot, állás, helyzet, osztály, rang, rend, sors. A szó utolsó «a» betűjére nézve v. ö. Nyelvőr, II. 373. 517. IV. 18. 316. V. 17. VI. 474. VII. 225. 272. 332. IX. 484. 540. X. 21. 312. Simonyi, A m. ny. I. 19.

állat: creatura, ens, essentia, materia, persona, res, substantia. V. ö. Kriza, Vadr. 491. Simonyi, A m. ny. II. 143. V. ö.:

«Miképpen a test a lélek nélkül megholt állat: azonképpen a cselekedetek nélkül való hit megholt állat.»

Kár. bibliaford. (Jak. 2, 26.)

«A bün oly éktelen, undok állat, hogy semmi annál ez egész világi dolgoknak sokaságok között éktelenebb és undokabb sem nem lehet. sem lenni nem is gondoltathatik.»

G. Kat. V. T. II. 699.

«Micsoda együgyü állat!»

Bess. A phil. I. 1,

«Minden élőállat barátom, minden ember testvérem.»
Kárm. F. H. XLII.

«Minden élő állat elpihent ott.»
Ar. Toldi, VI. 4,

állatni: az «állni» igének tétető alakja; állítani. V. ö. fektet, futtat, járat, kapat, ugrat stb. V. ö. Nyelvőr, IV. 269. V. ö.:

«Több népet az törésre állattanak.»
Tinódi, Egervár viad. II. 837.
(Szilády, R. M. K. T., III. k.)

«Állassátok Uriást legelől a keményebb harezon.»
Kár. bibliaford. (Sám. II. 11, 15.)

«Állata őrzeni négy alabárdost.»
Ar. Tetemrehívás.

általérteni: megérteni.

B

ba, be, ban, ben: hely- v. névragokra nézve v. ö. Nyelvőr, II. 56—9.

bajnak: bajnok; szláv szó, v. ö. Nyelvőr, VII. 149. XI. 73.; a «baj» szóra nézve v. ö. Nyelvőr, XI. 72.; a szó második «a» betűjére nézve lásd e «Szótár»-nak «állapot» szavát.

bajviadal: bajvívás, harez, viadal, viaskodás, vívás, duellum. V. ö.:

«Mind csak kakasviadal.»
Kölcs. Vanitatum van.

«Torna-bajvívásnak, hallom, kedvelője.»
Ar. T. Sz. I. 27.

bámítás: ámitás, bolondítás; ma is mondják: ámul-bámul.

barbarus: a görögből származó lat. szó; idegen, kegyetlen, kemény, vad. Ma, mint a fr. és ném.-ben, az «us» szótag elhagyásával élünk vele.

baronálni: boronálni, v. ö. Nyelvőr, XI. 117. Az «a»-ra nézve lásd e «Szótár»-nak «állapot» szavát.

Basilius: gör. szó. Sz. Vazul, a «nagy» névvel is megtisztelték, szül. 329-ben Cæsareában, Cappadociában, megh. 379-ben. Sok egyéb jeles tulajdonsága mellett, kivált mint író s szólo nagy. Szép görögességgel írt. Az ó-kori görög íróknak és a természetnek lelkes esodálója. Naz. Sz. Gergely mondott fölötte remek halotti beszédet. V. ö. Klose, Basilus der Grosse nach seinem Leben und seiner Lehre. Stralsund, 1835. Villemain, Tableau de l'éloquence chrétienne au IV. siècle, a 104—44. l. az 1891. kiad. szer. Doergens, Der h. Basilus und die classischen Studien. Lipcse, 1857.

Basilus Macedo: latinos neve macedoniai I. Basilus bizancei v. kelet-római császárnak, uralk. 867—886. Utána, fia, VI. v. Bölcs Leo uralkodott és ez után, ennek fia, VII. Constantinus (Porphyrogenetos); mindketten írók és műveikben megemlékeznek ősainkről is.

bátor: adv., bátran.

bátorságos: biztos, securus. A régi nyelvben az úgynevezett pleonasztikus mellék- v. tulajdonságnév-képzővel megtoldott szók igen gya-

koriak, pl. álnokságos, buzgóságos, édességes, fényességes, gazdag-
ságos, hatalmasságos, jünborságos, jóságos, keserüséges, kevélységes,
magasságos, (Károlyi bibliaford. Luk. ev. 2, 14.) pusztaságos (Ar.
Karácson éjsz.), rútságos, sokaságos, sokságos, vigaságos, vigságos,
(Gyöngy. «Porából megelédedt Phœnix», I. k. I. r. 49. vsz.) stb. Ma
is mondják: boldogságos (pl. Szűz Mária), bőséges, diésőséges,
elégséges, felséges, gyönyörüséges, igazságos, jóságos, kíváncsiságos
(Pet. «János vitéz», XXIII. 9. vsz. és Nyelvőr. II. 520.), nagyságos,
nyomorúságos, szépséges, tisztességes stb. V. ö.:

«Oh tsudálatos és böltseéges középség, mellyvel az Isten a mi váltsá-
gunknak módját úgy timporálta, (a lat. temperare, t. i. mérsékelte),
hogy abban magát mind a hamisságnak, s mind a kegyetlenségnek
gyanujától éppen megoltalmazta! . . . Oh irgalmasságos igazságosság!
Oh igazságos irgalmasságosság!»

G. Kat. V. T. Ajánló előbeszéd a vált-
ság munkájának két főbb r. (az elején).

beárkolni: árokkal körülvenni.

bégyepelni: bekeríteni, kerítéssel körülvenni.

békéséges: békés, békét szerető, türelmes. A szó közepén előforduló
«s» betű a kiejtésben megkettőztetik; de P. — a szófejtés törvényei
szerint — helyesen írja egy «s»-sel. V. ö. a bölcsesség, gyorsaság,
sokaság, szüzeség, vigaság stb. szokat. Lásd e «Szót.»-nak «bátorsá-
gos» szavát.

bélfonál: fonál, czérna; strama, subtegmen, a ném. Eintrag. Az «ál»
képzőre nézve v. ö. Nyelvőr, VIII. 294—5.

béna: béna, csonka, sánta.

Bernárd: a ném. Bernhard-nak némi magyarosítása, ma: Bernát.
A szent életéről, nagy tudományáról, jeles iratairól és ékesszólá-
sáról híres clairvaux-i apátot érti rajta, a ki Fontaines-ben, Di-
jon mellett, 1091-ben szül. és Clairvaux-ban 1153-ban halt meg.
V. ö. Neander, Der h. Bernhard und sein Zeitalter. Berlin, 1813.
és Ratisbonne, Historie de Saint Bernard et de son siècle. Páris.
1841.

bélteljesedni: be-, el- v. megtelni.

bélteljesíteni: be-, el- v. megtölteni.

bétermelni: be-, el- v. leásni, v. ö. Kriza, Vadr. 492.

birodalom: birás, felsőség, hatalom, jog, uralkodás, uraság. A «birni»
ige a régi ny.-ben a. is tesz mint: parancsolni, uralkodni. «Világ-
bíró» nem annyit tesz, úgymond Arany, mint a ki a világot bírja
(possidet), hanem a ki uralkodik a felett; latinul az «armipotens»
kaptájára üthető «mundi potens» fejezné ki. «Szegény ember szán-
dékát (v. szerencsését) boldog Isten bírja», nem habet v. possidet,
hanem: rendelkezik vele, hatalmában van, ura. L. Ar. Össz.
munk. V. k. (Prózai dolg.) 390. V. ö. Nyelvőr, IV. 402. XVI.
343—4.

bizonyosság: argumentum, ratio. Ezt a fogalmat az «erősség» és «je-
lenség» szóval is kifejezi. Későbbi írók a bizonyíték és ok szókkal
is élnek. A helytelenül alkotott «érv» szóra tehát nem volt szük-
ségünk.

bódogság: boldogság. A Felicián és Felix lat. ered. keresztneveket
magyarul ma is «Bódog»-nak mondjuk.

bódogtalanb: boldogtalanabb; él így műveiben az: alacsonyb, esztelenb stb. szókkal. Ma is mondják: kevésbé, kevesbiteni, különb, különbség, öregbiteni, öregbülés stb.

bontakozás: bomlás, romlás, zavarodás. Sz. Moln. V. ö.:

«Bontakozott egésséggel vagyok.»

Pázm. I. Rák. Gy.-nek (1634. decz. 10.)
(Szilágyi, Rák. és Pázm. 82.)

«Megbontakozott egésséggel vagyok.»

U. a. u. a. 1635. máj. 5.
(*U. a. u. o.* 97.)

«Ott üle mint egy szakadozott felleg, melyre borzadálylally tekint ugyan a nép, de bontakozásának örvend is.»

Kuthy, Cill. Borb. IV.

borda: a szövöszéknek rámáját, melynek, mint a fésűnek, vékony fogai vannak, hívják bordának; ném. Weber-Lamin. — V. ö. *Nyelvör*, XI. 117. «Azon (v. egy) bordában szőtt» km. *Megvan Sz. Moln. Szót.*-ban, Erdélyi Magy. közm. 1083. El vele *Dugonics*, *Az ar. per.* 11. (er. kiad.) *Élőtös*, *Nővérek*, I. k. II. f. (32. lap. a másod. kiad. szer.) *Arany*, *Az elv. alkotm.* VII. é. 252—3. sor.

borsöprű: a bornak alja, gazza.

bosszúűzés: bosszúállás, bosszúálló szándék. Az «űzni» ige a. t. m. gyakorolni v. tenni vmit, törekedni v. vágyani vmire. V. ö. *Kriza*, *Vadr.* 522. V. ö.:

«Soha nem tobzódott, sem fris lakásra nem űzött.»

Káldi, *Adv.* IV. v. harm. b. III. r. (a köz. f.)

«A majorságnak... a rómaiaknál még urak is oly űzői voltak, hogy *Curiust* és a több öreg embereket a tanácsbéli uraságra a majorból hitták, azt írja *Cicero*.»

Veresm. Intő s tan. lev. Aj. lev. (az elej.)

«Hogy csalárd játékát annál biztosabban űzhesse.»

Kisf. K. Csal. II. 8.

«Te tréfát űesz.»

Mad. Az emb. tr. VIII.

böcsülletes: becsült, becsülésre- v. tiszteletreméltó, beces, becsülendő, méltóságos, tisztességes.

Böcs: *Salamont* és *Jézus Sirák* fiát érti rajta.

bölcség: egy «s» sel írja, a szófejtés törvényei szerint helyesen; mert voltaképpen bölc-ség, azonban könnyebb kiejtés és szebb hangzás miatt toldatott be az «e» a «ség» képző előtt. Lásd e «*Szót.*»-nak «*békeséges*» szavát.

bölcséséges: lásd e «*Szót.*»-nak «*békeséges*» szavát.

bővölködés: bővelkedés, gazdagság.

bővség: bőség; ma is: bőven, bővül stb. V. ö. *Simonyi*, *A m. ny.* I. 106. II. 215—6. V. ö.:

«A haza kíván, nem vért, nem határtalan feláldozást: csak bővségünk-ből kíván valamit.»

Kölc. M. játékszin.

«Rád az áldást Isten bőv kezei szórták.»

Szász K. Tr. Csák, II. 17.

bujdosás: bujdosás, költözés, költözködés, utazás.

bujdokolani: bujdosni, bujni, rejtőzni. Sz. Moln. V. ö.:

«Mert elmenne könnyen, el is bujdokolna,
Ha az édes anyja előtte nem volna.»

Ar. Toldi, IV. 7.

«Halálos ellenségétől rejtőzhetik, bujdokolhat az ember.»

Tompa, Az evangy. menedékhely cz. besz.

üzbekeverés: rossz hírbe hozás, rágalmozás. V. ö.:

«Hogy a kényes kevélység ne keverhesse bötsületit.»

Fal. N. U. Harm. közb. (az elej.)

«Ott szendereg ő

A harczekeverő.»

Czuczor, Szondi.

C

Caligula: római császár, 37—41. Kr. u. Tulajdonképpen Caius Caesar a neve, katonái hívták Caligulának, a mely szó eszímácskát teszen. Ez a szörnyű kényúr, a kit sokan eszelősnek tartottak, mondta ama hirhejt szavakat: «Utinam populus romanus unam cervicem haberet» (Sueton. Calig. XXX.), t. i. hogy egy csapással lenyakazhassa. Hasonlókép hirhejt jelszava: «Oderint, dum metuant.» (V. ö. Suet. u. o. E mondásra nézve v. ö. Büchmann, Gefügelte Worte, 293—4. l. a 17. kiad. szer.) A római tanács iránt való megvetése akkora volt, hogy lovát csúfságból consul-lá tette.

cella: lat. szó, sejt.

chimera: helyes. chimæra, gör. szó, voltakép kecskét teszen, azután egy mesés szörnyeteget, a melynek eleje oroszlán, közepe kecske s hátulja sárkány. Atv. ért. hiábavalóság, semmiség. V. ö.:

«Rettenes óriások és chimærák.»

Zr. Szig. vesz. XIV. 36.

«Ritkán talál itt enyhelyet a derék,

A virtus útját szörnyetegek lesik:

Pályája küzdés; ám de végre

Talpa alá szegi a chimærát.»

Berzs. Wesselényi hamvaihöz.

«Mit gyötörsz ineselkedő chimæra!?»

Kat. Bánkb. I. 6.

Clavius: mikor Pázm. a matematikusokról szól, főkép Clavius Kristóf jezsuitát érti. Ez a tudós 1537-ben született Bambergben, Coimbra-ban, Portugáliában, tanult, Rómában a matematika tanítója volt, nyanyott halt meg 1612-ben. V. ö. Poggendorf, Biographisches-Literarisches Handwörterbuch z. Gesch. der exacten Wissenschaft. I. 455. — Pázm. a Kalauz I. k.-ben Clavius-nak abból a művéből idéz. a melyben Clavius Joannes de Sacro Bosco-nak, a középkor híres matematikusának, (nem tudni mikor született, megl. 1226-ban) «Sphæra stb.» czimű művét fejtegeti, megl. Lyon-ban, 1602-ben. Clavius a csillagászatban még Ptolemæus híve. L. e «Szót.»-nak «Ptolemæus» szavát.

compas: középk. lat. szó, hely. compass, egyik egyh. besz.-ben com-

past-nak írja; iránytű. Hunfalvi J. «tájékoztató»-nak hívja, v. ö. Nyelvőr, II. 38.

Cs

csácsogni: csacsogni, fecsegni, hiábavalóságot beszélni. V. ö.:

«Öreg ember csácsog, hamar ad tanácsot,
S ha beszédnek indul, nem tudja, mi már sok.»
Ar. Buda h. III. 39.

császári-istáp: sceptrum; királyi-páleza, e szóval is él. A «császár» szóra nézve v. ö. Nyelvőr, XI. 118. XV. 270—1. Az «istáp» szót némelyek ném., mások szláv eredetűnek vélik, v. ö. Nyelvőr, XI. 221. A «király» szóra nézve v. ö. Nyelvőr, XI. 269. A «páleza» szóra nézve v. ö. Nyelvőr, VIII. 18. XI. 362. — A régi írók többféleképp magyaritják a «sceptrum» szót, nem volt tehát szükségünk a helytelenül alkotott «jogar» szóra. V. ö.:

«El nem vétetik a fejedelmi páleza Júdából.»
Káldi, bibliaford. (Móz. I. 49, 10.)

csavarogni: bolyongni, kerengni, letérni az útról, tévelyegni. Többszörre átv. ért. él vele.

csendesz: csendes. A XVI. században általánosan «sz»-szel írják, olykor meg a XVII-ikben is némelyek; mondja Szilády, R. M. K. T., II. k. 440. V. ö. Nyelvőr, III. 319. 473.

cseppelék: csepp, kis csepp. Sz. Moln. A «dék» névszóképzőre nézve v. ö. Nyelvőr, I. 333. II. 183. III. 551. IV. 69. V. 100. 149. 330. VI. 199. VIII. 525. 568.

cserülés: hangutánzó szó, ma irodalmi nyelvünk nem él vele.

csér: cső. V. ö. Nyelvőr, XI. 119.

csiga: kínzó eszköz.

csínyjosen: csinosan; ilyen az: alázatosan, bajosan, dühösön, hasznoson stb., a Királyhágón túl ma is úgy mondják. V. ö. Nyelvőr, I. 152. IX. 162.

csökkönni: ik-esen él vele, csökkenni, fogyatkozni, gyengülni, hanyatlani. Az e szóban előforduló második «ó»-re nézve v. ö. Nyelvőr III. 11. 274. VIII. 511. IX. 357. 481—2. 541. X. 21. 312. 520. V. ö.:

«Útjokban megcsökkönnék.»
Kár. bibliaford. (Náh. 2, 5.)

csudálatosképpen: csudálatosan. L. e «Szót.»-nak «alázatosképpen» szavát. V. ö.:

«Fölötte igen kichiny kezdete völt, de chodálatosképpen kiterjedett.»
Káldi, Víz. ut. VI. vas. első b. I. r. (az elején.)

«Füvet adott Isten csodálatosképpen.»
Ar. Sz. László füve, III. 9.

«Csudálatosképpen kiségití az Isten.»
Dug. Az ar. per. 22. (er. kiad.)

Cz

ezifra: ezifraság, ékesség, pompa. V. ö. Nyelvőr, XIII. 453. V. ö.:

«Nyalánkságot, ezifrát gyakran elfelejtett.»

Gyöngy. M. V. III. 319.

«Minek nekem bőség, a ki pazarolni nem tudok; minek fény és ezifra, a ki az előtt mindig futottam!»

Kárm. F. H. XLIX.

ezikkely: néim. származású szó, v. ö. Nyelvőr, VII. 243. X. 207. — G. Kat. ezikkely-nek írja (V. T. II. k. I. 710. 712. stb. I.)

D

dagály: dolyfösség, felfuvalkodás, fenhéjazás, gőg, kevélység. V. ö.:

«Tsaknem a föld színén mászkálnak a nagy alázatosságbul, de azért, hogy más alkalmatossággal egyebek felett jártathassák dagályos kevélységeket.»

Fal. N. E. Harm. közb. 5. cz.

«Türni való, ha nagy érdemeken épülne dagálya.»

Vör. Volt tanítv.

dagályosság: u. a.

deák: a görögből szárm. lat. diaconus szóból; latin, római, tanuló. V. ö. Nyelvőr, VIII 17. X. 203. XI. 161.

dekrétom: némi magyarítása a lat. decretum szónak, határozat, okirat, parancs, végzés.

Della Porta: keresztnéve Giambattista, azaz Ker. János. Szül. 1538-ban Nápolyban, meghalt ugyanott 1615-ben; nagy tehetsége s nagy tudománya volt, de a esodálatos és rendkívüli dolgok iránt való hajlandósága miatt egybekeverte a helyest a helytelennel. V. ö. Czögler, A fizika tört. I. 70—9. — Egyike ama tudósoknak, a kiknek műveiből egyet-mást felhasznál, a Kalauz I. könyvében «Magiæ naturalis libri XX.» című művéből idéz. Della Porta a csillagászatban Ptolemæus híve. Lásd e «Szót.»-nak «Ptolemæus» szavát.

délszín: dél, teljes napfény. A «délszín» helyett a codex-irodalomban a «dél szívében» kif. találjuk; úgy tetszik, mondja Szilády, hogy a «délszín» kif. csak a XVI. sz. közepe felé jött szokással, R. M. K. T., II. 459. V. ö.:

«Délszínre hordogattya, dobra veri legtitkosabb vétkeit felebaráttjának.»

Fal. N. E. Hat. közb. 3. cz.

derekas: erős, jó, nagy. — Sz. Moln. «Szót.»-ban: corpulentus, membrus, solidus. V. ö. Zr. Sz. v. III. 22.

derek: erős, fő, jeles, jó, nagy, ügyes. A szék. darék, darak. V. ö. Kriza, Vadr. 495. Nyelvőr, XI. 162. XII. 100.

derekképpen: főképpen, kiváltképpen, kivált. Lásd e «Szót.»-nak «alázatossképpen» szavát.

diadalmat remni emni: diadalmaskodni, győzni.

diadalom: diadal, győzedelem. V. ö. Nyelvőr, VIII. 532. V. ö.:

«A diadalmak örült mámara.»

Tóth K. Kik v. a honvédek?

diakonus: gör. szó, de írja, latinosan, «c»-vel is; tulajdonképpen szolgát teszen. Hogy mik voltak a diakonusok az egyházban, arra nézve v. ö. Ap. csel. 6, 1—6.

doctor: lat. szó, írja, magyarosan, «k»-val is; úgy hívták a régi rómaiak azokat, a kik nyilvánosan tanítottak; egyházi író, tanító, tudós. V. ö.:

«Ul vala a doktorok között.»

Kár. bibliaford. (Luk. 2, 46.)

«A doktorok között ülv.»

Káldi, bibliaford. (u. o.)

donatista: ahhoz a ker. felekezethez tartozó, a melyet a IV. században, Donatus casænigræ-i püspök és Donatus karthagói püspök szerzett.

döngés: hangutánzó szó, a méheknek dougása.

dicsőség: dicsőség. Az «ü»-re nézve v. ö. Nyelvőr, III. 12. IV. 18. V. 16—7. VI. 122. VIII. 485. IX. 482. A kettős «s»-re nézve v. ö. u. o. I. 36—8. 152. 199. 247. 296. II. 220—1. III. 91. IV. 63. V. 19. 162—3. VI. 156. 485—6. IX. 31. 97—102. 302—3. 371—2.

dicsőséges: l. e «Szót.»-nak előbbi és «bátorságos» szav.

E

echeneis: régi latin neve «remora», szól róla Plinius, Hist. Nat. 9, 41. 51. és 32, 1. 50. Echeneis remora, Linn. Magyar neve: ragadó gályagáncs. Az északi tengerek kivételével, minden tengerben található hal. Hosszúsága 30 cm. Azt hitték róla a régiek, hogy akkora ereje van, hogy hajókat is feltartóztathat.

Ephrem: t. i. Ephraem, mellékneve «Syrus». Szül. 306 körül Nisibisben, megh. 378-ban. Jeles egyházi író, syr nyelven írt. Az egyház febr. 1. üli ünnepét. V. ö. Niceph. 9, 14. 16.

egyberontani: elrontani, eltörni, összezúzni, elpusztítani. V. ö.:

«A mezőnek is minden fűvét elveré a kőeső (t. i. jégeső) és minden mezőn való fűt egyberonta.»

Kár. bibliaford. (Móz. II. 9, 25.)

egyéb: személyről és dologról egyaránt mondja. A mai irodalmi ny. csak dologról mondja s személyről a «más»-t. V. ö.:

«A vétkezőket mindenek előtt fedd meg, hogy egyebeknek is félelmek legyen.»

Káldi, bibliaford. (Tim. I. 5, 20.)

egyenetlenség: az egyezés, a megegyezés ellenkezője.

egység: megegyezés, egyetértés.

egy nyomon járni: megegyezni.

egyszersmind: egyszerre, gyorsan. V. ö. Simonyi, M. Kötőszók, I. 104. V. ö.:

«Két lovag egyszersmind rohan a tusára.»

Ar. T. Sz. XI. 102.

gyűnmen: egy helyről.

gyűgyű: együgyű, becsületes, egyszerű, gyermekded, őszinte, romlatlan, szelíd. V. ö.:

«Mert udvarunknak nagy szüksége volt
Tapasztalatlan együgyű szívekre.»

Kat. Bánkb. I. 9.

«Elmosolyodék az együgyű beszéden.»

Ar. T. Sz. III. 23.

ok, ök, ok: egy birt. több. harm. személyű birtokos személyragok, az «nk» és «ük» n. ford. elő műveiben. Mindezeknek változásaira nézve v. ö. *Nyelvör. I. 477—8. II. 222. VIII. 361—2. Imre S., A nevek «nk» és «ük» személyragairól. Akad. ért. 1879.*

elállani vmitől: elhagyni vmit, eltérni vmitől. Ma is mondják, pl. az országgyűlésen, «elállani a szótól». V. ö.:

«Az apám hititül nem bátorságos s nem üdvösséges nékem elállanom.»
Veresm. Intő s tan. lev. Harm. tan.

«Úgy e léleknek soha mennyországa ne nyíljen,
A mint töletek én valahára elállani kezdek.»

Vör. Volt tanítv.

eláltalkodott: általkodott, megáltalkodott, megrögzött.

elérkezni vmire: elérni vmit, jutni vmire, ráérni vmire. Ma is mondják: «nincs érkezésem», t. i. nem érek rá. Nincs tehát szükség a ném. «Zeit haben» fordítására.

elére: eleve, előre, jókor, korán. V. ö. *Nyelvör, I. 153—9.*

elfogni vmit: elárasztani, elfoglalni, elönteni vmit. V. ö.:

«Elfogja elménket a mély esudálkozás.»

Bess. A phil. III. 1.

elhinni magát: elbizakodni, elbizakodottnak lenni. V. ö.:

«A gondviselés . . . mindnyájunkra küld bajt, hogy magunkat örömlünkben el ne higgyük.»

Kaz. Guzmicsnak (1829. ápr. 2.)

ellentartani vmiben: ellentállni, ellenkezni. V. ö.:

«Az abbé nem tartott ellent.»

Fal. T. É. Het. é. (a vég. f.)

elmúlni vmi mellől: elhagyni vmit, eltávozni vmitől.

előmustráltatni: el- v. felsorolni, előszámlálni, bemutatni. A régi nyelvben a «mustra» s «monstra» egyaránt előfordul. A «mustra» szó alkalmasint a ném. Muster-ból alakult, noha némelyek az olasz-ból származtatják, v. ö. *Nyelvör, XV. 551.,* mások meg a latinból, v. ö. *Nyelvör, XVII. 329—30.*

előtt: elől; pl. futni vki előtt, a régi ny.-ben a. t. m. futni vki elől. Alkalmasint latinismus.

elsőben: először, kezdetben. V. ö.:

«Piczi pöhöly elsőbb.»

Ar. Buda h. XI. 49.

elváltozhatatlan: immutabilis.

elvetett: a lat. abjectus, megvetett, megvetendő, alávaló, nyomorult.

emberkedés: bátorság, erősség, vitézség; ma: férfiaság. A régi ny.-ben

«emberkedni» a. t. m. férfiasnak lenni. Káldi a Vulg. e szavait: «Confortare et esto vir» így fordítja: Erössödgyél és emberkedgyél. (Kir. III. 2, 2.) Petőfi már azt mondja: «Ha férfi vagy, légy férfi». A nép ma is embert mond férfi helyett. «Embörnyi embör» a szék-nél a. t. m. derék ember, v. ö. Kriza, Vadr. 497. V. ö.:

«Az terekek emberkednek.»

Tinódi, Egervár viad. III. 1117.)

(Szilády, R. M. K. T., III. k.)

emlekezet: emlékezés, emlékezet, emlékező tehetség, megemlékezés, megemléítés. V. ö.:

«Csendes Omár egyebet látszik vizsgálni, merengő

Két szemén bús emlekezet holdfénye ragyogván.»

Vör. Eger, I. 75—6.

emlekezni: emlékezni, említeni, megemlíteni.

engedni: engedelmeskedni, szót fogadni. Ma is mondja a nép: enged v. nem enged a jó szónak stb.

Epicharmus: görög philosophus és vígjátékiró, szül. 536 körül Kr. e. Pythagorasnak tanítványa volt. Némelyek neki tulajdonítják a vígjáték feltalálását. Görög és római írók gyakran idéznek műveiből. Horatius azt mondja, hogy Plautus felhasználta vígjátékait. V. ö. Ep. lib. II. ep. I. v. 58. Munkái mind elvesztek. Mondják, hogy a görög alphabetumhoz ő toldotta a θ és X betűket. V. ö. Plin. Hist. Nat. 7, 56.

erösség: argumentum. Lásd e «Szót.»-nak «bizonyosság» szavát.

erössíteni: állítani, bizonyítani, a lat. affirmare. A kettős «s»-re nézve l. e «Szót.»-nak «dücsösség» szavát. V. ö.:

«Annyit soh' sem látott, azt erössítette.»

Ar. Toldi, X. 11.

esmérni: ismerni. Az «e»-re nézve v. ö. Nyelvör, III. 12. IX. 37. (efijuság). 484. (menden, velág, verág). Az «é»-re nézve v. ö. Nyelvör, IV. 186. V. 63—4. IX. 3—5. X. 21. Dugonics Az ar. per.-ben az «ismérni» és Teleki L. A kegyencz-ben, többször, az ösmérni alakkal él. Ilyen ád (ad), bé (be), észik (eszik), hágy (hagy), hová (hova), kél (kel), nékem (nekem), téssen (teszen), vész (vesz) stb. V. ö.:

«Keresik vala ötet a rokonságok és az esmérők között.»

Kár. bibliaford. (Luk. 2, 44.)

«A szeretetet csak úgy esmérte, mint minden állat.»

Kárm. F. H. (F. élete.)

esni: történni. V. ö.:

«Rosszkor esett jövetelem.»

Kisf. K. Csalódások, III. 11.

«Ilyen eset még nem esett magyar ember házában.»

Ar. Pázm. lovag, II.

eszefordúlt: bolond, eszeveszett, l. e «Szót.»-nak «agyafúrt» szavát.

Eusebius: gör. szó, a. t. m. istenfélő. Magyarosan Özséb. Annak a nevezetes cæsareabeli püspöknek neve, a ki a IV. sz.-ban élt. Szül. évét nem tudjuk, 337—40 körül halt meg. Főkép mint egyházi tör-

ténetíró nevezetes. Pázmány gyakorta idézi jeles egyháztörténeti művét.

exorcista: gör. eredetű lat. szó, ördögűző. Az egyházban a négy kisebb rend harmadikának viselője; a négy kisebb rend: ostiariatus, lectoratus, exorcistatus, acoluthatus.

ezzen: ez, ugyanezen, ugyanezen; ragozva is él vele, pl. ezent stb. L. e «Szót.»-nak «azon» szavát.

ez okon: azért, ennél fogva, ezért, ez oknál fogva. V. ö.:

«Mi okon mentek a törökök reájok?»

Bess. A phil. IV. 6.

«Ez okon már az ifjuság küszöbén ismerkedjél hazánk dolgaival, állásával, törvényeivel s történeteivel.»

Kölc. Par.

«Semmi okon.»

Ar. Buda h. VIII. 58.

«Indulása előtt ez okon mindennap
Foly vala nagy vígság.»

U. a. u. o. X. 94.

É

édesedni vmire: térti, vonatni vmire; szokni, vonzódni vmihez. V. ö.

«Valaha tán ő is hozzám édesedik.»

Ar. Toldi, XII. 18.

égett-bor: szlávul pálinka, németül Brandwein v. Branntwein. V. ö. *Nyelvőr*, XI. 362.

égett-bort ütni: t. i. főzni, készíteni. Az «ütni» ige számos kifejezésünkben ford. elő; péld. pártot, sátot, tábort, zajt stb. ütni; az ellenségre v. az országra ütni, atyjára v. atyjához ütni, jól v. rosszul üt ki a dolog. Felütni az egri nevet, km., arról szokták mondani, a ki vmi vitézséget cselekedett. V. ö. Szirmay, Hung. in parab. 50. l. (az 1807. kiad. szer.) V. ö.:

«Konyhát ütvén tobzódgyék.»

Káldi, *Víz*k. ut. II. v. első b. III. r. (a. köz. f.)

«Kit ilyen, kit amollyan tréfára ütnek.»

Fal. N. A. Hat. közb. 8. cz.

«Maholnap szívünket is elütik.»

U. a. N. U. Hat. közb. (a köz. f.)

«Nagy lakodalmakat ütöttek.»

Vir. M. Sz. 31. (ered. kiad.)

«Nagy áldomást ütének.»

Garay, Árp. a honalap.

«Mint olajütőben szétmállott a teste.»

Ar. Toldi, III. 8.

égi háború: fergeget, szélvész, villám, zivatar. V. ö.:

«De ki vína bajt az égi háborúval,
Szélveszes, zimankós, viharos borúval?»

Ar. Toldi, I. 12.

«S már, mint szele égi tüzes háborúnak,
Zúg jötte felől hír a haragos húnna.»

U. a. Buda h. XII. 51.

égi madár: bibl. kif. Ma is mondják: az ég madarai, v. ö. Móz. I. 1, 30., 9, 2. Jób, 28, 21., 35, 11. Zsolt. 8, 9. Dán. 3, 80. Ozeás 7, 12. Máté, 8, 20., 13, 4. Luk. 13, 19. stb.

éh: éhes. V. ö.:

«Szigetvárban éh farkasok laknak.»

Zr. Sz. v. III. 12.

«Ily éh gyomorral?»

Ar. Pázm. lovag, I.

«Haraguszik az éh farkas.»

Gyulai, A farkas és a szuny.

éhel: éhen, éhhez, éhség miatt. V. ö. halkkal (t. i. halkán), nappal reggel, őszszel, tavasszal stb.

élés: eledel, élelem, eleség; a régi írók és a nép (még ma is) «élet»-nek is mondják. V. ö.:

«Az élést tartásák meg Faraónak minden városaiban.»

Kár. bibliaford. (Móz. I. 41, 35.)

éppület: alkotás, alkotmány.

érelni: érintgetni; átv. ért.: ütni, verni. Az «él» gyakorító igeképzőre nézve v. ö. Nyelvőr, V. 392—3. VIII. 103—4.

érkezni vmire: elérni vmit, alkalmasnak lenni vmire. L. e «Szót»-nak «elérkezni vmire» kif.

értekezni: értesülést szerezni, értesülni. V. ö. Nyelvőr, II. 117. V. ö.:

«Járóktól nincs vége értekezésének.»

Gyöngy. M. V. III. 268.

«Ha nem érted, értekezzél.»

Fal. U. E. Más. száz. LXXVI. max.

értelem: értés, megértés, szándék, vélemény. Helyette a ném. die Auffassung és das Begreifen fordításával él az ir. ny. V. ö.:

«Álmélkodnak . . . az ő értelmén.»

Kár. bibliaford. (Luk. 2, 47.)

«Az egész theologia, az Isten felől való tudomány, nem egyéb . . . hanem a Christus halála és feltámadása felől való igaz értelem.»

G. Kat. V. T. Ajánló előb. a válts. munk. két főbb r. (az elej.)

érzékenység: érzék, érzékiség, érzés. V. ö.:

«Lassan-lassan az akarat is kevesebbet fog aggódni a kényes érzékenységnak kínálásival.»

Fal. N. U. Első közb. (az elej.)

«Arra rohannak, a mire őket az érzékenység készíti és vezérli.»

U. a. u. o.

és ugyan: és bizony v. még, sőt; et etiam. L. e «Szót»-nak «ugyan» szavát. V. ö.:

«Gyakorta nem tudgyuk a dolgoknak okát, chodálkozunk rajtok, és ugyan zúgolódunk is.»

Káldi, Karácsonnapi első b. I. r. (az elej.)

étel: evés. V. ö.:

«Hol akarod, hogy . . . megkészítsük a te ételedre a húsvéti bárányt?»
Kár. bibliaford. (Márk, 14, 12.)

észbe venni: mondja így is: észbe venni, t. i. észrevenni, megérteni, megfigyelni, megtudni, vigyázni vmire. Ma helyette a ném. «merken»-nek fordítása, a «megjegyezni», használatos; pedig kár, mert helyes, magyaros és költői képet magában foglaló kifejezés. V. ö.:

«Mikor pedig ezt észbe vette volna Jézus.»

Kár. bibliaford. (Máté, 26, 10.)

«Vedd eszedbe . . . az Istennek nagy kegyességét a gazdagokhoz.»

Káldi, Bójt IV. v. harm. b. III. r. (az elej.)

F

Phalaris: hely. Phalaris, Kr. e. 566—534. tyrannus Akragas-ban, (lat. Agrigentum, az ókor egyik legnagyobb és legszebb városa, Sicilia déli partján, ma Girgenti). Ez a kegyetlenkedései miatt hirhedt kényúr egy rézbikába, melyet az athenei Perilaos (Perillaos) készített, vettette s elevenen megsüttette, a kiket kínozni akart. Az első a kit benne megégettetett, maga a mű alkotója, Perilaos, volt. A kényúri uralkodást phalarismus-nak is hívják. Kossuth I. Lipót cs. és k.-t hívja Phalarisnak. V. ö. Irataim, II. 248.

fegyver: fegyverzet. V. ö.:

«Felöltözteté azért Saul Dávidot az ő fegyverébe.»

Kár. bibliaford. (Sám. I. 17, 38.)

féjtlen láb: a régi írók műveiben gyakran előforduló kifejezés. V. ö. Kir. I. 5, 4. Makab. II. 7, 4. Kor. I. 12, 21. Voltakép oly láb, a melyen hiányzik a láb-fő, a láb feje; átv. ért. mindaz a minek nincsen feje, fejedelme, előljárója, kormányosa, vezére, vezetője. V. ö. Kéz-feje, Ar. Toldi, II. 7. IV. 12. «Kéz-háta», Nyelvőr, V. 87.

félelmes: félenk; a kitől v. a mitől félni kell, félelmet szerző, veszedelmes.

félelni: megérteni. V. ö.:

«Isten kit a böles lángesze fel nem ér.»

Berzs. Foh.

«Mert fölelni könnyű, könnyű nemcsak észszel,
Hanem ököllel is, és megfogni kézzel.»

Ar. Toldi, III. 4.

félő: timendum est, félhetni.

felserdülni: felnőni, felemelkedni.

fene: adj., irgalmatlan, kegyetlen, kemény, vad. V. ö. Nyelvőr XV. 177. V. ö.:

«Fene oroszlányra hamar felugordék.»

Rosv. Tholdi, 191.

«A fene Visszavonás toldult csattogva ntánok.»

Vör. Volt tanítv.

«Fene társaiban.»

U. a. u. o.

«Ellenségeim elhaltak fene harcban előttem.»

U. a. A két szomszédv. IV. 155.

em: magasan, átv. ért. kevélyen. «Nagy fenn» a. t. m. nagyon v. igen magasan. L. e «Szót.»-nak «nagy» szavát. V. ö. fenhangon, fenszóval stb. V. ö.:

«A virtus igen alatt, a gonosság nagy fenn vagyon.»

Fal. U. E. Más. száz. XX. max.

fenn pökni: fenhéjazni, gögös-, kevélynek lenni. Ma is mondják: pök-hendi. — A «superbus» lat. szót sokféleképp magyarítja, egy ízben «fellyebbező»-nek is («Az alázatosságról» című besz. II. r.-ben), Káldi «fenn repülő»-nek mondja (Víz. ut. VI. v. első b. I. r.), Faludi pedig «fenn lebegő»-nek (N. U. II. közb. az elej.). A «fenn pökő» kifejezéssel él G. Kat. is (V. T. II. 271.)

fenyíték: fegyelem, fenyegetés, fenyítés, büntetés. L. e «Szót.»-nak «akadék» szavát. V. ö.:

«Ad ahoz némelykor fenyitékeket is.»

Gyöngy. M. V. III. 376.

«A mértékletesbek itthon szükségesnek látták a jó rendet és fenyitéket.»

Vír. M. Sz. 33. (er. kiad.)

férni vmihez: illeni. V. ö.:

«A hideg őszség és a forró vér nem férnek öszve.»

Fal. N. U. Első közb. (az el.)

«Az ő házánál . . . nem hallatott . . . a mi a jámbor keresztyén emberhez nem fér.»

U. a. u. o. Harm. közb. (a vég.)

Filo: azaz: Philo v. Philon, zsidó bölcselelő s író, szül. Kr. e. 20-ban. megh. Kr. u. 54 körül.

firmamentum: a lat. firmamentum, így is írja. — Kár. bibliaford. «ki-terjesztetet erősség»-nek (Móz. I. 1, 6. 7. S. Zsolt. 19, 2.) magyari-ítja.

folyamni: folyamodni. V. ö.:

«Isten a jámborokat, kik hozzá bizva folyamnak,
Hordja szüvén, s bizodalmokban nem hagyja csalódní.»

Czuczor, Hunyad imája.

folyás: járás, forgás, mulás, cursus, fluxus. Sz. Moln. — Idő folytáva a. t. m. idő jártával v. multával. V. ö.:

«Az idő akkoron szép folyással vala.»

Ilosv. Tholdi, 165.

« . . . Árpád és Bor vére közt
Folyó dologban bíró csak Magyar-
Ország lehet . . . »

Kat. Bánk b. V. 5.

«Foly vala nagy vígság.»

Ar. Buda h. X. 94.

«Foly, halad a munka.»

U. a. T. Sz. X. 90.

«Foly széltire immár lakozás éjente.»

U. a. u. o. XII. 27.

«Hű és igaz volt élete folytában.»

U. a. T. E. I. 22.

fundálni: a lat. fundare igének némi magyarosítása. Írja «fundálni»

nak is. Egy ízben az «állapodni» szóval magyarítja. Ma: alapítani, alapulni, alapot rakni v. vetni.

fundamentom: a lat. fundamentum, így is írja; lásd az előbbi szót. A lat. «um» nyelvünkben «om»-ra változik, p. o. klastrom, mártíromság, paradicsom, templom, testamentom stb. V. ö.:

«Más fundamentomot senki nem vethet azon kívül, a mely egyszer vetetett, mely a Jézus Krisztus.»

Kár. bibliaford. (Kor. I. 3, 11.)

fontolni: mérni, megmérni. Ma is mondják, de átv. ért., megfontolni. *forjódni*: forogni, forgolódni, járni, lenni. V. ö.:

«Tholdi Miklós ott köztök forgódik vala.»

Ilosv. Tholdi, 39.

forjó-óra: járó óra, de érthet rajta oly órát is, melynek mutatói a kerek óralapon forognak. E szó nincs meg Sz. Moln. Szót.-ban, megvan azonban a folyó-óra, a melyben főveny v. víz folyt, clepsydra, arenarium. Az ó-korban homok-, nap- és víziórákkal éltek. Kerekeken járó órát, állítólag, a XII. században, toronyórát pedig a XIV. sz.-ban készítettek először. A zsebbevaló-órák feltalálója, állítólag, Hele Péter, ki 1500 körül élt Nürnbergben. Miután Galilei az ingaésés törvényeit megállapította, lehetett ingaórát is készíteni; ilyent Huyghens készített először, 1657-ben. V. ö. Czögler, A fizika tört. I. 290—338.

forogni vmiben: foglalkozni vmivel, lenni vmiben, a lat. versari. Számos kifejezésünkben fordul elő ma is, pl. a fenforgó ügy v. dolog; szóban, veszedelemben forog stb. V. ö. Nyelvőr, V. 464. V. ö.:

«Istennek tisztelete forog elől, a szüléknek tisztelete hátramarad.»

Káldi, Vízk. ut. I. v. első b. III. r.

«Félénk, sőt gyáva az, ki önszemélyét félti, midőn hazájának sorsa forog kérdésben.»

Deák, (1861. máj. 13. besz.)

forralni vmit: a lat. machinari, moliri; a ném. im Schilde tragen. Az irod. nyelv ma nem él vele. V. ö.:

«Epét és keserűséget forral.»

Fal. B. E. 12. cz.

fő: udj., külön írja, a többi régi író is; előkelő, első, finom, jeles, jó, nagy. V. ö.:

«Budában halála lőn egy fő embernek.»

Ilosv. Tholdi, 170.

«A fő bölcsesség megépitette az ő házát.»

Kár. bibliaford. (Példab. 9, 1.)

«Vala pedig akkor nékik egy fő foglyok.»

U. a. u. o. (Máté, 27, 16.)

«Fő szerző okát a természetnek.»

Rádai P. Az i. Ist. im.

«Politikám fő tengelye most pedig a kormány támogatása.»

Széch. Pol. progr. tör. 158.

«Fő emberei.»

Vir. M. Sz. 10. (er. kiad.)

«Nem fő embere-e a magyaroknak harczi vezére?»
Czuczor, Botond, III. 16.

«Fő embereket, püspököt és Kontot.»
Ar. T. Sz. XII. 40.

*főkép*pen : kivált, kiváltképpen. L. e «Szót.»-nak előbbi s «alázatoskép-
 pen» szavát. Ma csak a «főleg»-gel él az irod. ny.
föld gyoura : t. i. belseje. Ma is mondják. V. ö. :

«Miképpen Jónás három éjjel és három nappal volt a cethalnak gyom-
 rában: azonképpen az embernek Fija három éjjel és három nappal
 léssen a földnek gyomrában.»

Kár. bibliaford. (Máté, 12, 40.)

föld háta : t. i. színe, ma is mondják; hibás alk. szóval: felülete.

földindulás : helyette ma a «földrengés» szóval élnek. V. ö. :

«Nagy földindulás lőn.»

Kár. bibliaford. (Máté, 28. 2.)

«Nincs földindulás, nincs vész, mely ledöntse.»

Mad. Az emb. tr. IV. sz.

«Égszakadás, földindulás.»

Gyulai, A tyúk és a farkasverem.

fris : gazdag, jó, szép, új. V. ö. :

«Bőven és frissen lakoznak vala.»

Vir. M. Sz. 25. (er. kiad.)

«Friss húst lakomára vágnak.»

Ar. T. Sz. IX. 66.

fulák : fulánk; mindkét alak előfordul irataiban, ugyszintén Sz.
 Moln. Szót.-ban is. Az «n» kopására nézve v. ö. Nyelvőr, II. 23.
 118. III. 13. IV. 20. V. 18. 535. VII. 372. IX. 164. Az «ánk»
 képzőre nézve v. ö. Nyelvőr IX. 262.

G

galagonya : *crataegus*, Linn. Vadon termő tövises bokorfa, piros v.
 fekete gyümölcse van. V. ö. Nyelvőr, V. 423. XI. 165. V. ö. :

«Sűrű galagonya-bokor volt nem messze.»

Tompa, Pipás kántor.

garádics : írja «grádics»-nak is. Fok, lépcső. Alkalmassint a lat. *gradus*-ból, noha vannak a kik szláv eredetűnek vélik. V. ö. Nyelvőr,
 XI. 166. V. ö. karajezár (Kreuzer), kolostor (*claustrum*) stb. A ma-
 gánhangzók közbeszurására nézve v. ö. Nyelvőr, IV. 62. VII. 78.
 VIII. 443. IX. 163. 360. V. ö. :

«Grádicsos ránczokra a homlokát vette.»

Gyöngy. M. V. I. 148.

garázdás : garázda, izgágálkodó, pörlekedő, versengő, veszekedő. V. ö.
 Nyelvőr, XI. 166. V. ö. :

«Neheztelni kezdettek a garázdás molnárra.»

Fal. T. É. Hat. é. (az elej.)

gondolat : gondolás, gondolkodás, meggondolás, megfontolás, elmél-
 kedés.

göresös: csomós, göres a. t. m. csomó. V. ö. Kákán göresöt (v. csomót) keresni. Km. — V. ö. Nyelvőr, VII. 83. V. ö.:

«Kinél szablya, s kinél pedig nagy görtsös fustély vagyon.»
G. Kat. V. T. II. 154.

Gy

gyakor: gyakori, gyakorta v. gyakran való. V. ö. Kriza, Vadr. 501. V. ö.:

«Gyakor figyelemre füle creszkedik.»
Gyöngy. M. V. III. 266.

«Gyakor ízben vetnek.»
Ar. T. Sz. XII. 44.

gyengéltetés: kényessé tevés, kényeztetés, mollities. Sz. Moln. A ném. die Verzärtelung. V. ö.:

«A melly fiakat gyengéltetnek . . . azok az ő attyokat megszomorittyák.»
Káldi, Vizk. ut. I. vas. harm. b. I. r. (a közep.)

gyűjteni: gyűjteni. Az «ő»-re nézve v. ö. Nyelvőr, II. 288. III. 184. IX. 540. X. 312.

gyökeréből kifeszeyetni emít: teljesen kifejteni, megmagyarázni, megvizsgálni. A lat. ex asse, funditus; a fr. à fond; a ném. gründlich.

gyönyörűség: élvezet, kélj. V. ö.:

«Halhatatlan lelkeket az ördög hatalma alá vetvén egy szempillantásnyi gyönyörűségért.»

Fal. N. U. Els. közb. (az elej.)

H

ha azért: lat. szőrend, t. i. azért ha.

háborgó: garázda, izgágalkodó, pörlekedő, versengő, veszekedő, zivatáros. V. ö.:

«Ma háborgó idő leszzen.»
Kár. bibliaford. (Máté, 16, 3.)

«Szünetlenül vagy török, vagy francia ült nyakunkon, vagy magunk közt háborogtunk.»

Széch. Pol. progr. tör. 32.

ha ki: a ki, ha valaki; si quis. V. ö.:

«Ha ki szavamat még csak hallani, irataimat még csak olvasni sem akarja, ám lássa.»

Széch. Pol. progr. tör. 62.

«Ha ki sokat várna, ép úgy megesalatkoznék várakozásában, mint a nemes gróf a Hirlapra nézve megesalatkozott.»

Koss. Felelet, Előszó.

«Odakünn az öreg, ha ki útját állja,
Kilencz szobán keresztül dőti, taszigálja.»

Ar. Pázm. lovag, II.

hallgatni vki- v. vmihez: engedelmelkedni vki- v. vminek, függni vki- v. vmitől, tartozni vki- v. vmihez. V. ö.:

«A ki Krisztushoz hallgat, felebaráttját maga eleibe ülteti.»
Fal. N. A. Negy. közb. 2. cz.

hallhadsza: halld, halljad. V. ö. Nyelvőr, III. 359. Addhadsza (Pázm.
«Hogy a tudós nagy emberek esetiben nem kell megbotránkoz-
nunk» című b. I. r. a köz. felé) nézhedsze (Fal. N. U. Első közb.
az elej.) stb.

hallhatatlan: hallatlan, e szóval is él. V. ö. Nyelvőr, III. 356.

hanemha: ha, ha csak, csak akkor, csak úgy; nisi. V. ö.:

«Soha egy nép sem ragyogott a nagy nemzetek sorában, hanemha fegy-
vereinek szerencséjét a szépmesterségekkel és tudományokkal össze-
kötötte.»

Kölc. M. játéksz.

«Nem is írhat ám most . . . hanemha féltében.»

Ar. T. Sz. IV. 10.

hasonlítani magát vmihez: hasonlóvá lenni vmihez. V. ö.:

«Azért nagy ágyúkkal gyorsan elrontatá
A More bástyáját s földhöz hasonlítá.»

Zr. Sz. v. II. 20.

hasonlóképpen: a mai irod. ny. csak a «hasonlóan»-t ismeri; l. e
«Szót.»-nak «alázatosképpen» szavát.

haszontalanul: czél, haszon v. ok nélkül, czéltalanul.

határozni: majd szó szer. való értelemben élnek vele a régiek (t. i.
határolni, határral v. határokkal körül venni), majd meg átv. ért.
(t. i. korlátokkal körül venni, korlátozni, mérni, szabni.) A phil.
«definitio»-t csak a nyelvújítás idejében kezdték «meghatározás»-
nak fordítani.

hatható: hathatós, így is mondja. Ma csak a «hatékony»-nyal él
az i. ny. V. ö.:

«Hatható beszédekkel inti vala.»

Kár. bibliaford. (Ap. cs. 18, 4.)

«Adja Isten, hogy azon orvosság . . . legyen hathatós.»

Székács, Sréter J. felett, (a vég.)

hátravetni: elvetni, elhagyni.

hátrahagyni: u. a.

házi eszköz: bútör.

hejában: így is írja: heában, t. i. hiába v. hiában. V. ö. Kriza,
Vadr. 502. Nyelvőr, III. 201.

helyheztetni: helyezni. Ilyen a r. ny.-ben: alkalmaztatni, szerkeztetni
stb. V. ö.:

«Abba helyheztetvén a gyermeket, elveté a folyóviznek partján a sásasba.»

Kár. bibliaford. (Móz. II. 2, 3.)

helység: hely.

helyt adni: átv. ért., elfogadni, elismerni, engedni. Megvan a fr.-ban
is a «donner lieu» s a ném.-ben a «Platz v. Raum geben». V. ö.:

«Nem ád helyt a mentségnek.»

Fal. N. U. Harm. közb. (az elej.)

«Nép akaratjának méltó helyt adni.»

Czuczor, Botond, III. 35.

hirtelen: hirtelen, gyors, nem várt. V. ö. Nyelvőr, II. 118. III. 141. 556. V. 63. X. 312.

híhetséges: hihető. L. e «Szót.»-nak «bátorságos» szavát.

hitel: hit, hívés. Faludi az ol. «credito» szót ford. vele, ugyanebben az ért. él vele Széchenyi. A «hiteles» ma is a. t. m. hitelt érdemlő, hívésre méltó. V. ö.:

«Semmi az üdvösségnek dolgában tudásra és hitelre nem szükségesb, mint a Christus kereszti avagy keresztfán való véres halála.»

G. Kat. V. T. Ajánló előb. a válts. munk. két föbb r. (az elej.)

hitető: ámitó, esábitó, csaló. V. ö.:

«Ama hitető még éltében megmondotta.»

Kár. bibliaford. (Máté, 27, 63.)

«Emberi bölcseségnek hihető beszédiben.»

U. a. u. o. (Kor. I. 2, 4.)

«Emberi bölcheségnek hitető igéiben.»

Káldi, bibliaford. (u. o.)

«Hitető emlékezet.»

Vör. A két szomszédv. I. 122.

«Hitető szód lesz . . . halálođ.»

U. a. Eger, I. 144.

hitnek ágazattya: hitágazat, hitcikkely; articulus fidei, dogma.

hittül szakadott Julianus: hitehagyó Jul., vagy, latinosan, Jul. Apostata, római császár 361—3. Kr. u. Elhagyta a kereszténységet és pogánynyá lön. V. ö. Neander, Kaiser Julian und sein Zeitalter. Lipcse, 1812. Strausz Dávid, Der Romantiker auf dem Thron der Cäsaren, oder Jul. der Abtrünnige. Mannheim, 1847. Villemain, Tableau de l'éloquence chrétienne au IV. siècle, 508—13. l. az 1891. kiad. szer. Semsch, Jul. der Abtrünnige. Boroszló, 1862. Rode, Geschichte der Reaktion Kaiser Julians gegen die christliche Kirche. Jena, 1877. Fournier, L'ésprit dans l'histoire. Páris, 1886. a 13—4. lap., a hol azok közül az írók közül, a kik tagadták, hogy ezeket a híres szavakat: Vicisti Galilæe! mondta volna, néhány fel van említve.

hiúságos: l. e «Szót.»-nak «bátorságos» szavát.

hivolkodni: hivalkodni, henyélni; lomhának, lustának, munkátlannak, renyhének, restnek, tunyának lenni. Az első «o»-ra nézve l. e «Szót.»-nak «alkolmatos» szavát. V. ö.:

«Sok gonosságot tanított a hívolkodás.»

Káldi, bibliaford. (Jéz. Sir. f. 33, 29.)

«Kimenvén három óra tájban, láta más hívolkodókat állani a piacon.»

U. a. u. o. (Máté, 20, 3.)

«Édesen hivalkodál.»

Vir. Szüretelő.

hízelkedni: az ir. ny. csak a «hizelegni»-vel él.

hóharmat: dér.

hóldoltatni: a hóldolni v. hódolni tétető alakja; hódítani, hódolttá tenni.

holott: ott hol, hol, a hol, ámbár, pedig, mert. V. ö. Kár. bibliaford. Jón. 4, 5. Luk. 9, 58. Gyöngy. M. V. I. 16. V. ö.:

«Holott nyugodalmat találnak.»

Tompa, A félk. kold.

homlítás: szőlőművesi munka, úgymond az Akad. N. Szótára, mely-nél fogva a szőlőt termő vesszők elültetésével szaporítják.

hon: hol, ubi. V. ö. Nyelvőr, X. 491—2.

hordoztatni: indíttatni, ösztönöztetve, vezetettve, vitetni, viseltetni, vonatni, vonzatni. A lat. gero ford. L. e «Szót.»-nak «viselni» szavát.

I Í

ideiglen: időig. V. ö. Nyelvőr, I. 368—9. VII. 540—7. V. ö. aliglan (Fal. T. É. Első é. a köz. fel.), egészen (G. Kat. V. T. II. 699. Dug. Az ar. per. 12. er. kiad.), ekediglen (t. i. eddiglen, eddig, Nyelvőr, VI. 359.), ekkoriglan (Dug. [Az ar. per. 10. er. kiad.], megintlen (Kriza, Vadr. 508.), míglen (Kár. bibliaford. Móz. V. 7, 20.)

idején: korán.

ifjantan: ifjantan, ifjan, ifju korban.

igaz: igazságos, becsületes, jó, őszinte, valódi, valóságos.

igazán: igazságosan, igaz módon, helyesen, jól, őszintén, valósággal. *így*: ügy, baj, pör. Ma is: ügyes-bajos, ügygyel-bajjal stb. Az «i»-re nézve v. ö. hív, hű; kinn, künn; szív, szű; idő, üdő; innep, ün-nep stb. Az «igyekezni» előfordul így is: «ügyekezni», v. ö. G. Kat. V. T. II. 705.

iggyenes: egyenes, igaz, őszinte. V. ö. Kriza, Vadr. 503. Nyelvőr, II. 373. V. 576. IX. 483—4. 502.

iggyenessen: egyenessen, így is írja. V. ö. Kriza, Vadr. 503. Az «i»-re nézve l. az előbbi szót, a kettős «s»-re nézve l. e «Szót.»-nak «dü-csösség» szavát.

ihon: imhol, ime. L. e «Szót.»-nak «hon» szavát.

immár: már. V. ö. Kriza, Vadr. 503. V. ö.:

«Foly széltire immár lakozás.»

Ar. T. Sz. XII. 27.

«Veteményezésnek nincs immár ideje.»

Ar. T. E. I. 11.

indulat: affectio, affectus, motus, passio, perturbatio animi. Ma is mondják: jó v. rossz indulat, felindulni, indulatos stb. V. ö.:

«Nagy indulat lőn a tengeren.»

Káldi, bibliaford. (Máté, 8, 24.)

«Ah, ha láthatnád józan indulatainak nemes tüztét.»

Bess. A phil. I. 2.

«Nevettem az indulatot.»

Kárm. F. H. XIII.

«Nem talállok ezen indulatnak elég helyet szivemben; szoros az egy ily hatalmas indulat elfogadására!»

U. a. u. o. XLII.

«Tudván milyen indulatja

Ő neki a vadászat.»

Kisf. S. Somló, II.

«Övnom kell őt az indulattól.

Kisf. K. Csal. II. 4.

«Nem felel Báthori, indulattal kél fel.»

Gyulai, Pókainé.

ingyen: igen, igenis, nagyon, pedig. V. ö. M. Nyelvészet, III. 121—2.
Nyelvőr, VIII. 552.

ingyen sem: nem is, éppen nem. L. az előbbi szót. V. ö.:

«Hogy gyáván futott meg, ingyen se gondold ám!»

Szász K. Salamon, I. r. III. 8.

írni: festeni, rajzolni. V. ö. Nyelvőr, III. 2.

«Képiró falra szebbet nem írhatna.»

Zr. Sz. v. II. 32.

«A képiró, ha kedve tartja, fest.»

Pet. Egressy G.-hoz.

«Leírta előtte, mint egy írott képet.»

Ar. T. Sz. III. 36.

Isaacius Comnenus: Komnen Izsák bizanczi v. keletrómai császár,
1057—9. uralk.

ismérni: ismerni. L. e «Szót.»-nak «esmérni» szavát.

isméret: ismerés, megismerés. L. e «Szót.»-nak «esmérni» szavát.

isteni szolgálat: Istennek tisztelete, az Isten iránt való tisztelet.

isteni tisztelet: u. a.

ítéletet tenni: ítélni, ítéletet mondani. A második «í»-re nézve v. ö.

Kriza, Vadr. 503. Nyelvőr, IV. 18. 182. VII. 123. 272. VIII. 83.

90—1. 185—6. 360. 512. IX. 162. 264. 266. 359. 540. X. 264—7.

ítélni: gondolni, hinní, vélni.

íttegyén: itt, itten. V. ö. Kriza, Vadr. 503. Ilyen az «ottogyon», v.

ö. Kriza, Vadr. 511. Nyelvőr, V. 508.

izgatni: ösztönözni. V. ö.:

«Első szerencsénk . . . jóra izgat.»

Fal. Sz. E. 84—5. 1. (ered. kiad.)

J

javallani: javalni, helyeselni. V. ö.:

«A javallás nekem is kedves, és a kinek nem az, vessen követ rám.»

Kaz. Guzmicsnak (1824. márcz. 25.)

«Maga a királyné javallta, dicsérte.»

Ar. T. Sz. VIII. 32.

jelentetni: a «jelenteni» gyakorítója, jelentgetni.

jelenség: argumentum, l. e «Szót.»-nak «bizonyosság» és «erősség» szavát. V. ö.:

«Reményli vala, hogy ő valami jelenséget látna.»

Kár. bibliaford. (Luk. 23, 8.)

«Uram! hadd érezzem

Szeretetednek bőségét,

Hogy bizonyos jelenségét

Kincsül megszeressem.»

Rádai P. Más azonról, mely a Bern. d. én. alk.

«Van egy másik rémitő jelenség.»

Ar. Toldi, IX. 3.

jóakarát: kedy, készség, szabad akarat, szabad ellátározás. «Jóakarathból» a r. ny.-ben a. t. m. jószántából, készakarva, önként, szándékosan, szántszándékkal. Az ol. «di buona voglia», a ném. «gutwillig».

jó idején: idején, jókor, korán, idejekorán, eleve, előre. Ilyen a r. nyelvben a «jó reggel»; ma is mondják: jó későn stb. V. ö.:

«Felkelvén azért Dávid jó reggel.»

Kár. bibliáford. (Sám. I. 17, 20.)

«Jó reggel kimegyen miveseket fogadni.»

U. a. u. o. (Máté, 20, 1.)

jóllakás: egy «l»-lel is írja, lakmározás, vendégség. Ma is mondják: jólakás stb.

Jósef: Josephus Flavius, zsidó történetíró, szül. 37-ben Kr. u. Jeruzsalembe, megh. 95-ben. Görögül írt. A «görög Livius» névvel tisztelték meg. Fő művei: Antiquitates judaicae s De bello judaico.

Josephus: u. a. érti rajta.

jószág: a lat. virtus, a r. írók mondják így is: erkölcsi v. istenes jószág, jóság, jóságos cselekedet, jószágos cselekedet, lelki jószág stb.

jönni: jönni, a mai irod. ny. csak így mondja.

Julianus: l. e «Szót.»-nak «hittül szak. Jul.» szav.

K

kalán: hangátvetés (metathesis), kanál. V. ö. Nyelvőr, I. 467. II. 21. III. 321. VII. 339—57.

kalanz: írja «kalávúz»-nak is, tör. szó, útmutató, vezér, vezető. V. ö. Nyelvőr, XXI. 371—2. A «hodegus», a mely némiképp latinositott görög szó, u. azt teszi.

kapcsolni (magához): lelki ért. A ném. gewinnen. V. ö.:

«Bizonyos helyhez kell . . . kapesoltatnunk, hogy azt jótékony világitással állandóul boldogíthassuk.»

Kölc. Par.

«Mert ugy-e, Dragutint azolta, —

Lányát neki adván, magához esatolta!»

Szász K. Tr. Csák, II. 25.

kapdosni vmit: vágyni vmire, mohón v. nagyon kívánni vmit.

«Futó örömet kapdossa . . . bolondúl.»

Vör. Zal. fut. III. 333.

«Ezt arany ingerli, kapdos amaz újon.»

Ar. Buda hal. XI. 47.

kapni vkin vmit: erőt venni vkin, fölülmulni, meggyőzni vkit. V. ö.:

«Siess hozzám ó Szent Jakab,

Mert látod, hogy bűn rajtam kap.»

Thewrekw-Cod.

(Nyelvemléktár, II. k. 309. l.)

«Szokása az alaton elnének, hogy a nagyokba kapjon.»

Fal. U. É. Harm. sz. V. max.

kapni vmiben vmit: u. a.

kapni vmin: mohóu kívánni vmit, nagyon vágyani vmire. V. ö.:

«Micsodás a világ, és micsoda gorombaság azon kapni! de mégis kapnak.»
Mik. CLVII. lev.

«Mégkóstoltatták véle az njonuj életet, kap rajta.»
Fal. N. U. Első közb. (az elej.)

«Kaptak a beszéden a szilaj legények.»
Ar. Toldi, III. 4.

kárvallás: károsodás, megkárosodás. L. e «Szót.»-nak «vallani» szavát.

kelni v. kölni: eredni, indulni, támadni. V. ö. Nyelvőr, III. 198—9.
V. ö.:

«Szelid, együgyü, senkivel öszve nem kap, sem fegyverre nem kél.»
G. Kat. V. T. II. 154.

«Attól elpártolni kél.»
Vör. Szép Ilonka, II.

«A nyárfa-lomb is gúnyos tapsra kél.»
Tompa, Divatos költő.

«Ily szép szavak után maga mindjárt kele.»
Ar. T. Sz. II. 11.

«Megkél az egész hon.»
U. a. u. o. III. 60.

«Útra kel.»
U. a. u. o. IV. 1.

kell: e személytelen ige vonzotta igenév (infinitivus) majd személy-
raggal, majd meg személyrag nélkül fordul elő irataiban; ez
utóbbi alak nem egyéb latinosságnál. Pl. a Vulg. e szavait: «Si quis
ad Deum accedere vult, ante omnia debet credere stb.» (Hebr. 11,
6.) így fordítja: «Valaki az Istenhez akar járulni mindeneknek
előtte el kell hinni stb.» azaz: hinnie. — Káldi a Vulg. e szavait:
«Si quis ex vobis erraverit a veritate, et convertit quis eum: scire
debet stb.» (Jac. 5, 19. 20.) így fordítja: «Ha valaki eltévelyedik
közületek az igazságról, és megtéríti valaki ötet: tudni kell stb.»
azaz: tudnia.

kendőzni: az arcot festeni; titkolni, szépíteni vmit. V. ö.:

«Nem is kendőzé azt festék színe-máza.»
Ar. T. E. V. 1.

kény: írja így is: kiny, t. i. akarát, gyönyörűség, kedv, önkény. Ma
is mondják: kénye-kedve stb. V. ö. Nyelvőr, XIV. 532. V. ö.:

«Törvényt török kény szabott.»
Kisf. S. Dobozi M. és hitv.

«Tündér szerencsénk kénye hány, vet.»
Berzs. A magyarokh.

«S a szent emberiség sorsa kezébe került,
Ámde te azt tündér kényednek alája vetetted.»
U. a. Napol.

«Törvény, nem hatalom kénye uralkodik
Rajtad, s régi dicső nemzeti díszed áll.»
U. a. Magyarország.

«Hahogy nemzetünk sorsát a vak véletlennek, vagy idegen kénynek átengedni nem akarjuk.»

Széch. Pol. progr. tör. 98.

«Vak kénye szerint csal, játszik az álom eszünkkel.»

Vör. Zal. fut. II. 5.

«Nem kérem, oh sors! kincseidet, nem az Uralkodó kényt és ijedelmeit.»

U. a. Berzs. eml.

«Büszke reményekkel

Kényedre játszottál!»

U. a. Fogytán van a napod . . .

«Nem sujt a hatalom hajdani kénye.»

Czuczor, Korunk ócsarlóihoz.

képes: alkalmas, helyes, illő, szép; ellenkezője a «képtelen». V. ö.

Nyelvör, I. 404. II. 462—3. VI. 49—53.

képtelen: l. az előbbi szót.

kereszt: bibl. kif., v. ö. Máté, 10, 38. stb., baj, csapás, szenvedés.

keresztjén: e szó nem a kereszt, vagy keresztelés szótól, hanem Krisztus nevéől származik; a sz.-írásból tudjuk, hogy Antiochiában hívták először így Krisztus híveit (Ap. cs. 11, 26.) A görög Χριστιανός szóból származik a lat. christianus, ebből a szláv kresztján és ebből a magyar keresztjén, mint a hostiaból ostya, Sebastianus-ból Sebestyén stb. A régi írók valamenyien, Pázmány, Káldi s Faludi is, ekként írják, sőt a maiak közül is némelyek; és pedig, a szófejtés törvényei szerint, helyesen. A mai irod. ny.-ben azonban a «keresztény» vált általánossá. «Nekünk — mondják az Akad. N. Szót. szerkesztői — úgy tetszik, hogy keresztény kellemesebben hangzik a keresztjénnél.» — «Valóban — úgymond Salamon F. — ez sohasem is lehet theologiai kérdés, minővé némelyek akarják tenni, hanem egyenesen az orthographia kérdése.» (Kisebb tört. dolg. 30. lap. a 2. kiad. szer.) — V. ö. *Nyelvör*, X. 560. *Simonyi*, A m. ny. II. 70.

keresztjéni: adj., keresztény; a régi ny.-ben pl. magyari-t mondtak stb. Az «i»-vel alkotott adj.-okról v. ö. *Nyelvör*, II. 114—5. VIII. 346—57. V. ö.:

«A keresztjéni név alatt ne éljünk pogány módra.»

G. Kat. V. T. I. 1226.

«Ez a pogányi szokás.»

U. a. u. o. II. 706.

«Az az igazi nevelés, úgy itélem, ha a szülék nemesen keresztjéni módon viselik magokat.»

Bess. A phil. IV. 6.

kész: pl. balgatagság, t. i. igazi, teljes, valódi. V. ö.:

«Kész nevetség.»

Fal. N. E. Nagyed. közb. (az elej.)

képtelenítés: kénytelenítés, kényszerítés, erőltetés. A régi írók általában úgy írják, Bethlen G., Káldi, Zrínyi, Mikes, Faludi is, noha Pázm. irataiban előfordul a «kéntelen» is. Az «n» kopására nézve l. e «Szót.»-nak «fulák» szavát. V. ö.:

«A kételen való okosságnak pedig semmi érdeme nincsen.»

Mik. LVII. lev.

kételesség: kénytelenség, kényszerűség. L. az előbbi szót.

kétségbe tenni vmit: kétségbe vonni v. nem hinni vmit, kételkedni vmiben.

ki: mi, mely, valaki. A r. ny., a nép ma is, a «ki» névmással él, akár személyről, akár dologról legyen szó; de a «mi» s «mely» sohasem jelöl személyt.

kifejezni vmit vmiből: következtetni vmit vmiből.

kikerekedni: eredni, következni, származni. Ma is: szél kerekedik stb.

V. ö.:

«Belőle oly király kerekedett.»

Czuczor, Máty. kir.

«A magyarság lóra kerekedett.»

Pet. Ján. vit. XII. 6.

«Hogy kerekedtek fel öreg Ázsiából.»

Ar. Buda h. V. 52.

kirekeszteni: a «kizárni» kiszorította ir. ny.-ből. V. ö.:

«A Janus templomának kapuit háromszor zárta bé, mintha a békességet abba rekesztette volna.»

Káldi, Karácsonnap első b. I. r. (a közep.)

«Ádámot kirekesztette belőle.»

U. a. Septuag. v. más. b. (a bev.)

kítetszeni: feltünni, kilátszani, szembeötleni, szembetünni; e szavunkkal is alig él mai irod. nyelve, hanem csak a «kilátszani»-val s «kitünni»-vel. V. ö. Nyelvőr, XVIII. 122—4. V. ö.:

«Mikor pedig felnevedett volna a fű . . . megtetszék a konkoly is.»

Káldi, bibliaford. (Máté, 13, 26.)

«Kinek a közönségesen, a mindennapin felülemelkedni erő nem jutott: az kítetsző helyre ne álljon.»

Kölc. Par.

kiránság v. kívánság: írja így is: kévánság, v. ö. Nyelvőr, II. 87. 240. IV. 18. 182. V. 81—2. 85. 330. VI. 323. VII. 123. 272. stb., vágyó-dás-nak is mondja, desiderium; a mai «vágy».

kivégezni az világból: ma csak «kivégezni».

koholni: költeni, színelelni; koholt a. t. m. ál, csalfa, hazug, költött, színelelt, tettetett, utánzott. E szavaink helyett i. ny.-ünk csaknem mindig a ném. «falsch» szó fordításával él. V. ö.:

«Verset koholgotok.»

Gyöngy. M. V. Előlj. b. 8.

«Plánomot kohol.»

Kisf. K. Csal. II. 4.

«Haditervet kohol.»

Ar. A bajusz.

«Kalandos tervet kohol.»

U. a. T. Sz. VIII. 21.

koros: egyike ama szavainknak, a melyekkel az öregséget fejezzük ki. *köseső*: jégeső. V. ö. Kár. bibliaford. (Móz. II. 9, 18—34. stb.), hol az a szó sokszor fordul elő. Káldi, Septuagesima vas. más. b. (a bev.)

környékezhethetlen: a mit nem lehet határral v. korláttal körülvenni, határtalan, végtelen.

környékezni: körülvenni, határolni, határral körülvenni.

kösség: község, közönség, nép. V. ö.:

«A község fel ne zendüljön.»

Kár. bibliaford. (Márk, 14, 2.)

«Jobb volna egy embernek meghalni a községért.»

U. a. u. o. (Ján. 18, 14.)

köetni: kérni. Ma is mondják: megkövetni stb. V. ö.:

«Nagy jó uram, tréfám kívül megkövetem.»

Ar. T. E. I. 17.

köz: adj., külön írja, úgy mint a régi írók általában; közös, közönséges, általános, nyilvános. V. ö.:

«Mi vonjuk-e be markainkat a nemzetiség köz oltára előtt?»

Kölc. M. játéksz.

«Csak bámulást nyerhetett a késő maradéktól, nem köz tiszteletet.»

Deák, A lengy. ügyében.

közelgetni: közeledni, közelíteni. V. ö. *Kár.* bibliaford. Máté, 26, 45. Márk, 14, 42. Luk. 19, 37., 22, 47. — V. ö.:

«Halálához közelgetvén.»

Káldi, Víz. ut. I. v. harm. b. I. r. (az elej.)

«Közelgete Káldor.»

Vör. A két szomszédv. III. 225.

«Lépdelve közelget.»

Czuczor, Botond, I. 159.

«Ki arra közelget.»

Ar. T. Sz. IX. 5.

középaránt: középen, a közepén át, keresztül, a közepe felé. — Hegy aránt, t. i. hegy felé, v. ö. *Nyelvör,* IX. 504.

közönségesen: általában, általánosan, nyilvánosan, rendesen, szokás szerint.

közönséges gyülekezet: így magyarítja a «concilium œcumenicum»-ot, t. i. egyetemes zsinat. A «gyülekezet» «ő» hangjára nézve v. ö. *Nyelvör,* II. 288. III. 184. VII. 272. IX. 540. X. 312.

küldűsség: többféleképp írják a régi írók. V. ö. *Nyelvör,* III. 183. VI. 37. VIII. 95. V. ö.:

«Lázár küldülésre jutott.»

Káldi, Víz. ut. I. v. harm. b. II. r. (a vég.)

kurta: rövid; nem a lat. curtus, sem a ném. kurz szóból, hanem az ol. corta szóból, a mely a corto tulajdonságnév nőneve. V. ö. *Nyelvör,* XIII. 546. XIV. 320. V. ö.:

«Kurta volt a hosszú éjjel.»

Szász K. A jó öreg.

kútfő: a forrás és kútforrás kiszorította irod. ny.-ból. V. ö.:

«Nem kutatom e bánásmód kútfejét.»

Koss. Fel. Szécl.-nek, 73.

«Isten van felettünk, a szeretet, a bölcsesség, az áldás kútfeje.»

Székács, Árvízi besz.

«Magszüntünk áldozni buzgó kútfejeknél.»

Ar. Sz. László füve, II. 14.

külömb: egyéb, jobb, más. V. ö.:

«Külömb a napnak dicsősége, és külömb a holdnak dicsősége, és külömb a csillagoknak dicsősége.»

Kár. bibliaford. (Kor. I. 15, 41.)

«Gyakorta tellyességgel külömbre igyekezünk.»

Káldi, Karácsonnap első b. I. r. (az elej.)

«A szőlőjével pedig... külömben bánt.»

U. a. Septuag. vas. más b. (a bev.)

külömben: jobban, másként, másképpen, más módon. L. az előbbi szót.

külömb-külömb: más, más-más, különböző; diversus. V. ö.:

«A chelédeseembernek külömb-külömb időkbén való kimenetelén.»

Káldi, Septuag. v. más. b. I. r. (az elej.)

«Külömb-külömb erő nagyon mindenekben.»

Gyöngy. M. V. I. 157.

«Külömb-külömb ezímert s jelt adtak mindennek.»

U. a. u. o. III. 231.

külömb-külömbféle: ma: különféle, l. az előbbi szót.

külömbözés: a lat. varietas, a mit ma változatosság-nak mondunk.

külömbözni: ik-telenül él vele. — Sz. Moln. és az Akad. N. Szót. szer. ik-es ige. — Kár. is ik-telenül él vele, v. ö. bibliaford. Kor. I. 15, 41.

L

lakozni: lakni, habitare. V. ö.:

«Igazság lakozik vala abban.»

Kár. bibliaford. (Izsai. 1, 21.)

«Ezrenként lakoztak

Apáink közt, míg barbárok valának.»

Mad. Az emb. tr. XII.

látogatni: bibl. kif. v. ö. Jób, 7, 18. Izsai. 10, 3. Jerem. 6, 15. Luk. 1, 68. 78. stb. V. ö.:

«Jaj annak a népnek, vétkezett az sokat,

Kit a boszuálló Isten meglátogat.»

Ar. Sz. László füve, I. 7.

lator-kert: árok, sáncz; vallum. Sz. Moln.

látatik: a lat. videtur, t. i. látszik. El a «tetszeni» igével is. L. e

«Szót.»-nak «kitetszeni» s «tetszeni» szavát. V. ö.:

«Ezt látatik nekünk kiáltani: Ne légy hitetlen, hanem hívő!»

Tompa, «Tudás, hit» ez. besz.

lector: az egyházban a négy kisebb rend másodikának viselője, l. e

«Szót.»-nak «exorcista» szav.

legfőbb- és felsőbb: legfőbb és legfelsőbb. V. ö.:

«Legegyügyűbb, ártatlanabb, Melinda!»

Kat. Bánk b. I. 9.

«Ő a legnagyobb s szebb.»

Ar. Csal. kör.

lehelni v. *lehelteni*: ik-esen él vele.

lép: sejtiszövetes sonkoly a méhkasokban, a melybe a méhek a mézet takarják. Az Akad. N. Szót.

lépmi: ik-esen él vele, v. ö. Nyelvőr, III. 350. Simonyi, A m. ny. II. 245. A Királyhágon túl ma is ik-esen mondják. V. ö.:

«Úra hagyásából az házba belépék.»

Zr. Sz. v. III. 30.

levegő-ég: levegő. V. ö.:

«A rút és bűdös vizet a levegő-ég megorvosollya és tisztította.»

Káldi, Bőjt V. v. harm. b. II. r. (az elej.)

«Vid megyen előttök, mint gálya tengeren,

Melynek sok vitorlája lebeg az égben.»

Zr. Sz. v. XI. 57.

«A mi lelkünk óhajtya vigasztalását, a mint testünk megkívánnya a levegő-egét.»

Fal. Sz. E. 1. (az er. kiad.)

Leovigildus: Leovigildus, Leovigild, a keleti gótok királya, 569—586.

liber báró: a ném. Freiherr.

lött: lett, az «e»nek «ö»-re vált. nézve v. ö. Nyelvőr, III. 11. 274.

VIII. 511. IX. 357. 481—2. 541. X. 21. 312. 520.

lövöldözés: lövellés.

Lycus: hely. Lykos, Phrygia (Kis-Ázsiában) három legnagyobb folyójának egyike; a másik kettő: Hermos és Mæander.

lyiút: lant, így is mondja. Ol. lunto, fr. luth, ném. Laute. V. ö.

Nyelvőr, VI. 459. XIV. 50. Kőrösi S., A magyar ny. ol. elemek.

(A fiumei főgymn. 1891/2 ért.-ben.)

M

Macrobius: alkalmasint görög eredetű, római író, 400 körül Kr. u., úgy tetszik, hogy kereszténynek lett. Egyebek közt Cicero «Sonnium Scipionis» című művéhez, mely a «De re publica» cz. művének VI. könyve, írt magyarázatokat, — ekként maradt ránk Cic. említett műve, — azután írt egy Convivia Saturnalia című hét könyvből álló munkát.

macula: lat. szó; folt, hiba, mocsok, szenny, szeplő. — Széltiben élnek vele a régi írók. V. ö. Kár. bibliaford. Móz. IV. 28, 3. 9. 11. 19. 31 29, 2. 8. 13. 17. 20. 23. 26. 29. 32. 36.

maga: ámbár, de, noha, pedig.

magához kapcsolni: l. e «Szót.»-nak «kapcsolni» szav.

magán: maga, magában, magánosan, magában véve, egyedül, külön csak. Más régi írók is élnek vele. V. ö.:

«Menjetek! Maradjon Csák magán!»

Szász K. T. Csák, I. 54.

magában: u. a. és: természeténél fogva, in se et per se. V. ö.:

«Árva gólya áll magában.»

Ar. A rab g.

«Három árva sír magában.»

Gyulai, Éjji látog.

mágus: e szó, mely a keletieknél — egyebek közt — bölcset, tudóst és jövőmondót teszen, a perzsa nyelvből került a görögbe, onnan a latinba s onnan a miénkbe. V. ö. Máté, 2, 1.

mái: mai, úgy írják más régi írók is. V. ö. Kriza, Vadr. 508.

másod: második. Másodnap a. t. m. másnap. V. ö.:

«Szerze az Isten egy férget másodnapon reggel.»

Kár. bibliaford. (Jón. 4, 7.)

«Másodnap... mely a husvétra készülő nap után vala.»

U. a. u. o. (Máté, 27, 62.)

másuá: máshová, V. ö. Nyelvőr. II. 23. III. 13—4. IV. 20. V. 18. 5:35. VII. 372. IX. 489—90. X. 445. Simonyi, A m. ny. II. 51.

Mediolanum: régi lat. neve Milano ol. városnak, fr. Milan, ném. Mailand, magyarul is, úgy mint olaszul, Milano. V. ö.: «Ora mulva nem lát engem Milano!» Sziglieti, Szök. kat. II. 16.

megagugnai: megöregedni, megvégnülni. Faludi így mondja: megagugnai, v. ö. N. U. Het. közb. (az elej.)

megbüszhödni: büszhödtté, büzsössé, rothadttá lenni v. válni.

megejteni: ledönteni, lelőni, leütni, tönkretenni, törbe esalni. V. ö. Nyelvőr, XV. 462—3. 508—9. V. ö.:

«Kiket a gyarlóság hol egyben, hol másban megejtett.»

Fal. N. U. Tudósító és magam. ir. a m. úrf. (a köz.)

megelőzni: felülhaladni, felülmulni, meghaladni; e synonym szavak mindegyikével élnek a régi írók. Nem volt tehát semmi szükség a ném. «überflügeln» fordítására.

megemészteni: eleinészteni, elemészteni, elveszteni, elpusztítani, eltenni láb alól, megölni. A nép ma is él vele. Az irod. ny. a lat. «delere» nyomán az «eltörölni»-vel él. V. ö.:

«Hogy megemészszem őket egy szempillantásban.»

Kár. bibliaford. (Móz. IV. 16, 21.)

«Hogy emészszem meg őket.»

U. a. u. o. (u. o. 45. v.)

megeresztett zászló: t. i. kibontott. A «zászló» szóra nézve v. ö. Nyelvőr, V. 289—93. XIV. 78.

megérni vmiben vkit: rajtakapni. V. ö. Nyelvőr, III. 358.

megért: érett, koros.

megfogni: a lat. capere, a ném. begreifen, auffassen; megérteni.

meghatározva: végesen; mert határozott v. meghatározott a r. íróknak műveiben «véges»-t teszen. L. e «Szót.»-nak «határozni» szavát.

meghatározhatatlan: végetlen, véghetetlen, végtelen; infinitus. L. az előbbi szót.

megjegyezni: a ném. bemerken; észrevenni, látni, meglátni, observare.

megmaradás: állandóság, tartósság. V. ö.:

«Ninesen itt maradandó városunk.»

Kár. bibliaford. (Zsid. 13, 14.)

«Az élő és örökké megmaradandó Istennek beszéde által.»

U. a. u. o. (Pét. I. 1, 23.)

- megmásolni*: megmásítani, megváltoztatni, e két szóval is él. V. ö. :
 «Ábrázattya ugy megmásoltatott, hogy a fejedelem reá nem ismérhetne.»
Dug. Az ar. per. 281. (er. kiad.)
- megmetezni* (a szőlőt): az Akad. N. Szót. a «szőlőimetszés» szót ek-
 ként magyarázza: szőlőművelési munka, midőn annak idején s
 kellő módon a szőlővesszőket lemetélik.
- megmutatni*: kinutatni, be- v. megbizonyítani.
- megöltani*: eloltani, e szóval is él. V. ö. :
 «Az Istennek Lelkét meg ne oltátok.»
Kár. bibliaford. (Thess. I. 5, 19.)
- megsérüdni*: megsérülni, megsebesülni. V. ö. Kriza, Vadr. 515.
- megsűrűdni*: megsűrűsödni, sűrűvé válni.
- megszerezni* v. *megszerzeni*: hozzáadni, megtoldani, megkészíteni, meg-
 tenni, l. e «Szót.»-nak «szerezni» szav.
- megtagadni magát*: se abnegare. V. ö. :
 «Ha ki akar én utánnam jöni, tagadja meg magát.»
Kár. bibliaford. (Máté, 16, 24.)
- megtapasztalni*: megtapintani, megtapogatni; érti rajta a mai «tapasz-
 talni» s «észrevenni»-t is. V. ö. Simonyi, A m. ny. II. 171. A
 régi írók a tapasztalás (experientia) szót többnyire a kísértés, próba,
 próbálás szókkal fejezik ki. V. ö. :
 «Ha valami módon megtapasztalván.»
Kár. bibliaford. (Ap. cs. 17, 27.)
 «Üdvözítő erejét mind magunkon, mind másokon megtapasztalók.»
Székhács, A Kr. ev. ist. erő a hívők üd-
 vösségére (a v. fel.)
- megvető*: megvetendő, megvetni v. megvetésre való. Ilyen a «kivető»
 pl. kivetőt találni vmiben.
- megvonszani magát*: el- v. megvonni magát, el- v. visszavonulni, elrej-
 tőzni v. elzárkózni az emberek elől. L. e «Szót.»-nak «vonszani»
 szav.
- mélységes*: mély, l. e «Szót.»-nak «bátorságos» szavát. V. ö. *Kár.* bib-
 liaford. Móz. II. 15, 8. Mik. 7, 19. Zsolt. 92, 6. Róm. 11, 33.
- menedék*: menetel, elmenetel, út, l. e «Szót.»-nak «akadék» szav.
 V. ö. :
 «Az özönvíz csak estig tarta, mert a víznek más menedéket csináltak.»
Mik. XXXI. lev.
 «Ah, hol van menedék?»
Szász K. Harminez évvel.
- menedék-levelt*: salvus conductus.
- mennyég*: az Akad. N. Szót. szerint: az ég felső része, a levegőé
 pedig annak alsó része. A «mennyek» — ugyancsak az Ak. N. Sz.
 szer. — nem többszám, hanem a keményebb véghanggal kiejtet
 «mennyég» vagy «mennyeg». Szarvas véleménye szer. a «mennyég»
 nem egyéb a helytelennek vélt «mennyek» megjavításánál. V. ö.
 Nyelvőr, XV. 315—6. XIX. 38. V. ö. :
 «Azért, hogy mennyégben szebben koronázza.»
Zr. Sz. v. VII. 35.

«Tégedet áldnak mennyőgben.»

Rádai P. Bern. d. én. a Jéz. nev. 48.

«Arany tenger van a mennyőgben.»

Tompa, Harangszó, VIII.

mennyőgő: villám, villámlás, fulnen. — Sz. Moln. Szótárában és más r. írók műveiben «mennyütőkő». V. ö. Kár. bibl. Zsolt. 144, 6. Zr. Sz. v. XIV. 14.

mentől: mentől; különbözik a «mennél»- és «minél»-től, v. ö. Simonyi, M. kötőszók, III. 204—19.

mér: mer, audet. Az «é»-re nézve l. o «Szót.»-nak «esmérni» szav.

mérészen: merészen. L. az előbbi szót.

merő: csupa, teljes, a lat. merus. V. ö. Kár. bibliaford. Móz. II. 25, 18. 31. 36. V. ö.:

«Krisztusnak . . . e világra való jövedele merő alázatosság és szegénység volt.»

Káldi, Karácsonnapi első b. I. r. (az elej.).

mérsékelni: mérni, megmérni.

mértékelni: mérsékelni, temperare. V. ö. Kár. bibliaford. Kor. I. 12, 24.

mértékletes: józan, temperatus.

mértföld: többféleképen írják a r. írók, Sz. Moln. Szót.-ban: mélföld és mélyföld. V. ö. Nyelvőr, I. 319. II. 38. XI. 55. — Arany «mértföld»-nek írja, Toldi, II. én. 11. vsz.

mesterség: művészet. V. ö.:

«Mindent találni benn,
Mit a mesterség adhata.»

Pet. Bold. pestiek.

mesterséges: művészi, mesteri, remek.

meszsére: messzire, messze, nagyon. V. ö. Arany: Toldi, IV. 19. V. ö. Nyelvőr, II. 87. 240 IV. 18. V. 81—2. 85. 330. VI. 323. VIII. 90. 117. 179—80. 381.

miatt: ezt az okot jelölő kötőszót sohasem téveszti össze a czélt jelölő «végett»-tel.

micsodás: milyen, minő. V. ö.:

«Micsodás a világ, és micsoda gorombaság azon kapni!»

Mik. CLVII. lev.

«Ha olyan, a micsodásnak . . . leirattatik.»

Dug. Az ar. per. 284. (er. kiad.).

mihent: írja így is: mihelyen, mihelyt. Sokféleképpen írják a r. írók. Arany, egy ízben, «mihelyest»-et ír, v. ö. Toldi, XI. 13. V. ö. Kriza, Vadr. 509. Nyelvőr, VIII. 208—10.

mikor azért: lat. szór. T. i. azért mikor.

mindazonáltal: él a rövidebb «mindazáltal»-lal is. V. ö. Simonyi, M. kötőszók, I. 204—6.

minden: mindenki, többese: mindenek. Alkalmasint a lat. omnis példájára.

mindeneknek elötte: a lat. ante omnia; elsőben, legelőször, e szókkal is él.

minémű: milyen, minő. V. ö.:

«A minémű az anya, olyan a leánya is.»

Kár. bibliaford. (Ezek. 16, 44.)

«Ki, mikor, minémű alkalommal indul?»

Ar. T. Sz. VIII. 20.

minthogy: mert, miérthogy, mivel, mivelhogy. Ezeknek az okot jelölő kötőszóknak mindegyikével él, és sohasem téveszti össze őket az időt jelölő «minekutána» kötőszóval. A mai ir. ny. és a műveltek ny. a divatra kapott «miután»-nal él akkor is, mikor okot jelölő kötőszót kíván a nyelv törvénye. V. ö. Nyelvőr, I. 138. 142. 290. 432. IV. 54—5.

mivelhogy azért: lat. szór. T. i. azért mivelhogy.

mustrálni: vizsgálni, l. e «Szót.»-nak «előmustráltatni» szav. V. ö.:

«Soraiban mustrát tartva.»

Széch. Pol. progr. tör. 159.

mutogatni magát: a lat. se ostentare, dicsekedni, letvenkedni.

N

nagy: adv., nagyon, igen. Ma is mondják: nagy bölcsen, nagy nehezen, Nagyboldog Asszony (t. i. a Boldogságos Szűz) stb. V. ö. Nyelvőr, IV. 442. IX. 314—9. V. ö.:

«Nagy vígan vendéglé ott az királyokat.»

Hosv. Tholdi, 302.

«Gúnyolta nagy kevélyen a nádszált.»

Vir. Cserfa és nádsz.

«Miről apám nagy búsan szólt.»

Kisf. K. Rákosi sz. a tör. a.

«Nagy sebesen méne.»

Ar. Toldi, XI. 3.

«Ránczba szedte őket nagy esunyául.»

Pet. Kún László krón.

nagy részül: a lat. magna ex parte; nagy részben, nagy részt.

nak, nek: birtokos rag. A régiek a gen. ragját csak ritkán hagyják el, és ha elhagyják, hiányjellel pótolják. A régi írók gyakorta ott is kifejezik e ragokat, hol nincs rájuk szükség, sőt olykor az érthetőségnek rovására élnek velök: a maiak pedig akkor sem élnek velök, mikor okvetetlenül kell. Pl.: «Azoknak megtartóinak sok jutalmok vagyon.» Kár. bibliaford. Zsolt. 19, 12. «Mit gondolt az Isten anyja, mikor... szent Fiának lecsorgó drága vérenek öntözésével fejét nedvesítette?» Pázm. Nagypént. első b. (a vég.) «Mégyek a mi főpapunknak, a Christusnak áldozatjának magyarázatjára.» G. Kat. V. T. II. 704. «A ki... hit nélkül áldozott, annak áldozatjának nem volt semmi kedvessége» U. a. u. o. 709. V. ö. Nyelvőr, I. 109—14. 350—6. II. 151—7. 209—15. 254—9. 296.

napiqlan: napiq l. e «Szót.»-nak «ideiglen» szav.

Nazianzénus: Nazianzi Sz. Gergely, szül. 325 körül, Arianzus-ban, Nazianzus mellett, Cappadociában. A görögül író egyházi írók egyik legjelesebbike, Sz. Vazul barátja. Megh. 389-ben. V. ö. Ullmann, Gregorius von Nazianz. Darmstadt, 1825. — Villemain, Tableau de l'éloquence chrétienne au IV. siècle, a 104—43. lap. az 1891. kiad. szer.

negédes: akaratos, elbizakodott, fenhéjázó, rútartó; az Akad. N. Sz. szerint «szelidebb jelentésű» a gögösnél. Többször előfordul a Katalin-legendában. V. ö. Szilády, R. M. K. T., I. k. 326. lap. Kisviczay o lat. mondást: «Exitio multis fastus et ira fuit» így fordítja: A harag, kevélység és rút negédeség sokaknak vólt vesztekre. Adag. 155. lap. V. ö.:

«Császár negédsége lón ennek oka.»

Ilosv. Az nagy Sz. Pál ap. III. 1056.
(Szilády, R. M. K. T., IV. k.)

«Negédségek miatt sűrű homályban forognak.»

Fal. Sz. E. II. száz. 62. l. (cr. kiad.)

«Én tudós vagyok, királyom! —

Felkiált negédesen.»

Gyulai, A tudós.

néhült: néhol. Ilyen a «sohult», v. ö. Kriza, Vadr. 516.

nem: genus, sexus.

néma rétek: mondják a régi írók így is: néma bűn; a «néma» nem csak beszélni nem tudót teszen, hanem csendest, hallgatagot, titkost stb. V. ö. az Akad. N. Szót. V. ö. Máté, 9, 32., 12, 22. Márk, 9, 24. Luk. 11, 14.

Neocaesareabéli Sz. Gergely: melléknevei: Ponticus, Thaumaturgus és Theodorus, Neocaesarea püspöke. V. ö. Jöcher, Compend. Gelehrten-Lexikon, I. 1320.

nemzetség: család, nemzet, nép.

nevelni: növelni, növeszteni, gyarapítani. A nép ma is él vele. V. ö.:

«Neveled óránként gyönyörűségemet.»

Zr. Sz. v. III. 34.

«Hírét-nevét emberek nevelik.»

Gyöngy. M. V. I. 16.

«Nevelte az előbbi gondot.»

Ar. T. E. I. 15.

nevezni: nominare, magyarabb a «hívni». V. ö. Hogy v. minek hívnak?

nézni emire: a lat. «respicere» s «spectare» fordítása; tartozni vmihez, a mi ezt v. azt illeti, erre v. arra nézve. Ezek helyett a ném. «sich beziehen» ford. terjedt el. V. ö.:

«Immár a mi nézi a Christusnak áldozatját.»

G. Kat. V. T. II. 710.

«Rám nézne földi öröksége.»

Ar. Toldi, VIII. 10.

«A mi bátyád ügyebaját nézi.»

U. a. T. Sz. VIII. 87.

Nicephorus: görögösen: Nikephoros, lat.: Nicephorus, mellékneve Callistus. Görög történetíró a XIV. században. Művei között legnevezetesebb egyháztörténete, a melyből 18 könyv maradt fenn. Idősb Andronicus Palaeologus I élet-római (bizanzei) császárnak ajánlotta. Görögből latinra Langen János fordította, latinból németre Fugger Márk báró. E ném. fordítás 1588-ban jelent meg, Ingolstadtban. Mind a lat., mind a ném. ford. I. Ferdinánd cs. és kir.-nak van ajánlva. Egy görög nyelvű példánya megvólt Mátyás bir. budai

könyvtárában, a melynek viszontagságairól szól Langen lat. fordításának előszavában.

nóta: megvan a r. nyelvben, néhány r. író és Sz. Moln. Szót. tanúsága szerint, a «dal», cantus, modulamen. Ének és éneklés: cantio, cantus, canticum, hymnus, modulatio. Énekszó: canor, cantus, musica; «musica» pedig: éneki tudomány, éneklési mesterség; «melodia» meg: édes éneklés, ékes nótája az éneknek, ének nótája. Sz. Moln. — A régi írók többnyire idegen szóval fejezik ki, pl. maga Sz. Moln. Zsoltárfordításában: «A repeső égi madarakat, kik hangicsálnak szép melódiákat.» (S. Zsolt. 8. verse.) V. ö. Nyelvőr, XVII. 27—8. 81—4.

Ny

nyilva: a lat. aperte, clare, evidenter, manifeste, palam, nyilvánosan, láthatóképpen, bizonyosan, így is mondja: világosan. L. e «Szót.»-nak «csinnyoson» szav. Így is: világossan. A kettős «S»-re nézve l. e «Szót.»-nak «dücsőség» szav. V. ö. Kriza, Vadr. 510. V. ö.:

«Feszítettet tehát meg a Christus a közönséges akasztófa-hegyen, . . nem ok nélkül nyilva.»

G. Kat., V. T. II. 446.

nyilvánban: bizonyosabban, érthetőbben, nyiltabban, világosabban. Ilyen a «méltáiban», t. i. méltóiban, v. ö. *G. Kat.* V. T. II. 447 *Vir. M. Sz.* 12. er. kiad. V. ö.:

«Meglátod rövid időn nyilvánban haragját.»

Szkhárosi Hore. Andr. Az átokról 152.

(Szilády, R. M. K. T., II. k.)

«Sokkal nyilvánban beszél nála Robinet.»

Bess. A phil. III. 6.

nyilván: l. e «Szót.»-nak «nyilva» szav.

O

okosság: ész, a józan ész, értelem.

okosságos: okos, eszes, helyes, l. e «Szót.»-nak «bátorságos» szav.

oly: olyan, a többesben: olyak, t. i. olyanok. V. ö.:

«Olyaknak, kik a hitnek titkát tudgyák.»

Kár. bibliaford. (Tim. I. 3, 9.)

osztán: azután. V. ö. Kriza, Vadr. 511. — *Ar. Toldi*, IX. 10.

ottan: legott, tüstént. V. ö.:

«Cseh vitéz hogy látá, ottan eljede.»

Hosv. Tholdi, 147.

«Mihelyt a Saul felkenettetett a királyságra, ottan más embervé lött.»

G. Kat. V. T. I. 4219.

Ö

ön kényyén v. kinnyén: sua sponte, l. o «Szót.»-nak «kény» szav.

öreg: érett, felnőtt, meglelt, nagy. A nép ma is él vele ez utóbbi ért. V. ö. Simonyi, A m. ny. II. 173. V. ö.:

«Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szija ki.»

Ar. Toldi, I. 2.

«Tud ő olvasni, de csak öreg írást.»

U. a. T. Sz. XII. 75.

örömesben: örömeztőbb, örömeztöbben.

ösztön: eszköz, a melylyel az ökröt serényebb mozgásra bírják; átv. ért. buzdítás, izgatás, serkentés. Ma nemcsak «stimulus»-t, hanem «instinctus»-t is teszen.

P

Pafnutius: hely. Paphnutius, Felső-Theba püspöke. A niceaei zsinaton (325.) megjelent püspököknek egyik legnevezetesebbike. V. ö. Niceph. 8. 14. 19.

paraszt: adj., egyszerű, durva, goromba, vad; a finom- és jónak ellenkezője, egyebek közt «idiota» s «laicus» is, t. i. a ki vmiben járatlan. V. ö. Nyelvőr, XI. 362. — Öregre v. parasztra örleni. V. ö. Nyelvőr, V. 209. V. ö.:

«Volt egy laicus barát, (paraszt barátnak nevezik némelyek) kit úntatva reá vőnek, hogy mondana valamit.»

Káldi, Kar. ut. v. vas. más. b. II. r.

pártos: pártütő, e szóval is él; pártosság, pártolás a. t. m. pártütés, zendülés, seditio. — Tokody János szindarabjának, melynek elsőset adtak Katona remekműve felett, ez a címe: «Pártosság tüze» s Kisfaludy K. egy vigjátékának meg ez: «Pártütők». Mind ama szók kiveszöben vannak, sőt az irod. ny.-ból ki is veszték. Csak a párt (a fr. parti, a ném. Partei, a régiék felekezetnek mondták), elpártolni, pártolni (helyesebben: pártját fogni, pártfogolni, mert a r. ny.-ben a «pártolni» a. t. m. pártot ütni) stb. szókban van nyomuk. V. ö.:

«Futna, de lerogy s szívéhez
Pártos vére visszafut.»

Vörösm. Túri nője.

«Hiteszegett pártos.»

Ar. Buda h. X. 32.

«Az olasz pártos urak.»

U. a. T. Sz. IX. 24.

«Nem ismered. uram, e büszke pártost.»

Szász K. Tr. Csák, I. 43.

pediglen: írja így is: pedig, pedig. E szót sokféleképp írják a régi írók, pl.: kedeg, kedig, kedeglen, kediglen, kegyig, peneg, pediglen stb. V. ö. Kriza, Vadr. 512. — Simonyi, A m. kötőszók, I. 134—56.

Arany is mondja a pediglen-t, Toldi, VIII. 1. T. E. VI. 29., Petőfi is, Helys. kal. I. «Pedigiglen» Pet. Fölszedtem sátorf. A «len» képzőre nézve l. e «Szót.»-nak «ideiglen» és «napiglan» szav.

perfectio: lat. szó, magyarul így mondja: tékéletesség, t. i. tökéletesség, teljesség, bevégzettség.

plántálni: a lat. «plantare» igének némi magyarítása, t. i. ültetni, átv. ért. pedig: oltani, önteni, helyezni, tanítani. A legujabb időig divatozott irod. ny.-ben, még költeményekben is éltek vele. V. ö. Sz. Moln. Zsolt. 1. zs. 2. v. — Köles. Hymnus. 3. vsz. — Ar. Buda h. IX. 53.

Plinius: mellék neve: Major, t. i. az idősebb, római tudós és író, szül. 23-ban Kr. u., Comum (a mai Como) városában. Katonai s politikai hivatalokat is viselt. A Vezuv kitörésének tudományos vizsgálata közben halt meg, 79-ben; alkalmasint kéngőz fojtotta meg. Haláláról bőven írt Plinius Minor, — l. e «Szót.»-nak lej. köv. szav. — a szerencsétlenül járt tudósnek unokaöccse (Lev. 6. k. 16. lev.) Az idősb Pliniusnak csak egy műve maradt reánk, a 37 könyvből álló «Historia Naturalis». Franciaia nyelve Littré fordította, az íróról és művéről tanulmányt boesátva a fordítás elé, erről a tanulmány- és fordításról szól Sainte-Beuve «Pline le naturaliste» című cz.-ben, v. ö. Causeries du lundí, II. köt. 44—62. lap. (az 5. kiad. szer.). Németre többször lefordították, újabban többek közt: Külb (Stuttgart, 1869.) és Wittstein (Lipese, 1881.).

Plinius: mellék neve: Minor, t. i. az ifjabb, Plinius (Major) — l. e «Szót.»-nak előbbi szav. — lugának fia, szül. 62-ben Kr. u. Comum-ban, atyjának halála után nagybátyja, az előbb omlített tudós és író, örökbe fogadta s neveltette. Szintén tudós és író vált belőle, előkelő tiszteket is viselt. Műveiből csak Traján római császáról szóló «Panegyricus»-a és levelei maradtak reánk. Igen nevezetes Traján császárhoz intézett az a levele, a melyben a keresztényekről szól és azt kérdi, hogy, mint helytartó, mikép viselkedjék irántok (Lev. 10. k. 97. lev.). Traján egyebek közt azt feleli neki, hogy nem kell őket sem keresni, sem bántani; de ha bevádoltatnak, meg kell büntetni (Plin. Levelei, 10. k. 98. lev.). Híres az a szarvas okoskodás (dilemma), a melylyel Tertullianus a császárnak ama szavait megtámadja. Azt írja ugyanis, hogy vagy bűnösök, vagy nem; ha büntetésre méltók, miért nem keresteti s miért nem bünteti őket? Ha pedig nem keresteti őket, mert ártatlanoknak tartja, miért nem menti fel, ha vádolják őket? (Apologet. 2. fej.)

politia: ejtsd: políczia, gör. ered. lat. szó, kormányzása az országnak, rendtartás az országban, politika.

Pöpo: Dánországban Aarlus (Arlusium, Domus remorum) jámbor püspöke, I. Sven (Svend, Sveno) dán király (980—1012.) idejében.

pór: paraszt. V. ö. pérul járni, t. i. rosszul járni.

póráz: gyeplő, kötél, szij, zsineg. Átv. ért. él vele. V. ö. Nyelvőr, XI. 412. V. ö.:

«Az ördög pórázán hurtzoltatnak.»

Fal. N. U. Első közb. (az elcj.)

«Hogy amolyan hosszú pórázra ercszszze.»

Ar. T. Sz. X. 83.

«Vive aggot, ifjat, pórázra kötözve.»

Szász K. Salamon, II. r. IV. 5.

Porphyrius: hely. Porphyrius, másik nevén Malchos, szül. Kr. u. 233-ban Bataneában, Syriában, meghalt 305-ben Rómában. Bölcselő s író, művei legnagyobbbrészt elveszték. V. ö. Nicephorus, 5, 13., 10, 36. Jöcher, Compend. Gelehrten-Lexikon, II. 715.

pozdorja: a törött, tilolt kender, vagy len szárának törekje, hulladéka. Az Akad. N. Sz. V. ö. Nyújtózik, mint eb a pozdorján. Kín.

prófont: a lat. providere igéből szárm. a provenda s providenda kö-zépk. lat. szó, ebből az ol. provianda, a fr. provende s a ném. proviant; Sz. Moln. szerint: úti tábori eledel, commeatus. — Átv. ért. minden élelem. V. ö.:

«Sok taraczk, pattantyú, ki keresztyén vért ont,

Golyóbis, puskapor, mindenféle prófont.»

Zr. Sz. v. II. 40.

Ptolemaeus: gör. Ptolemaeos, Pázm. így írja: Ptolomæus, másik neve Claudius, a II. száz. első felében élt, Kr. u., csillagász, mathematikus és geographus. Csillagászati rendszere szerint a föld a mindenség középpontja, a mely mozdulatlanul áll és körülötte hét körben hét égi test (a Hold, Mercur. Venus, Nap, Mars, Jupiter és Saturnus) forog, ezek után következik a nyolczadik sphaera, az állócsillagok sphaerája. E rendszerrel, a melyet a középkorban, sőt az njkor elején is igaznak tartottak, ellenkezik a Kopernikusé, a mely szerint a nap mozdulatlanul áll; földünk pedig, a többi föbolygóval együtt, saját tengelye s a nap körül is forog, még pedig nyugatról keletre, egy év alatt, végzi forgását. V. ö. Czögler, A fizika tört. I. 63—7.

punt: egyike ama kevés idegen szónak, a mely műveiben előfordul. Azzal a szóval, úgy tetszik, németesen él; azonban él a megmagyarosodott «pont»-tal is a Kalauz VII. k. II. r. 4. cz.-ben. G. Katona is mondja «punct»-nak (V. T. I. 1223.). Sz. Moln. Szót.-ban: «pont».

punctoeska: pontoeska, kis pont, igen apró dolog. L. az előbbi szót.

Q

Quadratus: Kr. u. a II. században élt, a kereszténység védelmére írt műve elveszett. V. ö. Nicephorus, 3, 2. 21.

R

rakogatni: a «rakni» igének gyakorítója.

régula: egyike ama lat. szavaknak, a melyek ma is élnek a nép nyelvében. Kár. bibliaford.-ban többször él vele, v. ö. Kor. II. 10, 13. Gal. 6, 16. Filipp. 3, 16. — Mikes (XXXVII. lev.) és Faludi (N. U. Első közb. az elej.) a «rendtartás» szóval magyarítja. Kölcsey «rendszabás»-nak (Parain.), Katona «szabás»-nak (Bánk. b. V. 2.) mondja, ma a «szabály» szóval fejezzük ki, a mely helyesen van alkotva. V. ö. Nyelvőr, III. 508.

rekesz: elrekesztett v. bekerített hely, kolostor. Sz. Moln.

remora: l. e «Szót.»-nak «echeneis» szav.

rend: állás, helyzet, osztály, rang, sor. V. ö. Karok és Rendek. V. ö. Nyelvőr, VII. 387—8. XI. 416. XVI. 393—4. Simonyi, A m. ny. I. 121.

rendelés: alkotás, elrendezés, határozat, parancsolat. V. ö.:

«Az Isten rendelésiben nincsen haszontalanság.»

Mik. CCVII. lev.

rész-szerént: részint, egyrészt.

riasztani: riasztani, megijeszteni.

romlandó: ronló, a mi el- v. megromlik, nem állandó, enyésző. V. ö. Nyelvőr, IX. 441. Ma is mondják: állandó, halandó, jövőendő, mulandó, változandó stb. V. ö. esendő (Nyelvőr, IV. 287.), maradandó (Kár. bibliaford. Zsid. 13, 14.), megmaradandó (U. a. u. o. Pét. I. 1, 23.), rothadandó (U. a. u. o. Kor. I. 15, 53. Pét. I. 1, 23.), tartozandó (Nyelvőr, IV. 82.), veszendő (Kár. bibliaford. Kor. I. 9, 25. Pét. I. 1, 18.) V. ö.:

«A máséért saját országát veszendőben hagyhatta-e?»

Vír. M. Sz. 161. (er. kiad.)

«Itt csak elomlandó tetemeit jelölék ki barátai.»

Vör. Kist. K. sírjára.

roshadni: rothadni.

rövidet látni: a lat. «minutum cernere» (Sz. Ágoston, De ordine, 1, 1.) fordítása, a mai «rövidlátó» pedig a ném. «kurzsichtig» fordítása; magyarosan: közellátónak lenni, közellátó; ennek ellenkezője a messzelátónak lenni, messzelátó. V. ö. Nyelvőr, X. 501. V. ö.:

«Bocsásd meg ezt a káromlást nékik, azt a . . . rövidlátást.»

Kárm. F. H. XVI.

«Soha se higyen azon kurtalátásu prófétáknak vagy ármányos csábítóknak.»

Széch. Pol. pr. tör. 144.

«Vagy hogy rövidlátó

Már öreg korától.»

Pet. A puszta télen.

rögzölni: hangátvetéssel a «zörgölni», a zörögni gyakorítója, átv. ért. mozgolódnai, nyughatatlankodni, commoveri, strepere. Sz. Moln. V. ö.:

«Zörgölnének vala azért a zsidók azon.»

Kár. bibliaford. (Ján. 6, 41.)

«Nem ártana . . . a császár részéről is valami rögzölődésnek lenni.»

Pázm. I. Rák. Gy.-nek (1634. márcz. 30.)
(Szilágyi, Rák. és Pázm. 74.)

Ruffianus: hely. Rufinus, mellékneve Toranius v. Tyrannius, egyh. ír. szül. 345 körül, megh. 410-ben. V. ö. Jücher, Compend. Gelehrten-Lexikon, II. 953.

rugóldozni: rugdalódnai, ellentállni, ellenkezni, ellenszegülni. — «Az ösztön ellen rugóldozni» bibl. kif. v. ö. Móz. V. 32, 15. Ap. cs. 9, 5., 26, 14. Szól róla Büchmann, Geflügelte Worte, 60. l. (a 17. kiad. szer.) V. ö.:

«E mi fiúink gonosz erkölcsű és ellenünk rúgodozó, nem engedelmes a mi szónknak.»

Kár. bibliaford. (Móz. V. 21, 20.)

«Rugóldoznak az orvos ellen.»

Fal. N. U. Első közb. (az el.)

S

ajdítani: sejdíteni, észrevenni, gyanítani. V. ö. Nyelvőr, I. 424. V. ö.:

«A szultánnék megsajdítván a esászár haragját.»

Mik. XCVII. lev.

«A mint sajditottuk, erre vette magát.»

Dug. Az ar. per. 45. (er. kiad.)

«Veszedelmet sajditván.»

Ír. M. Sz. 161. (er. kiad.)

szakmányos: zsákmányos, zsákmányoló, zsákmányozó, fosztogató, rabló. Nem tévesztendő össze a «szakmányos» szóval, a mely munkást, napszámot teszen; pl. «szakmányos» az oly arató, kit holdak száma szerint fogadnak és fizetnek, különbözik a «részes»-től. V. ö. az Akad. N. Szót. — A «szakmány» szó szárm. nézve v. ö. Nyelvőr, VI. 198.

egélleni: segíteni.

Seneca: római író s philosophus. Seneca-nak a rhetornak fia, 4 körül szül. Kr. u., Corduba-ban (a mai Cordova-ban, Spanyolországban). Nero esászárnak nevelője. Előkelő hivatalokat is viselt. Nero parancsára a fürdőben meg kellett nyitnia ereit, és így halt meg, 65-ben. Sokat írt, művei közül sok elveszett. Azok, a melyek reánk maradtak, részint költőiek (tragoediák), részint prózaiak (philosophiai s természettudományi értekezések, levelek). Sokáig kedvelt írója volt a latinos műveltségűeknek; nemcsak azért, mert kiváló tehetség, a ki magasztos tárgyokról ékesen és elmésen ír: hanem azért is, mert, stoikus létére, bizonyos keresztény gondolkodás vehető észre művein; sőt az a vélekedés is el volt terjedve róla, hogy Sz. Pál apostolnak barátja s keresztény volt.

senye: elsőszülött, első fajzás, első termés; átv. ért. a mi első, fiatal, új. V. ö. Kár. bibliaford. Mózs. II. 22, 29. Mózs. IV. 15, 20. V. ö.

«Mily gondolat lesz agyvelőmben első zsengéjekor már meghatározás?»

Kat. Bánk b. III. 1.

sententia: lat. szó, ítélet. Gyakorta élnek vele a régi írók. V. ö. Kár. bibliaford. Márk, 14, 64. Kárm. F. H. XXVIII. Széch. Pol. progr. tör. 45.

seraphin: héber ered. szó, seraph, a héberben többese: seraphim, tüzes angyalok, v. ö. Izsai. 6, 2. V. ö.:

«Tengerzajtól szeráfok khorusáig

Hall minden zenét, távol és közel.»

Szász K. Midőn hozzá indulék . . .

serény: iparkodó, szorgalmatos. V. ö. Nyelvőr, V. 148. VIII. 411. V. ö.:

«Úgy igyekezem serénykedni, hogy markomban semmi ne szakadjon.»
Bethlen G. Thurzó I.-nek (1621. máj. 10.)
(Szilágyi, Bethlen G. kiadatlan pol. lev.)

«Hasonlatosképpen ő is serénykedik.»
Gyöngy. M. V. III. 266.

«Toldi pedig magát serényül forgatja.»
Ar. Toldi, V. 5.

«Ellenséget űz mostan serényen.»
Pet. A v. zászlótartó.

serkegetni: serkentetni, buzdíthatni, ösztönözni. V. ö.:

«Serkegeti Tóbiás Sára asszont.»
Székely B. Tóbiásnak hist. 157.
(Szilády, R. M. K. T., II. k.)

severianus: Severus felekezetéhez tartozó. V. ö. Niceph. 4, 4.

Sihylla: a régi gör. hite szerint az istenektől ihletett nő, a ki tudja a jövődőt; próféta-asszony. Leghíresebb volt az Erythrae-ben lakó.

sídó József: l. e «Szót.»-nak «József» szav.

solomnan: sehonnán, nullo de loco. Sz. Moln.

sokra néző: (szem): sokra, sokfélere figyelő v. ügyelő, a ki mindenre gondol, a kinek figyelme mindenre kiterjed. V. ö.:

«Ha kivált az ekkép reorganisált új testület sokra figyelmeztető zászlójának becsületére is cselekednék mindig.»
Széch. Pol. progr. tör. 159—60.

sonkoly: alja, gazza, söpreje vminek. V. ö. Nyelvőr, VII. 244.

söprő: írja így is: söprű, l. e «Szót.»-nak «borsöprű» szav.

spongia: lat. szó, ma is mondják «spongya». V. ö. Kár. bibliaford. Máté, 27, 48. Ján. 19, 29. V. ö.:

«Az ilyeneket kimélés nélkül el kellene törölni, mint a spongiába ereszkedett Ajaxot.»

Kölc. Berzs. vers. bir. (a közepe f.)

stömpöly: megvan Sz. Moln. Szót.-ban; támasz, támaszték. V. ö. Nyelvőr, VII. 243.

successivum: középkori philos. kif.

sugár: a szárny sugara, a szárnyak leghosszabb tollainak vége. Altalában vminek vékony hegye, szára, vége, pl. az ostornak vékonyodó része, a melyen a csapó van; sugárra eresztetni: egész hosszában kiesapni. V. ö. az Akad. N. Sz. V. ö.:

«Sugárit szárnyának még minap kiszedték.»
Gyöngy. Porából megél. Phenix, II. III. 49.

«Megnőnek sugári . . . szárnyannak.»
U. a. n. o. III. V. 63.

«Toldi a nagy ostort sugárra ereszti.»
Ar. T. Sz. IX. 90.

sült (bolontság): egész, merő, teljes, tiszta. Ma is mondják: sült magyar, sült német, sült paraszt stb. V. ö.:

«Nem lehet már az ég alatt sültebb bolontság.»
Pál. N. E. Más. közb. 11. cz. (a vég. f.).

Sz

számkivetni: exsulare, számküzíteni, a «számüzni» kiszorította ir. ny.-ből.

V. ö. Nyelvőr, IV. 482.

számkivetés: ma: száműzetés, l. az előbbi szót.

szánni: sajnálni.

széles világy: a nagy v. az egész világ. V. ö.:

«A hadat indítá
Mind ez széles világra.»

Sztárai M. Holof. és Jud. 7—8.
(Szilády, R. M. K. T., V. k.)

«Vitézek, mi lehet
E széles föld felett.
Szebb dolog a végeknél?»

Balassa, Egy katonaének.

«A mi Rómában tudva lött volna, a széles világra kiterjedett volna.»

Káldi, Kar. n. első b. II. r.

«Hát ki volna úr más széles e határban?»

Ar. Toldi, I. 9.

«A széles Hortobágyon.»

U. a. u. o. VI. 11.

«Széles jó kedvében kurjantott nagyokat.»

U. a. u. o. X. 22.

személyválogató: a ki nem egyenlő mértékkel mér mindenkinek, nem igazságos. V. ö.:

«Isten nem személyválogató.»

Káldi, bibliaford. (Ap. cs. 10, 34.)

szemes: éber, figyelmes, ügyes. — Szemesnek áll a világ, km. V. ö. Erdélyi, M. közm. könyve, 7159.

szemfényvesztés: szemfényvesztés, ámtítás, szemképrázttatás, bűbájosság, varázslás. Az «í»-re nézve v. ö. Nyelvőr, IV. 18. 182. VII. 123. 272. VIII. 83. 90—1. 185—6. 360. 512. IX. 162. 264. 266. 359. 540. X. 264—7. V. ö.:

«A szemfényvesztést sem oly nagyon értem.»

Ar. T. E. II. 1.

szemlátomást: szemmel láthatóan, észrevehetően. V. ö. Nyelvőr, V. 101. 150. VI. 199. Ilyen a «bízvást» (t. i. bizva, bizodalommal, bátran), v. ö. Zrínyi, Sz. v. IX. 29., Vachott S. Serdülő lyánkához, «fogvást» (t. i. fogva), v. ö. Mikes, LXI. lev., «folyvást» (ma is mondják), «futvást» (t. i. futva), v. ö. Nyelvőr, V. 330., «hátvást» (t. i. fejvel hátrafelé, háttal), v. ö. Nyelvőr V. 273., «oldalvást» (ma is mondják), óvást (t. i. óva, óvatosan), v. ö. *Ar.* T. Sz. IX. 52., «sorvást» (t. i. sorban, soronként, sorra), v. ö. Nyelvőr, II. 276.

szemlejtető: a ném. ben is megv., t. i. a szemet gyönyörködtető. V. ö.:

«Vigan legel szemem és lelkem rajtatok
Régi ismerősök.»

Tompa, Alföldi képek. II.

szerelem: szeretés, szeretet; «szerelmes» a ki szeret, az is a kit szeretnek. V. ö.:

«Ez az én szerelmes Fiam.»

Kár. bibliaford. (Máté, 17. 5.)

«Kincs leszen életed, azt híven őrizni, szerelmes
Foglatosságom s kedvessé tenni, szerencsém.»

Iör. A két szomszédv. IV. 219—20.

szerencse: sors, viszontagság; van bal, gonosz, jó, rossz stb. szerencse.
V. ö. *Nyelvör, I. 300. V. ö.:*

«Jó szerencsével gyerekek.»

Bess. A phil. I. 9.

«Bal szerencse tekintetét nyugodtan tűrni.»

Kölcs. Par.

szerencséből: így is mondja: történetből, t. i. véletlenül.

szerencsére vetni: kockáztatni.

szerezni v. szerzeni: tőszava a sok mindenfélét tevő «szer» szó, t. i. adni, csinálni, készíteni, parancsolni, rendelni, rendezni, tenni, toldani, ülni (pl. ünnepet) stb. Ama szóval fejezték ki a régiek egyszersmind a mit ma az «alapítani», «létesíteni», «létrehozni» új szókkal fejezünk ki. V. ö. *Nyelvör, I. 269. V. ö.:*

«Hamar azt felszerzé erős kősziklára.»

Fekete I. Az erős stb. Sámsonról, 64.

(Szilády, R. M. K. T., II. k.)

«Egy számár hátára testét felszerzé.»

Dézi A. Az Levitáról, 71.

(Szilády, R. M. K. T., V. k.)

«Szerze annak gyékényből egy ládácskát.»

Kár. bibliaford. (Móz. 2, 3.)

«Szövetséget szerzének.»

U. a. u. o. (Sám. I. 18, 3.)

«Az ő fijának menyegzői lakodalmat szerze.»

U. a. u. o. (Máté, 22, 2.)

«Mind e bizonyoságot írásba szerezték.»

Ar. T. Sz. III. 59.

«Levelet ily rendben a királynak szerze.»

U. a. u. o. X. 110.

szerkeztetni: írja így is: szerkesztetni; ma: szerkeszteni, tőszava a sok mindenfélét tevő «szer» szó. V. ö. *Nyelvör, I. 224. L. e* «Szót.» nak «helyheztetni» szav.

szertartás: nemcsak «cerimonia», hanem általában rendtartás, mer a régi nyelvben a sok mindenfélét tevő «szer» szó, egyebek közt a. t. m. mérték, mód, rend, stb.

szín: ábrázat, arczulat, forma, ürügy. V. ö. Isten színe előtt, Urunk színe változása, két szín alatt (sub utraque specie) áldozni, semmi szín alatt stb. V. ö.:

«Látám . . . az Istent színről színre.»

Kár. bibliaford. (Móz. I. 32, 30.)

«Színről színre láttalak.»

Tóth K. A nép.

színes: ál, tettett, ürügyes, szép. A **szék.-nél**: színül, t. i. színleg, ürügyösen, v. ö. Kriza, Vadr. 518. V. ö.:

«Fő urak közt, színes társaságban, nagy asztalok fölött hagyj békét a kérdéseknek.»

Fal. N. E. Más. közb. 2. cz.

«Nem hallgatá az a színes beszédet.»

Ar. Mur. Ostr. I. 17.

szivárkogni: szivárogni. V. ö.:

«A szeretetnek édes bora szivárkogni belőlök.»

Káldi, Septuag. v. más. b. I. r. (az elej.).

szivárrány: szívó cső, siphon. Sz. Moln. — A ném. Heber. V. ö. *Nyelvör, VII. 4.*

szomjú: substantív., szomjúság.

szózat: szó, hang. Az íróknak olykor alkalmasabbnak tetszik a «szó»-nál csakugyan hathatósabban hangzó «szózat» szó. Wesselényi Szózat, stb. címet adott egyik könyvének és Vörösmarty meg híres költeményének. V. ö.:

«Szózat lenne mennyből.»

Kár. bibliaford. (Luk. 3, 22.)

«Most ura szózatján fölkél.»

Vör. Zal. fut. I. 87.

«Nyomorenyhítő intézet javára emelem szózatomat.»

Koss. Fel. Széch.-nek, 178.

«Minden legény talpon termett szózatára.»

Pet. Ján. vit. XII. 2.

szuszék: az Akad. N. Sz. szer. deszkából összerovott, vagy vesszőből főtt és sárral betapasztott szekrény, melyben gabonát szoktak tartani; máskép szuszák, néhutt: hombár. Tágabb ért. csűr, élés-kamara, a melyben a gabonát tartják; camera, horreum, granarium. V. ö. *Nyelvör, XI. 512. V. ö. «Álom-szuszek», álmos, aluszékony. V. ö.:*

«Esaías . . . ötöt (t. i. az Üdvözítőt) fájdalomoknak férjfiának mondja (53, 3), azaz fájdalomoknak és szenyvedéseknek szuszékjának.»

G. Kat., V. T. II. 108.

szű: írja «szív»-nek is. Az «i» s «ü» cseréjére nézve l. e «Szót.»-nak «dücsösség» és «igy» szav. V. ö.:

«Szived e szűn menhelyet lel.»

Mad. Az emb. tr. IV. sz. (a vég.)

«Én leszek szűd dobbanása.»

Szász K. Menyasszony vagy . . .

szűkölködni *vmiben v. vmi nélkül*: szűkölködni, szűkölni, szűkölödni, szűkösnek lenni, szűkösödni, mind e szókkal éltek a régiek; híjával lenni vminek, reá szorulni stb. Az irod. ny. ezek helyett lat. és ném. kifejezéseknek fordításával él. V. ö. *Nyelvör, V. 243—4. XV. 75. V. ö.:*

«Nem szűkölködnék az egészségesek orvos nélkül, hanem a betegek.»

Kár. bibliaford. (Luk. 5, 31.)

«Hogyha valaki közületek szűkölködik bölcsesség nélkül, kérje Istentől.
U. a. n. o. (Jak. 1, 5.)

születtetni: a lat. nasci ford., t. i. születni.

T

taglani v. tagolni: ütni, verni. V. ö.:

«Úgy összetéphet, úgy széjjeltagolhat.»

Pet. A rab oroszl.

«Te a taglóval ökröt ütsz.»

U. a. Apám mestersége s enyém

«Gyűl taglani új koncztot.»

Ar. B. h. I. 30.

takarni: eltenni, gyűjteni, rakni. Ma is: megtakarítani, takarékos, ta
karmány, takarít stb. V. ö.:

«Oh mely nagy kárt tesznek az udvarbírák,

Mert titkon magoknak sokat takarnak.»

Tinódi. Az udvarb.- és kulcsárokról, 25—
(Szilády, R. M. K. T., III. k.)

«A következő bő esztendőknek minden termését takarják bé, és a gab
nát takarják a Faraó birodalma alá.»

Kár. bibliaford. (Móz. I. 41, 35.)

«Mikor mindeneget egybetakart volna az ő ifjabbik fija.»

U. a. n. o. (Luk. 15, 13.)

«Más kaszálja rétvjét, földjét más takarja.»

Ar. Az első lopás.

taldmány: koholt v. költött dolog, koholmány, feltalálás; fictio, ir
ventio, machinatio.

talám: talán. V. ö. *Nyelvör*, V. 535. VIII. 566. XVII. 405—6.

táméntalan: ma így mondják: töméntelen, t. i. megszámlálhatatlan
nagy, sok, számtalan, tömérdek. V. ö.:

«Táméntalan sok embereket.»

Vir. M. Sz. 161. (er. kiad.)

«Hol ozmanok táméntalan hadára

Hunyad győző aczélt villogtata.»

Czucz. Hnny. hal.

tanács: akarat, szándék. V. ö. *Nyelvör*, VI. 294. VII. 150. V. ö.:

«Te akard-é én tanácsomat tudni?»

Zr. Sz. v. I. 26.

tanuság: tanítás, tanulság, tudomány. V. ö. *Nyelvör*, X. 188.

tapasztalni: tapintani, tapogatni, l. e «Szót.»-nak «megtapasztalni
szav.

tellyességesen: teljesen, e szóval is él. Ma az irod. ny. csak az «egészen»
nel él. L. e «Szót.»-nak «bátorságos» szav.

temérdek: nagy, nehéz, sok, szertelen, vaskos, vastag. V. ö.:

«Szertelen temérdek agya-koponyája.»

Hosv. Tholdi, 394.

«Fáradtságos kézzel hurezolja temérdek
Buzgányát.»

Vör. Zal. fut. I. 348—9.

«Tömérdek nép tolong hozzája.»

Ar. Sz. László füve, II. 3.

ér: udj., lupos, sík, sima.

eremteni: teremni.

eremtett-állat: teremtmény, creatura. L. e «Szót.»-nak «állat» szav.
V. ö.:

«Prédikáljátok az evangéliomot minden teremtettt-állatnak.»

Kár. bibliaford. (Márk, 16, 15.)

«Prédikáljátok az evangéliomot minden teremtettt-állatnak.»

Káldi, bibliaford. (U. o.)

«Mint az Isten minden teremtettt-állatot: úgy a lélek, természetinek
méltóságával, minden teremtettt-állatot fölülhalad.»

Veresm. Tanácskozás stb. (Aj. lev.)

«Nincs olyan teremtettt-állat.»

Tompa, A keresztútról.

ét: factum, így is mondják a régiek: tétel, tetemény, tevés stb.;
a mit ma «tett»- v. «tény»-nek mondanak. Még ma is mondják:
jótetemény.

etezni: látszani, e szóval is él. — L. e «Szót.»-nak «kitetszeni» s
«láttatik» szav. V. ö.:

«Pára, melly kevés ideig tetszik.»

Káldi, bibliaford. (Jak. 4, 15.)

«Úgy tetszett nekem, — még akkor a fájdalom első lázrohámában is
úgy tetszett nekem, mintha az ég csillagainak fényszikrázatából kö-
nyeim fátyolán keresztül egy sugár lövellene felém.»

Koss. Irataim, I. VI.

etezés: vélemény, vélekedés, beneplacitum, placitum.

etem: csont, tag, test. Ma is mondják: hült v. holt tetem, tetemes
stb. V. ö.:

«Az Úr Isten bocsáta nagy mély álmod Ádámra, és elaluvék, és egy
oldaltetemét kivén, hússal tölté bé annak helyét.»

Kár. bibliaford. (Móz. I. 2, 21.)

«Egy is az ő tetemei közül meg ne rontassék.»

U. a. u. o. (Ján. 19, 36.)

«A hasa sáfirokkal ékesítettett elefánttetém.»

Káldi, bibliaford. (Én. én. 5, 14.)

«A sidók az ő kihányatott mezitelen száraz csontjaikat, mint egy tetém-
házban, oda szokták volt rakásra hányni.»

G. Kat. V. T. II. 446.

«Minden tetemimben.»

Kárm. F. H. XXV.

«Nyavalyás tetemét ájulva lerakta.»

Vör. Volt tanítv.

«Nyomván nagy teteme a tért.»

U. a. A két szomszédv. II. 254.

«Sajongó tetemi fájdalom.»

Ar. T. Sz. V. 26.

- tétovázni*: habozni, ingadozni. V. ö. Nyelvőr, I. 62. VIII. 203. V. ö.
 «Csak úgy tétovázik keze a kilincsen.»
Ar. Toldi, VI. 2.
 «Miklós sem tétováz sokat.»
U. a. u. o. VI. 5.
 «Indúlna, hajh! de tétováz a láb.»
Szász K. Tr. Csák, I. 38.
- tettes*: feltűnő, jeles, kitűnő, kiváló, külső, látszó, látszólagos, szép tetszetős, tettetett, tettető. V. ö. Nyelvőr, XIX. 76. XX. 230—3
 V. ö.:
 «Tettesek vagytok . . . és hazugok.»
Erd. Sylv. Sz. Mát. ír. sz. v. ev. stb. 46
(Szilády, R. M. K. T., II. k.)
 «Senki titölletek a pálmát el ne csalja a tettes alázatosság által.»
Kár. bibliaford. (Koloss. 2, 18.)
- tiszt*: állás, hivatal, kötelesség.
torkába verni vkinek vmit: megcsúfolni, meghazudtolni. V. ö.:
 «Fontos okokkal, győzhetetlen igazsággal hol torkodba verte, hol ma
 kodba szakasztotta szemtelen hazugságodat.»
Fal. N. U. Első közb. (az elej.)
- torlani*: a magára ható jelentésben: torlik, megtorlik: t. i. tódul, fe
 v. összehalmozódik, coacervari, concumulari, congeri. V. ö. Nyelvőr
 XVI. 530—1.
- több*: többi. V. ö. Magy. Nyelvészet. VI. 49—51. 388—91. V. ö.:
 «Hasonlatosképpen szólának a több tanítványok is.»
Kár. bibliaford. (Máté, 26, 35.)
 «Mind a papoknak, s mind a több híveknek nagy gongyok légye
 azokra, a kik elveszendők.»
Káldi, Bőjt. V. v. harm. b. II.
- tőfok*: a varrótűnek fején (lapos végén) levő lyuk, foramen acus. V
 ö. Máté, 19, 24. Az «ő»-re nézve v. ö. Nyelvőr, II. 288. III. 18
 VII. 272. IX. 540. X. 312. A «tü»-re nézve v. ö. Nyelvőr, XX
 193—7. A «fok» csúcsa, széle, vége vminek. V. ö.:
 «Egy ily keszeg, sovány fiút az izmos
 Bánk bán — bajúsa egy végére tűz.»
Kat. Bánk b. Előversengés.
 «Szörít kés fokával bőrig borotválja.»
Ar. Toldi, II. 2.
 «Vár fokára tűzöd a levágott fejet.»
U. a. u. o. VIII. 13.
- tőke*: bot, fadarab, tuskó; stipes, truncus.
töredelmes: törékeny.
történetből: esetleg, esetlegesen, véletlenül. Sz. Moln. V. ö. Nyelvőr,
 164—5. 405—6. V. 545. V. ö.:
 «Honnan vezet a nyájás történet karjaim közé?»
Bess. A phil. I. 2.
 «Ha ki történetből valakit megölelend.»
Vir. M. Sz. 73. (er. kiad.).
 «Történetből ajtóm felé pillantott.»
Kaz. Pály. Eml. III. k. I. sz. MDCXCXV

törvényt szabni: constituere jura, leges ferre. V. ö.:

«Szent tetszésedhez szabd egész eszemet.»

Rádai P. Az Istenre v. támaszkod.

«Kinek hatalma szab

Törvényeket, határt.»

Bajza, Sohajtás.

«Böjtöt szabott magára.»

Garay, A zarándok.

«Földi bíró többé nem szab ő rá törvényt.»

Ar. T. E. VI. 21.

tött: l. o «Szót.»-nak «lött» szav.

tudakozni vmi: tudakozódni vmi felől. V. ö.:

«Lakóheleden megtudakoznom.»

Ének Pann. megv. 47.

(*Szilády*, R. M. K. T., I. k.)

«Miért sír? tőle tudakozá.»

Ar. Toldi, VII. 6.

«A keze felől is tudakozták váltig.»

Tompa, A félk. kold.

tudomány: doctrina, a mai «tan». A régiek így mondták: számvető-tudomány, természeti-tudomány stb.

tulajdonítani magának vmit: másnál jobbnak v. okosabbnak tartani magát, elbizakodottnak lenni.

tusakodni: hadakozni, harezolni, küzdeni, víni. V. ö.:

«Mivelhogy nagy tusakodásban volna, buzgóságosban imádkozik vala.»

Kár. bibliaford. (Luk. 22, 44.)

«Tusakodnak vala azért a zsidók egyik a másik ellen.»

U. a. u. o. (Ján. 6, 52.)

U, Ú

udvarolni: szolgálni, tisztelkedni. V. ö.:

«Körülted udvarlok.»

Zr. Sz. v. III. 27.

«Még én nem is udvaroltam nála.»

Kisf. K. Csal. II. 15.

«Ellenségnek még nem udvarolt.»

Vör. Sz. assz.

ujordni: ugrani, e szóval is él. V. ö.:

«Fene oroszlányra hamar felugordék.»

Hosv. Tholdi, 191.

ugyan: bizony, is, valóban; certe, etiam, profecto, sane. V. ö. Sándor, Sokféle, XI. 191. Simonyi, A magy. kötőszók, 233—5. 260. Még él a «csakugyan», «ugyancsak» stb.

ujjat vonni: ellenkezni.

ujjobban: ujabban, ujjalag, ujjonnan, ujra. Az «o»-ra nézve v. ö. e «Szót.»-nak «alkolmatos» szav. — Ma a lat., fr. és ném. ízű «ujból» szokásos. V. ö. Nyelvőr, XX. 330.

utat irtani: t. i. egyengetni, készíteni; a ném. bahnen, Bahn brechen stb.

utólsó-czél: végeczél. A régi ny.-ben: utolsó-romlás a. t. m. végromlás, utolsó-veszedelem a. t. m. végveszedelem. V. ö.:

«A bányavárosok is utólsó veszedelemre jutnának.»

Bethlen G. Thurzó I.-nek (1621. máj. 10.)

«Igen közel lévén utólsó végéhez.»

Mik. CXII. lev.

«Megtermi a növényvilág utólsó czélját, a gyümölcsöt.»

Székács, A Kr. ev. ist. erő a hívők üdvösségére, II. r.

út: mód. Ma is mondják: egy úttal, t. i. egy ízben, egyszerre, egyszersemind; ez úttal, t. i. a lat. hac vice; úton-módon. Ez a kifejezése: «nagy úton» a. t. m. igen, nagyon, nagy mértékben, rendkívüli v. szokatlan módon. V. ö.:

«Ez úttal bocsátom az én ostoraimat a te szivedre.»

Kár. bibliaford. (Móz. II. 9, 14.)

«Nándor-Fejérvárat megszállá: de isteni csudákkal, Hunyadi és Capistranus segítségével, még ez egy úttal megöltalmaztaték.»

Pázm. Kal. Az Mahomet vall. 2. cz.

«Meggyőzvéen Urúnk az ördögöt három uttal a pusztában, és elhagyván őtet az ördög, az angyalok hozzája járultak és szolgáltak néki.»

Káldi, Húsvétnapi harm. b. (a bev.).

«Az arany poharamat . . . hagyom az öregbik fiainak, úgy hogy mindenkoron az öregbiké legyen és semmi úttal az familiától ne abalienáltassék.»

Pálffy Pál nádor — 1653. szept. 3. kelt — végrend.

(Radvánszky, Magy. családélet és háztart. a XVI. és XVII. sz. III. k. 334. l.)

«Köröppennek a mi gúlyáink és kalmárhajóink tengeren túl, hogy a messze esett tartományoknak kintseit megszerezzék; de azon úttal . . . közinkbe hozzák azon pogány országoknak barom erköltseit.»

Fal. N. U. Első közb. (a vég. f.).

Ü

üdü: idő. V. ö. Kriza, Vadr. 521—2. Az «i» s «ü» váltakozására nézve l. e «Szót.»-nak «dücsösség» és «igy» szav. .

üdüvontatás: halogatás, halasztás, késedelmezés.

üdüvösséges: üdüvös, üdüvözítő, boldoggá tevő, boldogító. L. o «Szót.»-nak «bátorságos» szav.

üdüzög: üzüök, izzó tüzzel égő test; üzüögében való: nem kész v. rendezetlen dolog. V. ö.:

«A setéség fiai, a pokol üzüögi vóltak.»

Káldi, Adv. I. v. harm. b. II. r. (a köz. f.)

«Hull rá a magasbul üzüög és szíporka.»

Ar. T. Sz. V. 51.

V

vadon: adj., vad, kietlen, kopár. Vadon erdő, Sz. Moln. Szót. szerint. silva ferarum. Vadonnan (ma: vadonat) új: egészen, teljesen új. Sz. Moln. V. ö.:

«Egy sűrű vadon erdőre akada.»

Fal. T. E. Első é.

vágyódás: kívánság-nak is mondja, l. e «Szót.»-nak «kívánság» szav. V. ö.:

«Telhetetlen szív! mikor lesz vége vágyódásidnak, melyek oly akaratosak mint a makacs gyermek kedve.»

Kárm. F. H. III.

vagygon: van, így is mondja. Ilyen a: hiszen, leszen, megyen, teszen. viszen stb.

valaki: a ki. V. ö.:

«Valaki jóssággal uralkodott rajtok, halála után, mint Istent inádták.»

Bess. A phil. III. 2.

«Jobb helyet keresvén a sírnak ölében,

Holott nyugodalmat találnak valakik

Oda menvén, lesznek az itéletnapig.»

Tompa. A félk. kold.

valami: a mi.

valamennyire: egy kevésbé, kissé, némiképpen.

választra: a maga választásából, akaratából; szabad elhatározásból. önként, szándékosan, szántszándékkal.

vallani: nem confiteri, hanem habere. V. ö. Nyelvőr, VIII. 171. 216—S. 511. IX. 23. XVI. 37. 72. V. ö. becstelenséget, gyalázatot. kárt, kudarcot, szégyent stb. vallani. V. ö. Búsul (fohászkodik. sóhajt) mint a kárvallott cigány. Km. Erd. M. Közm. K. 1624. V. ö.:

«Kárt és szégyent valla.»

Zr. Sz. v. II. 26.

«Ők sem tértek meg nagy kárvallás nélkül.»

Vir. M. Sz. 30. (er. kiad.)

«Ha tehát a haladás ügye kárát nem vallaná, ki vallhatná kárát azon szellemnek, melyet a nemes gróf büszsava előidézhethet?»

Koss. Fel. Széch.-nek. 221—2.

«A haza talán sem kárt, sem szégyent nem vallana általa.»

Eötv. K. N. és P. H. 24. (er. kiad.)

«Lovait kereste, mint szegény kárvallott.»

Ar. T. Sz. I. 5.

«Kivel becsületet valljak és ne szégyent?»

U. a. T. E. VI. 31.

vallyon s: megvan Sz. Moln. Szót.-ban is; olyan mint a «nos», mely a «no» és «s»-ből van egybetéve. V. ö. Simonyi, A magy. kötőszók. I. 5—6. V. ö.:

«Valyon s miért vernélek téged a földhöz?»

Kár. bibliaford. (Sám. II. 2, 22.)

«Valyon s kié az ország?»

U. a. u. o. (u. o. 3, 12.)

«Valyon s nem bánod-é, ha néked ellenkező beszédet szólunk?»

U. a. u. o. (Jób, 4, 2.)

valóságosképpen: valóságosan, e szóval is él. L. e «Szót.»-nak «alázatosképpen» szav. V. ö.:

«Valóságosképpen megbizonyodott, hogy a Krisztus volt a megígértetett Messias.»

Káldi, Karácsonnap első b. I. r. (a köz.)

változandó: változó, változékony. L. e «Szót.»-nak «romlandó» szav

rasmacska: anchora, Sz. Moln. V. ö. Zr. Sz. v. II. 41. Ar. T. Sz VII. 38.

vastag: durva, erős, izmos, kemény, nagy. V. ö. Nyelvőr, IX. 261 V. ö. Kár. bibliaford. Móz II. 1, 19. Ezek. 19, 3. V. ö.:

«Erős, vastag gyermek Tholdi kicsin korában.»

Ilosv. Tholdi, 20.

«Csak öt boszantja mind e vastag tréfa.»

Ar. Toldi, III. 4.

«Meggöték a bikát vastag gerendához.»

U. a. u. o. IX. 11.

vastagítani: erősíteni. L. az előbbi szót. V. ö.:

«Azonban ha az istentelen példákkal szaporodik, vastagodik a nem-jó.»

Fal. N. U. Első közb. (az el.)

vég: czél. E kif.-e «jó végre» a. t. m. jó czélből.

végére menni vminek: így is mondják: végére járni vminek, t. i. kikutatni, megtudni.

véletlenül: nem véelve.

vér: ver, quatit, verberat, l. e «Szót.»-nak «esmérni» szav.

vereség: verés, baj, csapás, ütés. V. ö.:

«Nagy vereséggel megveré őket.»

Kár. bibliaford. (Józsuaé, 10, 10.)

«Öreg szolganak a szó is vereség.»

Ar. Mur. Ostr. I. 78.

«Szíve szakadhat lelki vereségben.»

U. a. T. Sz. VI. 50.

«Mely kéztől szenvedett kínos vereséget.»

Tompa, A félk. kold.

vét: vet, l. az előbbi szót. Az «é»-re nézve l. e «Szót.»-nak «esmérni» szav. V. ö.:

«Fényt a késő századokra vét.»

Kölcs. Zr. dala.

«Ha tovább sarkantyuzom, levét.»

Ar. Bol. I. I. 15.

«Mindenit tengerbe vét.»

Pet. De miért is gondolok rá?

vetni: e szó számtalan kifejezésünkben ford. elő. Péld.: asztalt vetni (t. i. teríteni), frigyvet vetni (így is mondták a régiek: szövetsége szereezni), fundamentomul vetni, füstöt vetni (t. i. füstölteni, Raul machen), kezét vetni vkire (t. i. bántani vkit), számot vetni, sze

mére vetni vkinek vmit, szemét vetni vmire, szerencsére vetni (t. i. kockáztatni), zablát vetni vminek (t. i. megzabolázni) stb.
V. ö.:

«Házak előtt asztalt ű vettet vala.»

Hosv. N. Sánd. VI. 2387.

(Szilády, R. M. K. T., IV. k.)

«Vess példabeszédet az engedetlen ház ellen.»

Kár. bibliaford. (Ezek. 24, 3.)

«Más fundamentomot senki nem vethet azon kívül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.»

U. a. u. o. (Kor. I. 3, 11.)

«Sokszor egy kis felleg nagy esőt szokott vetni.»

Pázm. Egy tudakozó préd. nev. ír. öt

levél, II. lev. (Post ser.)

«Most is sokan vannak, kik, valamikor kezekbe vészik, megesókollyák a sz. bibliát és ezt süvegvetve olvassák.»

U. a. «Az Isten igéje igaz világossága az emberi tudatlanságnak» cz. b. I. r. (a v. f.)

«Hol ezt kárhoztatjuk, hol amarra vetünk.»

Gyöngy. Kem. Ján. II. k. IV. r. 52.

«Nem vetem másban én bizodalمامat.»

Rádai P. Az igaz Istennek imád. 9.

riaskodni: rokonértelmű (synonym) szó a «tusakodni»-val.

vigáság: vigság, írja így is «vigasság»; l. e «Szót.»-nak «békeséges» szav.

vigyázás: virrasztás, őrállás. V. ö.:

«Vigyáznak vala éjszakán az ő nyájok mellett.»

Kár. bibliaford. (Luk. 2, 8.)

«Vigyázván, és őrizvén az éjjeli vigyázásokat az ő nyájoknál.»

Káldi, bibliaford. (u. o.)

világbíró: l. e «Szót.»-nak «birodalom» szav.

világ szerént: e világon, itt a földön, a világ (t. i. az emberek) ítéléte szerint. V. ö. Ar. Toldi, VIII. 10.

villámás: villámlás. V. ö. Nyelvőr, VIII. 490—1,

«Nagy mennydörgéssel, villámással záporessöt látván.»

Sztárai M. XXIX. Psalm. 2.

(Szilády, R. M. K. T., V. k.)

«Kiboeshathatod-é te a villámásokat, hogy elmenjenek.»

Kár. bibliaford. (Jób, 38, 35.)

«Villámásokkal, mennyütökökvekkel.»

Zr. Sz. v. XIV. 14.

«Sok villámás között esnek majd kétségben.»

Gyöngy. M. V. II. 199.

villámmi: villámlani, villogni, fényleni. L. az előbbi szót. V. ö.:

«Mindenütt villámnak csak nyilak és szablyák.»

Zr. Sz. v. I. 91.

viselni: a lat. gerere, l. e «Szót.»-nak «hordoztatni» szav.

viszontag: viszont, ismét, újra. V. ö.:

«A mely kéz felemelt, az ver most porba viszontag.»

Berzs. Napoleonra.

«Így szóla viszontag.»

Vör. Zal. f. I. 238.

«A nagybárdú Botond mond fölgerjedve viszontag.»

Czucz. Botond, II. 131.

«Gonosz indulatjok megszállta viszontag.»

Ar. T. Sz. VI. 88.

viszszá: vissza. V. ö. Kriza, Vadr. 523. V. ö.:

«Visszátére Konstanczinápolyban a hadának negyedrészevel.»

Mik. XCVII. lev. (a vég.).

«Visszára vizsgálván anya-érzeményét.»

Ar. T. Sz. VI. 12.

vítatni: a «víni» tétető alakja, harezolni, megszállani, ostromolni, támadni, víni, vívatni. V. ö.:

«A törököket vítatja a perzsákkal.»

Bess. A phil. III. 3.

«Azt vítatta holtig.»

Ar. T. Sz. I. 18.

víz háta: t. i. színe, l. e «Szót.»-nak «föld gyomra» s «föld háta» kif.

ronszani: vonni, e szóval is él; ma: vonni s vonzani, de megvan még a «vonszolni». V. ö. Simonyi, A m. ny. II. 79. V. ö.:

«Megvonszod a te ívedet ő ellenek.»

Kár. bibliaford. (Zs. 21, 13.)

«Mely kibeszélhetetlen vonzó gerjedelem mély sóhajtásaiban.»

Kárm. F. H. XXXI.

«Vonszá oda úgy az embert.»

Kisf. S. Somló, I.

rompi: vonni.

völgy: bél, t. i. a fa bele; a különbség — mondja Arany — a kettő között az, hogy a völgyében van a bele. V. ö. Nyelvőr, VII. 412. és Hát-rah. Prózai dolg. II. k. 372. l.

vött: l. e «Szót.»-nak «lött» szav.

Z

zabállódni vmiben: mértéktelenül, mohón enni; torkosnak lenni. Atv. ért. él vele. V. ö.:

«Ezeknek húsokban ne egyetek.»

Kár. bibliaford. (Móz. III. 11. 8.)

«Ettetek ama kenyerekben.»

Ú. a. u. o. (Ján. 6, 26.)

«Jól ittak borban.»

Gvad. Egy fal. nót. bud. ut. II. 3.

zablát vét vminek: zabolát tesz vmire, megfélemez korlátoz vmit. A zablá v. zabolá szóra nézve v. ö. Nyelvőr, XI. 566. L. e «Szót.»-nak «vét» és «vetni» szav.

Ifjusági iratok tára. Az országos középiskolai anáregyesület megbízásából szerkeszti *Névy László*.

Czélja e vállalatnak az iskolai oktatással párhuzamosan haladó ma-
ánolvasmányt nyújtani középiskolai ifjuságunknak (általában 9—15 éves
fjainknak), hogy a szűk mederben folyó iskolai tananyagot bővítse, ifjaink
átás- és tapasztaláskörét szélesbitse, szem előtt tartva, hogy az ifjuság
ezébe csupán az való, mi remek és az emberiség szellemi fejlődésében
elentőségének megadta próbáját.

—III. **COX GYÖRGY. Görög regék.** Magyarra fordította s beveze-
téssel ellátta *Komáromy Lajos*. Mind a három füzet 2 frt 20 kr.
Vászonba kötve 2 frt 80 kr.

E füzetek a görög isteni és hősi mondákat adják, eredeti szépségökben, a mint a mythust
klasszikus költők (első sorban Homéros és a tragikusok) alakították, menten a theogonia vagy
philologia erőszakos rendszerezésétől és magyarázásától. Tartalmuknál és előadásuknál fogva
különösen az alsóbb osztályok ifjuságának nyújtanak kedves és tanulságos olvasmányt, de nagy
szívesen és nem csekélyebb élvezettel olvashatja a felnőtt ifjuság, sőt bármely kora művelt
ember is.

V. **CASTILLOI DIAZ BERNAL. Mexico felfedezése és meg-
hódítása.** Átdolgozta *Dr. Brozik Károly*. Egy térképpel 1 frt 20 kr.

A tanulságos könyvnek átdolgozásában középiskolánk középső osztályait (3—5 osztályt)
tartotta szerzője szem előtt.

V. **CARNOT ÉLETE. Arago emlékbeszéde.** Ford. *Dr. Császárré
Károly*. 60 kr.

VI. **MONGE ÉLETE. Arago emlékbeszéde.** Ford. *Dr. Császárré
Károly*. 70 kr.

A híres szerzőnek, kit mint tudóst és írók egyaránt becsülni a művelt világ, jelen műveiben
középiskolánk felsőbb osztályai számára (6—8 oszt.) adunk tanulságos és lélekiemelő olvas-
mányt, melyből a jeles tudósoknak nemcsak tudományos munkásságát megérteni, hanem egy-
szersmind jellemöket s erkölcsi fennségöket megbecsülni és szeretni tanulják.

VII.—VIII. **LAMB KÁROLY ÉS MÁRIA. Shakspeare-mesék.**
Bevezetéssel és Shakspeare rövid életrajzával ellátta *Mihály József*.
Átnézte Volf György. Két kötet 2 frt. Egy vászonkötetbe kötve
2 frt 40 kr.

Az angol eredeti ezen mesékkal a híres költő műveinek olvashatásához akart mintegy
bevezetésként szolgálni; középiskolai ifjuságunk különösen azon fokon, midőn a népmese és monda
olvasásából kiemelkedik és a remek irodalom műveibe kezd elmélyedni (3—5. oszt.), nemes és
minden tekintetben ajánlatos olvasmányt nyer bennök.

IX.—X. **ÉLETRAJZOK PLUTARCHOS-ból.** Görögből fordította
Szilasi Mór. Sok képpel.

1. füzet: Lykurgos. Solon. Themistokles. Aristeides. Kimon. 60 kr.
2. füzet: Perikles. Nikias. Alkibiades. Lysandros. Agesilaos. Pello-
pidas. 1 frt. A két füzet egy vászonkötetbe kötve 2 frt.

A szövegbe nyomott képek — ókori minták másolatai — a történeti tanításnak élénkíté-
sében is jó szolgálatot tehetnek.

XI. **VOLTA ÉS AMPÈRE ÉLETRAJZA. Arago emlékbeszéde.**
Fordította *Kont Gyula*. 70 kr. Az V., VI. és XI. füzet egy vászon-
kötetbe kötve 2 frt 40 kr.

XII. **KÖZÉPKORI ÁZSIAI UTAZÓK.** I. Rubruquis: Utam Tatár-
országban. II. Marco Polo könyve. Francziából fordította és
jegyzetekkel ellátta *Dr. Brozik Károly*. Három képpel 1 frt.

XIII. **CHURCH M. A. ALFRED J. REV.** Elbeszélések a görög tra-
gikus költőkből. Angolból fordította és jegyzetekkel kísérte *Névy
László*. Négy színes képpel 1 frt., vászonkötésben 1 frt 50 kr.

JELES IRÓK ISKOLAI TÁRA.

E vállalat középiskoláink irodalmi oktatásának emelését célozza, a szakadozott irodalmi szemelvények helyébe összefüggő, az író egyéniségé feltüntető olvasmányt nyújtva. A kísérő jegyzetek korántsem akarják a tanár magyarázatait szükségtelenné tenni, hanem oly módon vannak fogalmazva, hogy a tanulóknak előkészülését segítsek, melyhez a tanár iskolai tárgyalását fűzheti; ez által az iskolai olvasmány sok tehertől megszabadulván, szélesebb körben fog mozoghatni.

- | | | |
|--------|---|-------|
| I. | Magyar balladák. Magyarázzák <i>Greguss Ágost</i> és <i>Beöthy Zsolt</i> Harmadik kiadás. | 70 kr |
| II. | SHAKESPEARE. Coriolanus. Ford. <i>Petőfi</i> . Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta <i>Névy L.</i> IV. kiadás. | 60 kr |
| III. | HEINRICH GUSZTÁV. Német balladák és románczok Első rész. — Bevezetés. — Bürger. — Goethe. II. kiadás. | 70 kr |
| IV. | Q. HORATIUS FLACCUS Satirái. Magyarázta <i>Elischer József</i> . | 80 kr |
| V. | Q. HORATIUS FLACCUS Epistolái. Magyarázta <i>Elischer József</i> . | 80 kr |
| VI. | Lettre de FENELON à l'académie française. BUFFON Discours sur le style. Magyarázó jegyzetekkel kiadta <i>Dr. Császár K</i> | 60 kr |
| VII. | CORNEILLE. Le Cid. Magyarázó jegyzetekkel ellátta <i>Dr Alexander Bernát</i> . | 80 kr |
| VIII. | HERDER Cid-románczai. Magyarázta <i>Heinrich Gusztáv</i> . Eg. térképpel. Harmadik javított kiadás. | 80 kr |
| IX. | MOLIÈRE-ARANY L. Tudós nők. Magyarázta <i>Greguss Ágost</i> . | 80 kr |
| X. | MOLIÈRE. Les femmes savantes. Magyarázta <i>Greguss Ágost</i> | 80 kr |
| XI. | ARANY JÁNOS. Toldi. Költői beszély tizenkét énekben Magyarázta <i>Lehr Albert</i> . Nyolczadik javított kiadás. | 80 kr |
| XII. | SHAKESPEARE. Julius Caesar. Ford. <i>Vörösmarty</i> . Bevezetés sel és magyarázó jegyzetekkel ellátta <i>Névy László</i> . II. kiadás. | 60 kr |
| XIII. | GOETHE. Iphigenia auf Tauris. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta <i>Dr. Bauer Simon</i> . II. kiadás. | 60 kr |
| XIV. | GOETHE. Hermann und Dorothea. Magyarázta <i>Weber Rudolf</i> . II. kiadás. | 30 kr |
| XV. | XENOPHON emlékiratai Sokratesről. (Szemelvények.) Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta <i>Dr. Kassai G.</i> | 80 kr |
| XVI. | DESCARTES Discours de la méthode. Közrebocsátja s magyarázza <i>Alexander Bernát</i> | 80 kr |
| XVII. | ZÁGONI MIKES KELEMEN válogatott törökország levelei. Összeállította és jegyzetekkel kísérte <i>Dr. Erődi Béla</i> . | 80 kr |
| XVIII. | M. TULLII CICERONIS in L. Sergium Catilinam Oraciones Quatuor Magyarázta <i>Künzedai Sándor</i> | 60 kr |

XIX.	Szemelvények a görög lantos költészet remokeiből. Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta <i>Dr. Boros Gábor</i> . Első füzet: Az elegia-, epigramma- és iambos-költészet	40 kr.
XX.	SOPHOKLES. Antigone. Fordította és magyarázta <i>Csiky Gergely</i> .	50 kr.
XXI.	SCHILLER. Wilhelm Tell. Kiadta és magyarázta <i>Dr. Heinrich Gusztáv</i> . Egy térképpel. Második, javított kiadás	60 kr.
XXII.	KATONA JÓZSEF Bánk-Bánja. Magyarázta <i>Péterfy Jenő</i> . A középiskolák VI. és VII. osztálya számára.	80 kr.
XXIII.	SCHILLER. Wallensteins Tod. Kiadta és magyarázta <i>Alexander Bernát</i>	80 kr.
XXIV.	BERZSENYI Ódái. Középiskolák számára. Magyarázta <i>Dr. Versényi György</i> .	50 kr.
XXV.	HEINRICH GUSZTÁV. Német balladák és románczok. Második rész. — Schiller balladái és románczai.	70 kr.
XXVI.	KISFALUDY K. Csalódások. Vigjáték négy felvonásban. Magyarázta <i>Dr. Szigetvári Iván</i> .	30 kr.
XXVII.	M. TULLII CICERONIS de imperio gnaei pompeii. Magyarázta <i>Dr. Keleti Vincze</i> .	40 kr.
XXVIII.	QU. HORATIUS FLACCUS ad pisones de arte poetica ozímű leveléhez előkészület. Irta <i>Simon Péter</i> .	70 kr.
XXIX.	VÖRÖSMARTY MIHÁLY. A két szomszédvár. Magyarázta <i>Vozári Gyula</i> .	50 kr.
XXX.	GOETHE. Egmont. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta <i>dr. Bauer Simon</i> .	60 kr.
XXXI.	CZUCZOR GERGELY. Botond. Regényes költői elbeszélés. Magyarázta <i>Vozári Gyula</i> .	40 kr.
XXXII.	LESSING G. E., Minna von Barnhelm oder das Soldatenglück. Lustspiel. Magyarázta <i>Heinrich Gusztáv</i> .	50 kr.
XXXIII.	M. TULLIUS CICERÓNÁK I., II. és XIV. Philippikája. Magyarázta <i>Jánosi Boldizsár</i> .	50 kr.
XXXIV.	SCHILLER. Die Braut von Messina. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta <i>Dr. Bauer Simon</i> .	50 kr.
XXXV.	RACINE. Athalie. Tragédie. Magyarázta <i>Gärtner Henrik</i> .	50 kr.
XXXVI.	PÁZMÁNY válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szótárral. Szerk. <i>Bellaagh Aladár</i> .	60 kr.
XXXVII.	GYULAI PÁL emlékbeszédei.	70 kr.
XXXVIII.	KÁLDI válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szótárral. Szerkesztette <i>Bellaagh Aladár</i> .	1 frt.
XXXIX.	NEMES URFI. Fordította olaszból <i>Faludi</i> . Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral. Szerkesztette <i>Bellaagh A.</i>	60 kr.
XL.	SHAKESPEARE. Maobeth. Ford. <i>Szász K.</i> Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta <i>Péterfy Jenő</i> .	50 kr.
XLI.	M. TULLII CICERONIS PRO P. SESTIO ORATIO. Magyarázta <i>Dr. Cserépf József</i> .	40 kr.

